

VIGILIA

FELELŐS SZERKESZTŐ:
MIHELICS VID

BERKES LIDIA
CASANOVA, GIOVANNI
ELŐD ISTVÁN
FEHÉR JÓZSEF
IGNÁCZ RÓZSA
JÉKELY ZOLTÁN
KOVÁCS ISTVÁN
MAGYAR FERENC
MEDVIGY MIHÁLY
RADÓ POLIKÁRP
SÁGI ISTVÁN
SZIGETI ENDRE
UNGVÁRY RUDOLF
VASADI PÉTER
VIDA TAMÁS
WEST, MORRIS
írásai

1965 NOVEMBER

Ára 5 forint

TARTALOM

Oldal

<i>Giovanni Casanova</i> : Párbeszéd az egyház és a világ között	641
<i>Vida Tamás</i> : Semmelweis, „Az anyák megmentője”	653
<i>Jékely Zoltán</i> : „Hic jacet...” (vers)	660
<i>Ungváry Rudolf</i> : Vallás és állam a független Izraelben	661
<i>Berkes Lidia</i> : Hegedű (vers)	666
<i>Ignác Rózsa</i> : Amerikai naplórészlet	667
<i>Fehér József</i> : Krisztus megkeresztelése, Amor Christi (versek)	671
<i>Morris West</i> : Az ördög ügyvédje (regényrészlet)	672
<i>Vasadi Péter</i> : Árnyaktól közrefogva (vers)	677
<i>Borbély Kamill</i> : A kis út (Amihez nem elegendő a jóakarát)	678

NAPLÓ

Kovács Sándor szombathelyi megyéspüspök aranymiséje (*Magyar Ferenc*) 679; Orthodox vélemény a II. Vatikáni zsinatról (*Medvigy Mihály*) 680; Diákok a hit problémáiról (*Előd István*) 682; Az olvasó naplója (*Rónay György*) 685; Színházi krónika (*Doromby Károly*) 689; Képzőművészet (*D. I.*) 691; Zenei jegyzetek (*Rónay László*) 693; Filmek világából (*Bittei Lajos*) 694; Őszinte beszélgetés a spanyol katolicizmusról (*Szigeti Endre*) 695; Bornemisza Péter énekeskönyve (*Radó Polikárp*) 697; Mesterséges külvilág: a fitotron (*Kovács István*) 701; Egy érdekes XVIII. századi vitairat (*Sági István*) 702; Jegyzet-lapok (r. gy.) 704

679

Felelős szerkesztő:

*Mihelics Vid*Főmunkatársak: *Doromby Károly, Pfeifer János, Radó Polikárp*Felelős kiadó: *Saad Béla*

Kiadja a Vigilia munkaközösség

A szerkesztő a hét első három napján fogad a szerkesztőségben (V., Kossuth Lajos u. 1.), lehetőleg az időpont előzetes megbeszélése alapján. Kéziratokat Budapest 5. Postafiók 195. címre kell küldeni. Kéziratokat nem őrzünk meg és nem adunk vissza. Szerkesztőség és kiadóhivatal: Budapest V., Kossuth Lajos utca 1. A Vigilia postatakarékpénztári csekk-számla száma: 37.343. Külföldi előfizetések: Posta Központi Hírlapiroda, Budapest V., József nádor tér 1. Ügyfélszolgálat. Index-szám: 26.921.

Megjelenik minden hónap elején

Ára: 5,— forint

PÁRBESZÉD AZ EGYHÁZ ÉS A VILÁG KÖZÖTT

Sok szó esett már arról, hogy a második vatikáni zsinat egyik legfőbb célja, párbeszéd kezdeményezése az egyház és a modern világ között. Rokonszenves és örvendetes elhatározás, mert aligha kétséges, hogy a párbeszéd, a dialógus lehet, s remélhetőleg lesz is, az a kiemelkedő forma, amelyben az egyház és a világ újból találkozhat egymással. Ahhoz azonban, hogy termékenynek ígérkező eszmecsere indulhasson, mindekelőtt azt a kérdést kell tisztázni, hogy kik is a partnerek, a társalgófelek ebben a párbeszédben.

Mit értsünk tehát „egyházon”, amely a világgal beszélni akar? Csakis a katolikus egyházat a maga összességében, amint a pápán keresztül hallatja szavát? Vagy a hierarchia többi tagjai, sőt a katolikus világiak is folytathatnak dialógust? Esetleg nem lehetne azt is mondani – minthogy a másik fél a nem-hívó világ –, hogy a nem-katolikus hívők, sőt a nem-keresztény, de vallásos emberek is hivatottak arra, hogy az egyházzal együtt a világ másik részéhez szóljanak? A partnerségnek ezt a kiszélesítését nem érezzük olyan képtelenségnek, ha meggondoljuk, hogy a nem-katolikusok és nem-keresztények is, mint „jóakarátú emberek” (XXIII. János), sok pozitív értéket az egyházzal közösen birtokolnak.

Ha azonban már azt is nehéz eldönteni, hogy ki az „egyház”, mint párbeszédet kezdeményező fél, akkor még nehezebb megmondani azt, hogy ki a „világ”? Bizonyos, hogy egységes világ nem létezik. A világ, mellyel az egyház új üdváltársalgásba óhajt lépni, mindazokat az embereket – egyéneket és csoportokat – jelenti, akik az emberiség haladását és jólétét a vallás mellőzésével igyekeznek előbbrevinni. Ehhez a „világhoz” tartoznak elsősorban azok az individualista, vagy kollektivistá ateisták, akik őszintén humanisták vagy emberbarátok. Ide sorolhatók azok a humanisták is, akik nem tagadják valamiféle Istenség létezését, de gyakorlati életükben az Istent nem veszik számításba. Kívül maradnak azonban ezen a „világon” azok, akik az összes emberi értékekkel szemben gyökeresen tagadó álláspontot foglalnak el és semmit sem tesznek azért, hogy az emberiség állapotán javítsanak.

A mondottakból következik, hogy nem tartoznak bele ebbe a „világba” azok sem, akik valamely vallási csoport tagjai, vagy személyükben valódi hittel rendelkeznek. Velük ugyanis az egyház másféle beszélgetést folytat. A jelen esetben partnerként szereplő „világ” ténylegesen csaknem valamennyi modern állam közéletének a világa; továbbá csaknem az összes tudósoknak, művészeknek, technikusoknak, közgazdászoknak és a modern haladás más aktív munkálóinak a világa, értve az összeseken itt azokat, akik a vallást tevékenységükben figyelmen kívül hagyják, vagy éppen harcolnak ellene.

A két beszélgető fél egyikét – a „világot” – ezzel már meg is határoztuk. A másik fél, az egyház, közvetve ebből a meghatározásból adódik. Az egyház az, aki a „világnak” felszabadulást, reményt, vigasztalást szeretne hozni azzal, hogy fölkinálja neki azt a vallási szemléletet, melyben az ember úgy jelenik meg, mint Istennek Krisztustól megváltott gyermeke. A „barátság üzenete” ez, miként VI. Pál pápa nevezte.

Már az eddigiekből világos, hogy ez az „egyház” nemcsak az az egyház, amely hivatalos képviselőin, a pápán és a püspökökön keresztül

nyilatkozik meg, hanem az az egyház is, amely az egyszerű papokon, és világiakon, férfiakon és nőkön, sőt az elszakadt testvéreken keresztül is beszél, már amennyire ez utóbbiak hitben és szemléletben egyeznek vele.

Melyek most már a világgal folytatni kívánt párbeszéd feltételei, s miként bontakozhat ki a dialógus?

Alapvető feltételek

Először is az egyháznak és egyáltalán mindazoknak, akik hívő embernek tartják magukat, a világban létező összes tényleges értékeket el kell ismerniök. A közelmúltban VI. Pál pápa nemcsak „jóindulatról”, de egyenesen „csodálatról” beszélt a világ irányában, s szavaival a magasrendű pozitív értékekre utalt. A személyes szabadság, a nemzeti függetlenség és a szociális igazságosság állnak a legelső helyen a tényleges értékek között. Ezek igazi emberi értékek, amelyek a modern ember történetének legfőbb hajtórugói voltak. A modern emberiség magas-szintű teljesítményei a tudományok is: a természet kutatása és megismerése; az ember és az emberi történet ismeretének tudománya; a természet- és szellemtudományok; a társadalomtudományok és mindenekelőtt a bölcsélet, mint az ember fáradozása azon, hogy sajátmagát a valóság teljességében megismerje. Ezután következik a tudományok alkalmazása: a javak és szolgáltatások előállításának és kivitelezésének a technikája, amely az ember életéhez és fejlődéséhez szükséges. A technika ugyan az anyaggal foglalkozik, mégis az ember szellemi lényének megnyilatkozása: akarata és tehetsége nyilvánul meg abban, hogy az anyagot a maga javára használja föl. Mindez az élethez szükséges és az embert az állati szint fölé emeli. A technika erkölcsi rangja és értéke éppen ezért nem is vitatható. Végezetül ide kell sorolnunk a kulturális kört, főleg a művészetet, az emberi szellemnek e felforgasztosulását.

Ezek az értékek bárhol jelentkezzenek is, valódi értékek, s fontos, hogy a hívő ember lelkiismeretben is pozitív jelentőségű értékeknek ismerje el őket. Azok az emberek tehát, akik ezeket az értékeket nagy zsenialitással és sok áldozattal megvalósították és megvalósítják, ószinte csodálatot érdemelnek.

Ennek a magatartásnak előnye a párbeszéd szempontjából is szembező. A hívő ember elismeri ezzel, hogy partnerének minden oka meg van önmaga becsülésére, tekintettel azokra az értékekre, amelyekért él és dolgozik. S ezeknek az értékeknek kölcsönös tisztelete máris kiindulópont lehet a dialógus számára. Olyan ez, mint hatalmas mélység fölött átívelő híd: az egyháztól a világhoz.

Mivel pedig a világ, az egyház és a vallás ellen folytatott hosszú harc árán jutott el jelenlegi szellemi magatartására és mélységesen elengedő érzelmeket, vagy legalábbis nagy bizalmatlanságot táplál az egyházzal szemben, szükség van arra, hogy az egyház és a hívek megkíséreljék ezeket a történeti eseményeken alapuló előítéleteket — amennyire csak lehetséges — immár eloszlatni.

A katolikus egyház és a többi keresztény egyházak közötti kapcsolatok terén is lényegében ugyanezt mondhatjuk. A szakadásban a katolikusok sem egészen ártatlanok. Nemcsak olyan neves hittudós, mint Küng, hanem maga VI. Pál pápa is beismert bizonyos hibákat az egyház részéről — minthogy az egyház emberi szervezet is —, és ez a beismerés a másik oldalon azonnal visszhangra talált. S nem ugyanaz-e a helyzet az egyház és a világ viszonyában is?

Nem gördített-e az egyház sokszor – mint Galilei esetében – túlságosan is nagy akadályokat a tudományok haladása elé? Nem ítélte-e el a nemzeti és szociális forradalmakat, mint a francia forradalmat, az olasz risorgimentót és más mozgalmakat anélkül, hogy a bennük levő pozitív értékekre rámutatott volna? S bár az önvédelem szükségessége kényszerítette erre, nem volt-e ez a védekezés túl radikális és a kimondott anatómák nem hagyták-e figyelmen kívül az egyház egyetemes küldetését? Nem távolította-e el ez a magatartás az egyházat a világtól s nem csinált-e gettót az egyházból? Ha az ember XVI. Gergely beszédeit összehasonlítja VI. Pál pápa megnyilatkozásaival, világosan láthatjuk a különbséget, ahogyan az egyház a modern világra tekint, s ez csak egy példája ennek.

Éppen ezért az igazságosság teszi kötelességünkkel, hogy bizonyos téves rendelkezéseket és cselekedeteket tévesnek ismerjünk el és a legújabb történet jellemző vonásait helyesen értékeljük. VI. Pál pápa utalt rá 1963 nyarán egyik beszédében, hogy a szabadság és igazságosság értékei, melyekért az emberiség az elmúlt évszázadokban harcolt, a kereszténységben hallgatólagosan bennefoglaltatnak. Ez világos is előttünk, de nem lenne-e az egyháznak kötelessége ezt nyíltan kimondani, ahelyett, hogy azok ellen harcol, akiknek igazuk volt? Pusztá konzervatívizmus annak elvesztésével jár, aminek „megőrzésére” törekszik.

Saját hibáink beismerése azonban nem jelenti még a másik fél igazolását. Az ő dolga, hogy a maga részéről elismerje saját hibáit. Az egyháznak egyetlen alapelvét sem kell megtagadnia. Hogy azonban alapelveihez hű is maradjon, el kellene mondania a Confiteor-ját a nemhívó testvérek előtt és készséggel föloldozásra kellene emelnie kezét, ha kívánnák tőle, mert hiszen a múlt történeti és lélektani helyzete következtében tág tere nyílt a félreértéseknek s ennek nyomán a jóhiszeműségnek.

Miközben az egyház partnerei előtt beismeri történelmi hibáit, alkalmas légkört teremtet ahhoz, hogy helyes képet alkosson önmagáról és úgy állítsa magát dialógustársai elé, amilyen valójában: isteni eredet és isteni sugalmazás egységeként, amelyet emberek képviselnek és ez a magyarázata annak, hogy az egyházban tévedések és túlkapások is föllelhetők. Az egyháznak ez az önábrázolása lényeges szerepet játszik a világgal folytatott párbeszédben.

Az a jelenség, hogy a modern világ az egyházzal szemben annyira ellenséges magatartást tanúsít, többek között arra vezethető vissza, hogy a világ az egyháztól az evangéliumi tökéletesség példáját várta. Minthogy az egyház a földön Isten képviselőjeként és Krisztus tévedhetetlen értelmezőjeként, mint tisztaságos jegyes, anya és legfőbb tanító lépett elő, akaratán kívül olyan kimagasló tulajdonságokat vártak tőle, amelyek lehetetlenek egy emberekből álló közösségben. Erre az ábrándra következett az elkerülhetetlen kiábrándulás és az ellenségesség, amit minden csalódásnak óhatatlanul magával kell hoznia.

Ha viszont az egyház beismeri azt, hogy szervezetében – legalábbis részben – lehetőség nyílik a tévedésre és a bűnre is, közelebb kerül elvesztett fiaihoz és megkönnyíti nekik, hogy ellenséges magatartásuktól megszabaduljanak. Nem kell félni attól, hogy ezáltal az egyház bármit is veszít isteni jellegből. Ellenkezőleg ez az isteni jelleg tisztultabb megvilágításban jelenik meg és föltételezhető, hogy ebben a megvilágításban az egyházban megnyilatkozó isteni valóság olyan felülről származó

ajándéknak mutatkozik, amelynek elfogadása nem sérti annyira a modern ember büszkeségét. Mert tudomásul kell vennünk azt, hogy a modern ember nem Isten ellen harcol, hanem azok ellen, akik elképzelésükben sajátmagukat azonosítják az Istenséggel. Nem csodálkozhatunk ezekután azon, hogy ilyeneknek nem hajlandó alávetni magát. Ez ugyanis az emberi méltóság tényleges veszteségét jelentené azoknál az embereknel, akik valóban méltók az ember névre.

Az egyház nem monopolizálja az istenit: az egyház Isten „szolgája” és Krisztus feltámadásának „tanúja”. A hívők a kegyelmet ajándékkul kapták és nem farizeusok, akik jobbnak tartják magukat másoknál, a nem-hívőkkel szemben fölényeskednek és álláspontjukat sértésekkel védik. Elengedhetetlenül szükséges tehát, hogy az egyháznak ezt a visszatetszést kiváltó képét fölcseréljük a modern ember számára egy jószándékubb, testvéribb, emberibb és ugyanakkor istenibb képre. Ez volt a titka XXIII. János pápának és ez jut kifejezésre VI. Pál „barátság üzenetében” is.

A másik oldal

A beszélgetés nem beszélgetés, ha mindenki beszél és senki nem hallgat oda. Ha az egyház a világgal valóban párbeszédet akar folytatni, hogy fölkinálja neki isteni kincseit, tudnia kell azt is, miként figyelnek rá. Erre azonban nem lenne képes, ha azt hinné, hogy neki magának már nincs több tanulnivalója.

Szerencsére nem így áll a dolog. Az egyház tud tanulni és tanult is a világtól. Nem azt tanulta, amit úgyis tudott, nevezetesen a Krisztustól kapott kinyilatkoztatás tartalmát, de tanult az emberi bölcsességtől némely módszereket, amelyek hozzásegítették, hogy ezeket a kinyilatkoztatott dolgokat átgondolja és megértse: a görög bölcsélet — a platon-i és az arisztoteleszi — módszereit és a modern tudomány módszereit. A modern történetkutatás módszereit használja föl a saját múltjának tanulmányozásában és az irodalmi egzegézis módszereit alkalmazza a Szentírás jelentőségének megállapításában. Egy jobb lekipásztorkodás okából él a szociológia és lélektan módszerével és a statisztikát használja arra, hogy az emberi vélekedéseket megismerje. A legkülönbözőbb technikai berendezésekhez folyamodik, hogy gyakorlati munkáját javítsa.

Az egyháznak nincs mit vesztenie azzal, hogy a kívülállók róla alkotott nézeteit meghallgatja, ellenkezően, csak sokat nyerhet. Önismertét mélyítheti el ekként. Az egyház tud tanulni és őszinte érdeklődéssel figyelni. Ez az érdeklődés nemcsak lehetőségessé teszi a párbeszédet, hanem jó kiindulást is nyújt hozzá.

Ha a „világot” és a „modern embert” vizsgáljuk, meg kell állapítanunk, hogy egyik alapvető sajátossága a „transzcendenciáról” az érzékfölötti világról való lemondás. Mi több, a modern ember igen sokszor ellenséges magatartást tanúsít a természetfölöttiekkel szemben és a problémák megoldásánál kizárólag a saját emberi erőire hagyatkozik. Azt is mondták már, hogy a modern ember, még ha úttévesztése nyilvánvalóvá válnék is, még akkor is mindenképpen hú akar maradni eszméjéhez, és inkább a kétségbeesést választja, mintsem beismerje vereségét.

Az ebből eredő, gyakran ellenséges, de mindig elutasító magatartást a vallás irányában a hívó ember szinte meg sem tudja érteni. A szaka-

dék, amely az Istenhívők és önmagukban hívők (és ez is „hit”) között tátong, olyan nagy, hogy az előbbieket a mások létezésének még a lehetőségét sem tudják megérteni. Egy hívő ember nem tudja megérteni, hogyan lehet egy őszinte és művelt ember istentagadó, egy ateista pedig azt nem tudja megérteni, hogyan hihet egy őszinte és művelt ember még a XX. században is Istenben. Tény, hogy a „modern ember” becsületesen meg van győződve arról — mindegy, miként jutott erre a meggyőződésre —, hogy a vallásos hit tudományosan és bölcsleltileg nemcsak nem bizonyítható, de egyben olyan magatartást is jelent, amelyet a történet félretolt és túlhaladott. A modern ateizmus összes hirdetői — idealisták, pozitivisták, marxisták — és összes hívei a modern tudomány és művészet területén, ezt a nézetet vallják. A múlt fideista beállítottságát nemcsak azoknak a középkori tévedéseknek rovására írják, amelyek ellene fordultak az emberi méltóságnak, a szabadságnak és a haladásnak, de úgy hiszik, hogy az ember megszabadulása ezektől a valósi fogalmaktól szükséges és pozitív fejlődés.

Ha a modern embernek ezt a vallásellenes szellemi magatartását fontolóra vesszük, könnyen megértjük, hogy első reakciója az elutasítás, amikor az egyház párbeszédét javasol azzal a cézzal, hogy problémái megoldásában segítségére legyen. Szinte ösztönös „nemmel” válaszolna a javaslatra, még ha igazoltnak látná is a már említett feltételek meglétét, hogy az egyház csodálja a modern embert, elismeri a maga hibáit és készségesen meghallgatja partnerét. Ezt tenné a modern ember akkor is, ha le tudná győzni azt a gyanakvását, hogy az egyház újból alá akarja vetni őt annak a „szellemi diktatúrának”, amelytől évszázados harc árán megszabadult, s így viselkednék akkor is, ha hajlandó lenne elismerni a pápa, vagy más hívő emberek szívjóságát és egyéni becsületességét.

Ennek a negatív válasznak első oka az a tény, hogy ez a „modern” ember Isten transzcendenciájának, a kinyilatkoztatásnak, vagy megváltásnak, a menyországnak és a pokolnak hittételeit valami valószínűtlen és embertelen tanításnak tekinti. Már maga az a javaslat is, hogy erről a tárgykörrel új vitába lépjen, megütközést kelt benne. Nagylelkűnek és türelmesnek tartja magát, mert nem erőszakosan küzd, hanem időt kiváráon „nevelni” próbálja a vallásos embereket, akik lelkiileg „fejletlenek”, s gyanakvó figyelmét a vallási intézményekre összpontosítja, amelyek — feltételezése szerint semmiképpen sem humánus és tiszta szándékból — ilyen elavult eszmék védelmére és megőrzésére törekszenek.

Ha valóban olyan lenne a vallás és az egyház, amilyennek a „modern” ember képzelet, nem is tudnánk érvelni e párbeszéd mellett. Ha azonban igazolni tudjuk, hogy Isten és Krisztus, akik előttünk valóságok, az igazi és hamisítatlan emberek barátai, akkor talán nem lehetetlen a modern ember meggyőződése arról, hogy a keresztény világnézet semmiben sem fenyegeti azokat az értékeket, melyeknek elvesztésétől tart, sőt csak erősíti szilárdságukban azokat az értékeket, amelyeket igaznak vall és szeret.

János pápa úttörése

XXIII. János rövid pápaságát talán századunk legjelentősebb vallási megnyilatkozásának nevezhetjük. A modern kor kezdete óta a hit embere először tudott a világhoz szólni és pedig úgy, hogy meghallgatásra

talált. Méghozzá annak az egyháznak a feje, amelynek ellenében a modern ember fejlődését véghezvitte. A világ még ma is hatása alatt áll ennek a gondviselészerű jelenségnek és csak most kezdi ennek az embernek lényét és jelentőségét igazán megérteni.

A dialógus szempontjából fontos, hogy ennek a rendkívüli jelenségnek — ennek a „természetes-természetfölötti és természetfölötti-természetes Isten-emberének” (*Frings* bíboros jellemezte így) — két vonására rámutassunk. Úgy látszik ugyanis, hogy ezek magyarázzák sikerét és például szolgálhatnak ahhoz a bizonyításhoz is, amelyre szükségünk van. XXIII. János pápa életében az első legszembetűnőbb jelenség volt jósága és szeretete minden ember iránt. Az embereket olyanoknak szerezte, amilyenek. Őszintén törődött minden ember javával, nemcsak az egyházával és a hívőkével. Gondoskodása és szeretete megmutakozott a békéért folytatott munkájában, de megnyilvánult az emberekhez való őszinte szívéllyességében is. Halálának heroizmusa pedig mindenki előtt bizonyította érzelmeinek becsületességét.

A másik föltűnő jelenség, reménnyel telítődött hite volt, bizonyossága az isteni, és a keresztény valóság felől, továbbá istenképe, mely az emberek barátjaként látatta vele Istent, s amelyből az erőt merítette, hogy az embereket szeresse és bennük mindenekelőtt a pozitív elemeket vegye észre.

Az, akit az első szempont vonzott, úgy érezte, hogy emberségében maga is gazdagodott és önkéntelenül fölvetődött benne a jószándékú kérdés: mi lehet a hajtórugója ennek az emberi, békeszerető és jóságos, egyszersmind kemény és férfias szellemiségnek. Még a szkeptikus és elenséges magatartású emberek is hajlandónak mutatkoztak arra, hogy figyeljenek rá és így a beszélgetés előtt megnyílt az út. János pápa valóban áttörte a választófalat és a szakadék fölött új hidat épített kétségek közt élő gyermekei felé. Eltávozását mindenki megsiratta.

Bizonyos, hogy XXIII. János életműve számára kedvező helyzetet teremtett a jelenlegi világválság és az atomháború fenyegető réme. Az ő érdeme volt azonban, hogy az amúgyis agyonfélemlített világot nem fenyegette meg ráadásul még az isteni bosszúval is, amint ezt egyes keresztények Fatima nevében tették! Ő igazi vigasztalást hozott a világnak és egyben ösztönzést arra, hogy gondolkozzék: vajon nem kellene-e viszszeretni ahhoz az Istenhez, aki Jánosban mint az ember igazi barátja jelent meg? János pápa a világ számára az Isten emberi kinyilatkoztatása volt. XXIII. János fölkinálta a hit értelmes voltának bizonyosságait és ugyanakkor az eltorzított istenképet megtisztította az embertelen vonásoktól. Ezek a torzítások ugyanis szintén bizonyos mértékig előidézők voltak a nagy szakadásnak. Követői ebben az irányban bátran mennek előre.

Találkozási pontok

Amint általában minden emberek közötti egyéni és csoportos beszélgetésnél és érintkezésnél, az egyház és a világ találkozásában is egymásba fonódik az elképzelés és a valóság.

Az egyház valóság, és a világ, amelyhez az egyház szól, ugyancsak valóság. Az egyház azonban bizonyos meghatározott képet alakított ki magában a világról s ez a kép nincs szükségképpen hiánytalan összhangban a világgal. Ha tehát az egyház a világhoz szól, nem biztos, hogy a valódi világgal beszél, hanem sokkal inkább azzal a képpel, amelyet a

világról alkot. Ugyanez a helyzet, ha a világ szól az egyházhoz. A világnak is van az egyházzal valamilyen elképzelése (ez talán még kevésbé egyezik meg az egyház igazi arcával) és ez az egyházzal alkotott kép az, amelyhez a világ beszél.

Ezzel még nem is teljes a zavar. Az egyháznak is, a világnak is van sajátmagáról bizonyos elképzelése — önarcképe — és ezek az önarcképek sem fedik föltétlenül a valóságot. Előfordulhat tehát, hogy az odafigyelésnél az ember nem valódi énjével figyel, hanem a sajátmagáról alkotott önarcképpel és amit a partner „önmagáról” vall, azt sajátmagára vonatkoztatja. Ebből a következő furcsa helyzet adódik: az egyház a világról festett képéhez beszél és a világ az önarcképével figyel. Az egyház beszél valakihez, viszont egészen más az, aki hallgat. Ez persze megfordítva is áll: a világ válaszol az egyházzal mintázott képzeletképhez és az egyház a saját önarcképével figyel.

Nem csoda, hogy ilyen helyzetben nehéz a társalgás, sőt rövid látra lehetetlennek látszik. Nem a jószándék hiánya, hanem a társalgópartnerek módszertani ügyességének hiánya miatt. Ezekután világos, hogy igazi beszélgetés csak úgy lehetséges, ha a társalgópartnerek fokozatosan kijavítják az egymásról mintázott képüket olymódon, hogy az lehetőleg megegyezzek a valósággal. A kiinduló beszélgetésnek kell ezt a korrektúrát fokozatosan megvalósítania: ez a beszélgetés elsősorban a kölcsönös megismerés dialógusa legyen.

Természetesen igazi beszélgetés és az egymásról mintázott hamis képek helyreigazítása lehetetlen lenne, ha a különbségeken túlmenően nem volnának közös találkozási pontok; mindkét fél részéről elfogadott alapelvek, amelyek a különbségeket érintő beszélgetés alapulhatnak és ahonnan a képek korrigálása, sőt magának a valóságnak az átalakulása kiindulhatna. Lássuk tehát, milyen közös találkozási pontokról, vagy egyezőségekről lehet szó?

Közös vonások mutatkoznak a gondolkodásban, amikor a társalgófelek a köztük található különbségekre és ezek kölcsönös vonatkozásaira reflektálnak. Jelen esetben a középpontban álló különbözőség: az Isten létezése és az isteni tevékenység szükségessége az ember megmentése érdekében, főleg az egyház által. Mert az egyház úgy gondolja, hogy az ember Isten nélkül elveszíti emberségét. A modern ember viszont azt hiszi, hogy nincs szüksége Istenre, a vallás és az egyház pedig emberi helyzetével, méltóságával, szabadságával és érdekeivel szöges ellentétben áll. Ennél a különbözőségnél a közös találkozási pont: maga az ember megmentése. A probléma ugyanis az, hogy az ember Istennel, vagy Isten nélkül, az egyházzal, vagy az egyház nélkül inkább ember. Lényegében tehát mindkét oldalon, a modern embernél is és az egyháznál is, az emberről van szó. A két tárgyalófél között tehát van valami közös érintkezési felület. Ha az egyház bizonyosságot tudna adni a „barátság üzenetéről” korunk tudományosan gondolkodó, reális érzékű emberének, akkor rendelkezne azzal az eszközzel, hogy a modern embernek saját képmása kijavításában segítségére legyen. Ugyancsak segítséget tudna nyújtani az Istenről és az egyházzal mintázott képének korrigálásához is, hiszen ez a kettő szoros összefüggésben áll egymással. Így kerülhetne aztán sor a a vallásos és ateista antropológia megvitatására. Ennek a dialógusnak a témája olyan ideológiai beszélgetés lenne, amely a legvalóságosabb problémával foglalkozik és egyúttal a társalgópartnerek legegényebb érdeke is. Hiszen mindkét fél: hívők és hitetlenek egyformán emberi lények.

A közös találkozási pont tehát az ember. Emellett mindkét félnek azonos a magatartása is, amelyet ismeretkritikainak lehetne nevezni. Ez az ismeretkritikai igény kiterjed a tárgyilagos gondolkodás megbecsülésére; azután megnyilvánul az igazsághoz, a tudományos komolysághoz és az értelmi megalapozottsághoz való föltétlen ragaszkodásban. A dialóguspartnerek mindketten bíznak abban, hogy álláspontjukat, bármennyire különbözzön is az, be tudják bizonyítani. Az egyház nem vár senkitől sem „vak hitet”, hanem „értelmes hitet”; a világ is úgy gondolja, hogy az egyházzal szemben „észokokkal” rendelkezik. A társalgófelek kölcsönösen tisztelik az értelmet, vagyis az emberi szellem természetes világát.

A valóság keresése

A modern embert nem lehet elvont eszmékkal és skolasztikus, intellektualizáló módszerekkel meggyőzni. A mai ember látni szeretne ahhoz, hogy higgyen. Az egyház tudatában van ennek az igénynek és ezért kísérli meg, hogy sajátmagáról a hit látható bizonyítékát nyújtsa. Szeretné föltárni a maga valóságát, hogy a világ tárgyilagos képet alkothasson róla. Alapítója megbízásának engedelmeskedve, az egyház újra tanúságot szeretne tenni az igazságról és a benne működő isteni valóságról. Így a dialógus az egyháznak a világ előtti önábrázolásává válik. Meghívja a világot arra, hogy saját valóságát újra megtárgyalja vele, mert az egyház tudja, hogy az időhöz kötött megjelenési formák és emberi gyöngeségek között is megtalálható benne az isteni elem. Nem úgy akarja tehát az egyház Istent bemutatni a világnak, mint valami rajta kívül álló valóságot, vagy az emberi okoskodás tárgyát, hanem az élő és tevékenykedő Istenről szeretne beszélni, akinek valósága az egyház életében, működésében és hitében fölismerhető.

Természetesen mindez még nem elég. Az egyház szilárd meggyőződése, hogy Isten jelenléte nemcsak őbenne valósul meg, Isten működik az ember mélyén, még akkor is, ha az ember úgy gondolja, hogy életéből teljesen sikerült kizárnia őt. *Rahner* megfogalmazása szerint ezt nevezzük „névtelen kereszténységnek”. Az egyház éppen ezért a modern embert föl akarja szólítani, hogy nézzen sajátmagára, az emberre. Az isteni tevékenységet és vonzóerőt ismerje föl önmagában is, abban a közelségben, ahol az Isten valóságát csaknem az újjával ki tudja tapintani.

Ezen a téren kapcsolódik be a dialógusba a reflexió. Mindkét fél indítva érzi magát, hogy saját önarcképét és az egymásról alkotott elképzeléseket felülvizsgálja. Egyszersmind, hogy megmutassa vagy fölfedezze azt az isteni valóságot, mely a hívőkben és a nem-hívőkben egyaránt működik. A hamis képzetektől való megszabadulás azután a beszélgetést arra a találkozásra irányítja, melyet az igaz egyház az igaz emberrel, az igaz Isten világosságánál óhajtott megvalósítani. Itt érintkeznek egymással ismét a közös pontok: az ember és az értelem, az isteni valóság bizonyítékában.

Ezt az isteni valóságot mindenkor, mint a „barátság” emberszerető, emberbaráti „üzenetét” kellene megmutatni, hogy megszűnjék a modern világ lázadó szívének ellenséges magatartása. Az Istennek ez az emberhez fűződő barátsága azonban nem találhat utat a modern ember szívéhez, ha arra irányul, hogy az ember vele született szabadságát és méltóságát kisebbitse. Ezért kell tökéletesítenünk az istenfogalmat, hogy megszűnjenek a régi teológia bizonyos hiányosságai, melyek kihívják a

modern ember ellenkezését. Éppen itt mutatkozik meg az, hogy milyen fontos ügyélni a párbeszéd feltételeire. Gondolunk itt elsősorban a múlt tévedéseinek beismerésére és az egyház őszinte csodálatára a modern világ teljesítményei és értékei iránt. Nem szabad ugyanis megelégedezni arról, hogy a dialógus nem véletlen eszmecsere, hanem történelmi találkozás, amelyben nemcsak a világ felé szól a felhívás, hogy az egyházzal kapcsolatos eszméit és beállítottságát korrigálja, hanem az egyháznak is szinte kötelessége, hogy lelki értelemben és gyakorlatilag is fejlődjék. Ez pedig azt jelenti, hogy figyelmesebbé kell tennie lelkiismeretét saját hibáival szemben és alapelveihez méltóbbá kell válnia. Csak így lesz képes arra, hogy a világ szemében saját képét helyreigazítsa és a modern világ magában az egyházban találkozhasson az isteni valósággal.

Tudományos téren

Az egyház és a világ közötti dialógus jellegéről tett megállapításaink hiányosak lennének, ha nem kísérelnénk meg leírni azt, hogy miként fejlődhet tovább elvileg és gyakorlatilag ez a párbeszéd.

Minden dialógust az egyház és a világ között e szó tágabb értelmében bölcséletinek nevezhetünk, amennyiben a dialógus értelmi megokolásokon alapszik és általános emberi problémákat érint. Ami a vallásos bölcselőt illeti, ő is tartozhat valamilyen bölcséleti irányhoz. A hívő filozófust nem is annyira az általa alkalmazott különleges módszerek különböztetik meg nem-hívő partnerétől, hanem inkább a keresztény szemlélet egyetemes látásmódja és azok a végső következtetések, melyek a hitet megelőzik. Minden valódi bölcséleti módszert lehet a keresztény álláspontra vonatkozóan eredményesen használni, ha ezeket a módszereket nagy nyíltsággal és szigorú következetességgel alkalmazzák. Mindig voltak és lesznek is bölcselők, akik a legkülönbözőbb filozófiai módszerekkel jutottak, vagy jutnak el egy irányba mutató keresztény végkövetkeztetésekre.

Mint ahogy a múltban is voltak keresztény platonikusok és arisztotelikusok, például *Szent Ágoston* és *Szent Tamás*, úgy a legújabb korban szóhoz jutottak keresztény idealisták is, akik a transzcendentalizmus és a dialektika módszereit alkalmazták: például az olasz *Rosmini*. Azután ismerünk keresztény empirikusokat: *Max Scheler* és társai, akik a fenomenológia segítségével jutottak el a vallás lényegéig. Tudunk keresztény egzisztencialistákról: *Karl Barth* és *Gabriel Marcel*. Mások egyéni úton jártak, mint *Bergson*, vagy pedig valamilyen speciális területen kezdtek: történetfilozófia, művészetbölcsélet, természetbölcsélet, és ezekről a területekről törtek a valóság központja felé. Ismét mások szigorúan alkalmazkodtak a metafizika hagyományos témáihoz és módszereihez: a tomista *Maritain* és az ágostoni irányzatú *Sciacca*. Avagy új szintéziseket kíséreltek meg és a logikai integralizmus nevében küzdöttek a zárt bölcséleti rendszerek ellen, mint *Leo Gabriel*.

Ezek a gondolkodók bírálták a modern ateista bölcséletet, anélkül azonban, hogy ennek pozitív elemeiről lemondtak volna. Rendelkeztek azzal a képességgel, hogy a tiszteltreméltó emberi hangsúlyokat és a zseniális felfogásokat megértsék, megbecsüljék és elfogadják. A bölcséleti kutatásban, amely sokak számára annyira idegennek látszik, mert elvont és általános jellegű, az emberi haladás élcsapata vett részt. A modern ember történetének éppen ez volt a kiindulópontja. Szükséges tehát, hogy az egyház és a világ között a bölcséleti dialógus tovább folytatódjék.

A természettudományok körében is merülnek föl bölcséleti megfontolások, különösen ott, ahol a beszédtema az ember származása és a földön való megjelenése. Maguk a tárgyalófelek is elismerik a bölcséleti feltételeket ennél a dialógusnál, hiszen a beszélgetés magja a fejlődésméлет. Ez egyike a leglényegesebb fogalmaknak, mert ennek a segítségével magyarázza a modern ember eredetét és egyúttal sorsát, mint autonóm haladást az emberség fölfeléívelő és boldogabb állapotához. Nagyon fontos tehát, hogy a hívő ember ebben a vonatkozásban a tudomány nyelvén beszéljen és hűséges maradjon a tudomány szigorú módszereihez. Különböztetnie kell tény és feltevés között. Természetesen anélkül, hogy elutasító magatartásra helyezkednék a szervetlen és szerves anyag lehetőségeivel szemben. Mindenkor készen kell mutatkoznia, hogy a fejlődés valószínűségét elfogadja, amely ha egzakt módon nem is igazolható, mégis jelenleg a legjobb magyarázatnak látszik. A dialógusban résztvevő hívő tudósok többsége ma már nagyon közel került a fejlődésmélethez. Ezeknek a tudósoknak legjelentősebb képviselője: *Pierre Teilhard de Chardin*.

Mindazonáltal, mint hívő emberek tudják ezek a tudósok, hogy a valóság természettudományos síkja csak egy a sok sík közül. Éppen ezért megkísérlik társalgópartnerüknek kimutatni, hogy mennyire elégtelen az a föltételezés, amely pusztán kémiai és fizikai tényezőkből kiindulva jut el az élet eredetének magyarázatához. A hívő tudósok arra is hivatkoznak, hogy a növényi és állati organizmusok sajátmaguktól nem képesek az állati, illetőleg az emberi szintre pusztán faji jellegzetességüknél fogva fölfejlődni.

Szorosan az antropológiai problémához tartozik a tudománynak az a területe, amely több mint egy évszázad óta az ember testi-lelki felépítésével foglalkozik. Ezt a kutatási irányt általánosan lélektannak nevezik és köztudomású, hogy éppen a legújabb korban ugrásszerű fejlődésen ment keresztül. A lélektan, megfigyelésterületét az emberi élet fenomenológiai szempontjára korlátozza és az ember szellemi valóságát figyelmen kívül hagyja. A hívő pszichológusok számára itt is gazdag lehetőség nyílik a kutatásra és a beszélgetésre, hiszen éppen ennek a tudománynak legújabb fejlődésirányai egyre inkább kedveznek annak a szemléletnek, hogy a lelki életet nem mechanikus törvények irányítják. Az újabb mélylélektani kutatások, a személy és a személyiség rendellethegeinek tanulmányozása által szintén közelebb kerültünk a kereszténység klasszikus tételeihez. A modern mélylélektan kimutatja, hogy sok neurózis gyökerében vallási probléma rejlik.

Béke és együttélés

Mivel az egyház szíven viseli az emberek békés egymásmellett élését, sok mondanivalója van a béke szempontjából lényeges erkölcsi elvekről és azok vallási alapjairól. Elismeri és javallja az egyház az Egyesült Nemzetek Szervezetét, mint a békéhez vezető utak egyikét. Készen áll bármely oldalról származó indítványt elfogadni és olyan messzire ment, hogy elismeri korunk forradalmainak helyes szociális indítékait.

A dialógus szempontjából ez a terület is igen termékeny, mert az egyház itt megmutathatja, hogyan válhat hasznára az emberiségnek a legnagyobb veszély pillanataiban is. Ahhoz azonban még további utat kell megtennie, hogy elérje azt a célt, amely az egyháznak és az emberiség többségének is érdekében áll. Megtalálni az együttélésnek azt a formáját, amely nem csupán réttegés szülte koegzisztencia, hanem amelyben

a béke és igazságosság, az egyén és az egyénekből álló közösség, a nemzet és a nemzetközi testvériség is megtalálja a maga helyét.

Ebbe a szociális és politikai tárgyú beszélgetésbe lehetne beiktatni egy dialógust a fiatalság problémáiról. Ez a párbeszéd találkozóhelye lehetne mindazoknak, akik szívükön viselik a jövő generációk sorsát. Ugyancsak itt lehetne tárgyalni az iskola, a család és a szexuális élet problémáiról, beleértve a mélyebb etikai és morális kérdéseket is. Az egyház, mint nevelő és az erkölcsi élet tanítója, évezredes tapasztalatánál fogva éppen elég alkalmat talál arra, hogy tanítson és megértsen.

Tartalmát tekintve ugyan más, mégis a szociológiai problémákkal szorosan összefügg az a dialógus, amelyben a manapság gyakran szóba kerülő technikával kapcsolatos problémák szerepelnének. A technikáról szóló beszélgetés foglalkoznék az emberi képességgel, mely a tudományos felfedezésekkel a természetet és a társadalmi viszonyokat megváltoztatja. Együttal meg kellene tárgyalni azt is, hogyan tudna az emberi tehetség új életfeltételeket létrehozni.

Ez a terület a modern „homo faber” számára különösen is azzal a veszéllyel jár, hogy az ember a technikát öncélúan alkalmazza anélkül, hogy az emberi értékek elvesztésére és a gyakran mutatkozó embertelen következményekre figyelmet fordítana. Csodálattal adózhatunk ugyan a technika okos és merész embere iránt, de törődnünk kell azzal is, nehogy a földből olyan lakóhelyet készítsen, ahol például a rádióaktív sugárzás miatt az élet lehetetlenné válik. Arra is ügyelni kell, hogy az ember az automatizálás hamis ürügyén ne legyen saját gépeinek rab-szolgája. Azonkívül ne tegyen kárt az emberi szabadság legbensőbb magjában azáltal, hogy mesterségesen belenyúl az ember biológiai és lelki életébe. A technikának az ember valódi érdekeit kell szolgálnia.

A modern művészet és irodalom csaknem teljesen elszakadt azoktól az etikai eszméktől, amelyek egykor hatással voltak rá és a tiszta forma keresésének a zsákuccjába került. A művészet mintha kiüresítette volna tartalmát és képtelennek mutatkoznék arra, hogy azt a magasatos és pótolhatatlan funkciót teljesítse, ami az alkotó számára az emberek részéről megbecsülést és jutalmat jelentett. Az egyház ezen a téren is ezeréves tapasztalattal rendelkezik. Egyben az új utakkal szemben is nyílt magatartást tanúsít és kész arra, hogy a „homo ludens”-szel találkozzék egy olyan dialógusban, amely a művészetek természetéről és szerepéről, a művész jogairól, kötelességeiről és azokról a feladatokról szól, melyeket a művésznek a kortársak életében be kell töltenie. Az egyház bátorítja az alkotást és azoknak a művészileg szép formáknak a terjesztését, melyek fölemelnek, vigasztalnak, szórakoztatnak; az embereket gondolkodásra ösztönzik és a tömegeknek segítenek, hogy osztozzanak azokban az értékekben, amelyek különben csak egy kis elit réteg számára lennének hozzáférhetők.

A vallás mint tény, szintén tárgya lehet a tudományos kutatásnak. Annál is inkább, mert a vallástudomány igen nagy szerepet vitt abban, hogy a modern ember a vallást a történelem túlhaladott fázisára vezeti vissza és úgy tekint rá, mint a múlt társadalmi fölépítésének és lélektani gondolkodásmódjának termékére. Az egyházat ez a téma különösen is közelről érinti. Éppen ezért kezdhet róla dialógust, amint ezt már az utóbbi évtizedekben meg is tette. Tudományos alapon elbeszélgethet sajátmagáról és más történeti vallásokról. Ebben az esetben az egyház maga lesz a párbeszéd tárgya. Megnyithatja ajtaját az őszinte és komoly nem-hívők előtt, akik az egyházat jobban meg akarják ismerni. Társal-

gópárnereivel beszélgethet a hit szociológiai és lélektani szempontjairól; istentiszteletéről, erkölcsstanáról és a kinyilatkoztatás forrásaival összefüggő irodalmi kérdésekről. Az egyháznak nem kell félnie attól, hogy összehasonlítási alapul szembeállítják őt az ősi vallásokkal (az analógiákra, és kölcsönzésekre való utalások révén), vagy a keleti misztikus és aszketikus módszerekkel és hagyományokkal. Biztosak vagyunk abban, hogy ez a vallástudomány alapján álló kutatás, az egyház eredeti jellegzetességeinek a megvilágításával végződik. Állítjuk, hogy ezek a jellegzetességek kinőnek azokból a szociológiai és lélektani kategóriákból, amelyek az egyházat pusztán emberi terméknek mutatnák.

Az ember nagysága

Ha tudni akarjuk azt, hogy az ember miként vélekedik a történetről, legbiztosabban onnan tudhatjuk meg, ha megnézzük, hogyan gondolkodik önmagáról. Ugyanis ha az ember kétségbevonja történeti fejlődésének értelmét, akkor önmagában is kételkedik. Ha a történetet körforgásnak tekinti — miként úgy látszik az ázsiai gondolkodók teszik —, végülis saját egyszerűségének elpusztításával fejezi be. Ha pedig az ember úgy gondolja, hogy a történet csupán a véletlenek pusztá láncolata, akkor lerombolja emberi létének minden jelentőségét. Az is érthető, hogy a különböző történetfelfogások számításba veszik nemcsak a kereszténységet, hanem a történeti múlt más eszményeit és tényeit is, melyek az emberiség jelenére és jövőjére lényegesek lehetnek.

Ennek a mindent átfogó történeti szemléletnek az alapján, a hívők és nem-hívők között létrejött dialógus visszavezet a történeti fejlődésről a központi témához: valójában ki is az ember, akiről a beszélgetés folyik? Valóban önálló és önrendelkezésű lény-e? Tényleg az ember az az élenjáró teremtmény, aki egyedül ura történetének? Talán ő is csak a véletlen elpusztítható terméke? Vagy pedig — mint az egyház állítja — az isteni gondviselés tárgya, jóllehet szabad alanya a saját elhatározásainak, akárcsak a színész, aki annak a láthatatlan rendezőnek elgondolása szerint játszik, aki egyedül ismeri a szerep teljes jelentőségét a darab egészében.

A hívő ember nem állítja, hogy a végső kifejlésen kívül ismeri „a történet abszolút törvényeit” helyet ha s v tehát a titok számára is. Nem teszi magáévá azt a nézetet, hogy a jövőt a történeti múlt ismerete által előre ki lehet kutatni. A keresztény felfogás így elvitatja ugyan az embertől az abszolút nagyságot, de konkrét nagyságot tulajdonít neki az Abszolúthoz, az Istenhez való viszonyában. Ez a viszony lehet a szabad akaratból vállalt engedelmesség és gyermeki kapcsolat, de ha akarja, mindezt el is háríthatja maga részéről az ember. Mindenesetre az ember nagysága annyira valóságos és roppant méretű, olyan fölséges és minden átlagon felüli, hogy az istenülés egy nemét jelenti („*vos dii estis*”).

Ezt a specifikusan keresztény szemléletet tudományos föltevéséként is kezelhetjük, mint amely — feltételezve igazságát — jobban segíthetne minket a történet értelmének megfejtésében, mint ahogy erre a pusztá ész képes. Az ember földi életének különböző korszakait is megvizsgálhatunk így abból a szempontból, hogy mennyiben erősítik meg ezt a föltevést. Közben természetesen nem lenne szabad megfeledkeznünk arról a haladásról sem, amely a gondolkodó értelemben az ókor óta bekövetkezett. Ilyen módon lehetőség nyílna arra, hogy egy tisztán bölcséleti történetfelfogásból teológiai történetfelfogásra jussunk, amelynek középpontjában megtaláljuk Krisztust.

Faith István fordítása

SEMMELWEIS, „AZ ANYÁK MEGMENTŐJE”

Megszoktuk, hogy akit életében az emberek nagynak neveznek, a halála után többnyire elfelednek. Arra is hoz a történelem jócskán példát, hogy valakinek a nagyságát csak a halála után fedezték fel. De ritka az olyan ember, akit életében is felismernek, s holta után sem felednek. *Semmelweis* Ignác Fülöp, akiről most halálának századik évfordulója alkalmából világszerte megemlékeznek, valamiképpen ilyen „nagyság” volt. Igaz, hogy a szónak nem ugyanabban az értelmében a halála előtt, mint utána. Életében „csak” azok az anyák áldották őt, akiket megmentett a gyermekágyi láztól. A világ orvostudománya csupán halála után ismerte el felfedezését korszakalkotónak és sorolta őt az orvostörténelem nagyjai közé.

1818. július 1-én *Matkovich* Lénárd ferences atya, a tabáni templom plébánosa három fiúskát keresztelt. Egyikük volt *Semmelweis* Ignác. A gyermek, szüleinek, *Semmelweis* József budai fűszerkereskedőnek és *Müller* Teréznek örömeire egészségesen fejlődött. Budán, majd Pesten sorban elvégezte az elemi, a grammatikai iskolát, a gimnáziumot és a kétéves bölcséleti akadémiát. Apja mindenképpen katonai pályára szánta, s ha már a tiszti akadémiára nem sikerült őt felvétetnie, azt javasolja neki, hogy kerülő úton jusson el a hadsereg kötelékébe: tanuljon Bécsben jogot, mint végzett jogász pedig folyamodjék valamelyik hadbíróságra. 1837 őszén a fiú fel is utazott Bécsbe s beiratkozott az ottani egyetem jogi karára. Csakhamar bekapcsolódott a szentszövetségkorabeli császárváros vígan zajló társadalmi életébe. Számos medikussal kötött ismeretséget, majd barátságot, s nyilván az ő „protekcíójukkal” jutott be *Beeresnek*, a híres anatómusnak előadásaira és demonstrációjára; 1838 őszén már búcsút is mondott a jognak, hogy beiratkozzék az orvosi karra. Két év múlva ugyan visszajön Budára, de tanulmányait a pesti egyetem orvosi karán folytatja. Az 1842/43-as tanév őszi szemeszterében ismét Bécsben találjuk őt, ahol a következő évben nyeri el a doktori fokozatot. Orvosavató értekezésének a címe: *Tractatus de vita plantarum* (Értekezés a növények életéről). Az akkori szokás szerint nyilvános vitát is kellett állnia. A vitára kitűzött tíz tétele közül a legtöbb előre sejteti a későbbi, erősen gyakorlati beállítottságú orvost. Különösen a negyedik: „Opium és higany nélkül nem szeretnék orvos lenni”; valamint az ötödik: „Minden orvos legyen lélekismerő”. Humorérzékére vall a nyolcadik tétel megfogalmazása: „A prognózis nem a beteg sorát dönti el, hanem az orvosét”. (*Semmelweis* írásait a Magyar Orvosi Könyvtár Társulat adta ki Budapesten 1906-ban *Semmelweis Össze-gyűjtött Munkái* címmel. Németnyelvű írásműveit ebben *Györy* Tibor fordította magyarra. Idézeteink ebből a könyvből valók.)

A doktorátus után *Semmelweis* előbb a belgyógyászat terén szeretne volna tudását elmélyíteni. Az ún. második bécsi orvosi iskola híres belgyógyásza, a cseh származású *Skoda* azonban nem vehette fel őt klinikájára, mert a tanársegédi állást már odaígérte másvalakinek; 1844 július 1-én tehát *Kleinnél*, a szülészeti klinika vezetőjénél jelentkezett, aki egyelőre felvette őt aspiránsnak. Ideiglenes állását is jól felhasználta orvosi továbbképzése érdekében, mert 1846 folyamán doktorátusa mellé megszerzi a szülésmesterei, majd a sebésmesterei okle-

velet. Ugyanebben az évben kapja meg a várva-várt tanársegédi kinevezést is, de azzal a feltétellel, hogy munkahelyét köteles átengedni elődjének, ha ez visszatér. Elődje, Breit, négy hónap elteltével valóban vissza is jött, s ezzel véget ért Semmelweisnek a bécsi kórház szülészeti osztályán eltöltött első szolgálati ideje. A szüléset szépségét már ekkor abban látta meg, hogy ez „az orvostannak azon ága, mely ennek fő feladatát, ti. a veszélyeztetett emberi élet megmentését, számos esetben a legszembeötlőbbben oldja meg”. Ugyanakkor mély sajnálkozással állapítja meg, hogy „... évente... sok száz szülönőt láttam gyermekágyi lázban eredménytelenül orvosolni. De nemcsak a gyógyítás eredménytelenségét észleltem, hiányosnak tűnt fel előttem annak kóroktana is”. Ezt a hiányosságot tapasztalati úton állapította meg.

Szembetűnő különbségek

Ma már szinte babonaként hat, amit ennek az akkoriban halálos betegségnek az okáról a szülészorvosok feltételeztek. Keletkezését úgy próbálták megmagyarázni, hogy kozmikus (világürből való) és tellurikus (talajból származó) hatások révén a levegőben keletkező miazmák jutnak az anya testébe. Ahol és amikor ezek a tényezők hatnak, fellép a gyermekágyi láz járványa. Ámde ilyen miazmákat, levegőben lebegő kórokozó anyagokat senki sem látott, se más módon nem tapasztalt. A fiatal tanársegéd éles szeme azonkívül mindjárt észrevette, hogy ugyanabban a Bécsben egyazon időben egyáltalán nincsenek ilyen miazmák az otthonok levegőjében, mert házi szülések alkalmával a legritkább esetben fordult elő a gyermekágyi láz; továbbá, hogy valahogyan „erősebbek” a kórház I. számú szülészeti osztályán, „gyengébbek” a II. osztályon... 1840-ben a klinikának ezt a két osztályát úgy szervezték át, hogy az elsőn folyt az orvostanhallgatók gyakorlati oktatása, a másodikon pedig a bábaképzősöké. Semmelweis csakhamar statisztikát készített az átszervezés után eltelt hat esztendőről és azt találta, hogy míg az I. osztályra felvett szülönők 9,92%-a halt meg gyermekágyi lázban, addig a II. osztályon ez az arány csak 3,38% volt. „A halandóság különbsége a két osztályon... a valóságban még sokkalta nagyobb volt, mert... előfordult az is, hogy a halálozás emelkedésekor az első osztály összes megbetegedett gyermekágyasait a kórházba tették át, ahol meghaltak, s a kórház halotti kimutatásaiba és nem a szülőklinikaéba kerültek bele.” Ezek a beszédes számok minden addigi elméletre rácafoztak. Hiszen „két osztály, mely oly közel fekszik egymáshoz, hogy az előszobájuk közös, szükségképpen ugyanazoknak az atmoszférikus, kozmikus, tellurikus befolyásoknak van alávetve. Mindössze ezek a személdések voltak azok, amelyek egyenesen reám erőszakolták a megrendíthetetlen meggyőződést, hogy nem járványos befolyások azok, melyek az első szülészeti klinikán ama rémületes pusztításokat viszik véghez a gyermekágyasok között”. Semmelweis ekkor már tudta, mi nem lehet a kór valódi oka. Ezzel azonban még nem tudta meg, mi okozza a bajt, és — ami az ő szemében a legfontosabb — hogyan lehet azt gyógyítani, esetleg megelőzni.

A két osztály közötti feltűnő különbséggel nemcsak Semmelweis foglalkozott. Maga az állam is többször indított vizsgálatot e tekintetben. Az egyik ilyen vizsgálat alkalmával az okot főleg a külföldi orvostanhallgatók nyers vizsgálati módszereiben vélték felfedezni. Következésképpen csaknem teljesen kizárták őket a klinikai oktatásból. Ezzel az

odajáró medikusok száma az előbbi létszámnak majdnem a felére csökkent. Négy hónapon keresztül (1846 decemberétől 1847 márciusáig) követte ezt a gyermekágyi halandóság csökkenése is, de már 1847 áprilisában újból elérte az 1846 decembere előtti szintet...

A kutatás fonalát tovább bonyolította néhány megfigyelés, amely nem kerülhette el Semmelweis fürkésző tekintetét. Így az a körülmény, hogy a lázat csaknem mindig megkapta az újszülött is, s hogy az utóbiakon a boncolás alkalmával ugyanazokat a változásokat lehetett észlelni, mint az anyákon. Továbbá az a másik körülmény is, hogy a lázat kivétel nélkül azok kapták meg, akiket a vajudás elhúzódása miatt többször kellett az orvosnak megvizsgálnia; ellenben nem kapták meg a gyorsan szülők, koraszülők, sőt azok sem, akiket a szülés az utcán lepett meg. Mindenkifelett pedig ott volt az a teljesen érthetetlen különbség az I. és a II. klinikai osztály statisztikája között, ami miatt az I. osztály lassan a közmegvetés tárgya kezdett lenni. „Mindez bennem — vallja be később Semmelweis — olyan szerencsétlen kedélyhangulatot keltett, amely az életet nem teszi kívánatossá. Minden kérdéses volt, minden megfejtethetetlen volt, minden kétséges volt, csupán a halottak nagy száma volt kétségbevonhatatlan valóság.” Tegyük hozzá: annál kínosabb valóság, amennyiben épp azalatt a négy hónap alatt csökkent szemlátomást, amikor Semmelweis távoztával *Breit* vezette a klinikát...

Jellemző azonban Semmelweis töretlen munkakedvére, hogy ezt a négy hónapot sem töltötte tétlenül: angolul tanul, mert az a szándéka, hogy kiutazik Dublinba s az ottani nagy szülőházban vállal állást mindaddig, amíg *Breit* nem teszi számára szabaddá bécsi munkakörét. A nyelvtanulás váratlanul félbeszakadt, amikor *Breit*et kinevezték egyetemi tanárnak Tübingenbe. Mielőtt azonban Semmelweis ismét szolgálatba lépett volna, két barátja társaságában 1847 március 2-án Velencébe utazott, hogy — mint írja — „műkincseinek láttán felderítsem hangulatomat és kedélyemet, melyet szülészeti klinikai élményeim már nagyon megviseltek”.

A nagy felfedezés

Amikor március 20-án visszatért Bécsbe, kipihent szellemére és idegzetére barátja, *Kolletschka*, a törvényszéki orvostan fiatal tanára hirtelen halálának híre hatott elsőként. Ez a számára oly megrendítő haláleset bizonyult „a Gondviselés kegyelmének”, amelynek folytán — mint maga írja később a Magyar Tudományos Akadémiához intézett levelében — „sikerkült nekem, tisztelettel alulírtnak, ezen írtózatos eddigelé járványosnak hitt kór valódi természetét felfedezni.” (Ezt a levelet a MTA 1894-ben, az akkor Budapesten ülésező VIII. nemzetközi egészségügyi és demográfiai kongresszus résztvevői tiszteletére facsimile-kiadásban, szövegének francia fordításával együtt hozta nyilvánosságra.) Semmelweis utána jár *Kolletschka* kórtörténetének, áttanulmányozza a róla felvett boncolási jegyzőkönyvet. „Ez izgatott állapotban — írja — ellenállhatatlan erővel tolt el a betegséggel, melyben *Kolletschka* elhunyt, az azonossága azzal a betegséggel, melyben annyi száz gyermekágyast láttam elpusztulni.” Már pedig *Kolletschka* betegsége azzal kezdődött, hogy boncolás közben valamelyik hallgató bonckésével vigyázatlanságból megszúrta őt az újján. „Nem a seb, hanem a sebnek hullarészekkel való fertőzése okozta halálát... El kellett ismernem: ha igaz az a feltevés, hogy *Kolletschka* betegsége azonos azzal a betegséggel,

amelyben annyi gyermekágyas pusztult el, akkor a gyermekágyasoknál ugyanazon oknak kellett azt előidéznie, mint amely azt Kolletschkánál idézte elő... Fel kellett magamnak tennem a kérdést: vajon azon egyének véredényrendszerébe, akiket ugyanebben a betegségben láttam meghalni, szintén hullarészek kerültek bele? És erre a kérdésre igennel kellett válaszolnom." Természetesen, mert ha valaki, Semmelweis tudta a legjobban mennyit boncolt Kolletschka és boncoltatott medikusaival is, többek között épp avégett, hogy a gyermekágyi láz okát felderítse.

A Magyar Tudományos Akadémiához intézett idézett levelét Semmelweis így folytatta: (sikerült nekem)... „e felfedezés nyomán egyszersmind (ami a fő dolog) a betegség nagyobb mérvbeni fellépését... meggátolni". Hogyan sikerült? Úgy, hogy mihelyt rádőbrent a betegség közvetlen okára, azonnal az orvoslásra, illetve a megelőzésre gondolt. „Ha sikerül a kézen levő hullarészeket vegyi hatás útján teljesen elrontani... akkor a betegséget is sikerülni fog megakadályozni...” írja.

Már csak a megfelelő hatású vegyszer kiválasztása volt hátra; 1847 májusának második felében a „chlorina liquida”-nak nevezett fertőtlenítő szert kezdte használni. (A korabeli gyógyszerkönyvek szerint ez mangánhiperoxid és hidroklorosav megfelelő hígítású keveréke volt.) Később az olcsóbb klórmészre (calcaria chlorata: $\text{Ca}(\text{OCl})_2$, CaCl_2 és $\text{Ca}(\text{OH})_2$ keveréke) tért át. Megparancsolta, hogy ezeknek a szereknek megfelelő erősségű oldatában a vizsgálat előtt vele együtt minden orvos addig mossa a kezét, amíg bőrfelülete síkamlóssá nem vált és a hullaszag el nem tűnt róla.

A siker nem maradt el. Májusban 294 ápolat közül még 36-an estek áldozatul a gyilkos kórnak. Júniusra ez az arány 268 : 6-ra, júliusra 250 : 3-ra, augusztusra 264 : 5-re apadt, 1848-ban pedig bekövetkezett az az addig hallatlan eset, hogy az I. osztályon kisebb volt a halálozási arányszám, mint a II-on: ott 1,27%, itt 1,33%. Most már minden megfejthető volt, ami azelőtt megfejthetetlennek látszott, és csupán az a néhány eset maradt menthetetlen, amikor a gyermekágyi lázat ún. „autoinfectio” (az anya szervezetének belsejéből kiinduló fertőzés) okozza. Az I. számú klinika statisztikája tehát azért volt oly hosszú időn át rosszabb a II-énál, mert ott a vizsgálatok előtt boncoltak, itt nem. Amikor kizárták a külföldi hallgatókat, kevesebben jártak boncolni: csökkent a halálozási arányszám is. Breit elhanyagolta a boncolást, ezért apadt az ő idejében a halottak száma... Amikor 1849. március 20-án Semmelweist Braun váltotta fel — aki nem mosta a kezét klórmésszel — a halandóság ismét emelkedett. Semmelweist évekkel később is elfogta ezeknek a napoknak a „heuréka”-hangulata, amikor egyik nyílt levelében ezt írja ellenfelének, Spaeth szülészatanárnak: „Tanár úr, azt a meggyőződést keltette bennem, hogy az Ön elméjét sem világosította meg a gyermekágyi nap, mely 1847-ben sütött ki Bécsben, bármily közel világított is Onhoz.”

Érthetetlen ellenállás

A Semmelweis emlékére mondott számos beszéd egyikében olvasom: „Minden igazság harcában négyféle szakaszra kell elkészülve lennünk... Ez a négy szakasz a következő: 1. ágyonhallgatás, 2. vitatkozás, 3. meghamisítás, 4. elfogadás.” (L. Semmelweis Emlékbeszédek 1907—1941, Budapest, Magyar Orvosi Könyvkiadó Társulat, 1947, 79. l.) Semmelweis igazának mindjárt az első szakaszból jócskán kijutott,

annál inkább, mert természete — saját bevallása szerint — minden tollharctól irtózott, sőt általában az írástól, a nyomtatásban való közléstől. Így eleinte azt hitte, elég, ha az igazság megvan, nem kell annak külön propaganda... Maga előszóban is csak háromév múlva, 1850. május 15-én ismertette felfedezését a bécsi orvosegyesület előtt. Igaz, barátai, *Hebra*, *Skoda*, *Haller* s még néhányan már előbb cikkeztek róla. *Rokitansky* is támogatta. A bécsi lelencház akkori főorvosa, *Bednár* az újszülöttek és csecsemők betegségeiről írt könyvében már 1850-ben elismeri: „A vér szepsise az újszülötteknél mostanság már nagy ritkaságszámba megy, amit Semmelweis, a bécsi szülészeti klinika volt tanársegéde következményeiben áldásos és a legnagyobb figyelmet érdemlő felfedezésének köszönhetünk. Ő volt az, aki szerencsésen felkuttatta az azelőtt gyilkos módon dühöngő gyermekági láz okát és elhárítását.” Am a hivatalos körök, azaz a szüléset professzorai — egykét kivételtől eltekintve, mint amilyen a kiel *Michaelis* volt — elutasították.

Mi lehetett mai szemmel érthetetlennek látszó ellenállásuk magyarázata? Csak részben a világhírességek szakmabeli gögje. Nagyobb részben az a meglepetés, ami őket a felfedezés közzétételével érte. „Ha meggondoljuk — vallja be nyíltan *Eduard Lumpe* —, hogy a gyermekági láz epidémikus fellépése óta minden kor bűvárai erősen törtek eszüket, hogy a nevezett kór okait felfedezzék és keletkezését megakadályozzák: a Semmelweis-teóriát Columbus-tojásnak kellene mondaní.” (Idézi *Bruck Jakab*, Semmelweis Ignác Fülöp, Budapest 1885. 36. l.) Túlegyszerű volt, amire Semmelweis rájött, ami éppúgy a zsenik értékmérője, mint botrányköve szokott lenni.

A „nagy” szakemberek tömör ellenállásán kívül Semmelweis bécsi ellenfelei adminisztratív téren is annyit kellemetlenkedtek, hogy Semmelweis, akiről egyébként felsőbb helyen azt is tudták, hogy részese volt a 48-as bécsi mozgalomnak, végül is 1850-ben hátat fordított Bécsnek s hazajött Pestre.

Bár Pest akkoriban nem vitt valami különös szerepet az orvostudományban, az itteni orvosok tudtak Semmelweis felfedezéséről. Semmelweisnek, aki létfenntartását magánorvosi gyakorlattal biztosította, a gyermekági láz elleni küzdelemre a Szent Rókus kórház kis szülészeti osztályán akadt alkalma, melynek vezetését tiszteletbeli főorvosként 1851. május 21-én átvette. Pest városnak ebben a kórházában csak augusztus és szeptember hónapokban vettek fel szülőanyákat, mert különben az egyetem szülészeti klinikájára utasították őket, hogy az egyetemi tanév folyamán mindig legyen ott „anyag” a szemléltető gyakorlati oktatásra. Semmelweis hat ilyen szünidőt töltött itt, s közben elérte, hogy ez alatt az idő alatt 933 szülőanya közül csak nyolcan (0,85%!) haltak meg gyermekági lázban.

Módszere sikeres alkalmazásának tágabb tere nyílt, de egyúttal számosabb nehézsége is támadt, amikor az elhúnyt *Birly Ede* helyére 1855 július 18-án kelt kinevezéssel a pesti egyetem orvosi karára került az elméleti s gyakorlati szüléset tanárának. Ezzel együttjárt a szülészeti klinika vezetése, amit ugyanaz év októberétől át is vett. Utóbbi minőségében első lépéseinek egyike volt az a folyamodvány, amelyben kérte a tanári kart, helyezték át a klinikát más, alkalmasabb épületbe. Jellemzésül elég idéznem ebből a kérvényből, hogy a mai Semmelweis utcában elhelyezett egyetemi épület egyik emeletén lévő, öt szobából álló „kliniká” még az akkori egészségügyi rendelkezéseknek is (1 ágyra 4 négy-

szögölnyi terület) csak 39%-ban felelt meg. Nem csoda, hogy 1857-ben *Hirschler Ignác*, Semmelweis barátja, a *Wiener Medizinische Wochenschrift*-ben ilyen címmel írt cikket az itt uralkodó viszonyokról: „Memento nasci” (emlékezz a születésedre)... Semmelweis 1857-ben felmentették a Szent Rókus-kórház szülészeti osztályának vezetése alól és végre 1859-ben egyetemi klinikáját tágasabb termekbe helyezték át.

Újabb bizonyíték

Az első egyetemi tanévben, amikor Semmelweis a klóros kézmosásra vonatkozó szigorú utasításait bevezette, a gyermekágyi láz az ápoltaknak csupán 0,19%-át ragadta el a már említett, szélsőségesen kedvezőtlen viszonyok ellenére. A következő, 56/57-es tanévben viszont ez az arányszám 2,09%-ra, majd az 1857/58-asban 4,05%-ra (449 szülő közül 18-an) szökkent fel. De miért?! Az első évben a klinika személyzete kifogástalanul engedelmeskedett utasításainak, utána azonban Semmelweis rajtakapta az egyik ápolónőt, amint használt ágyneműt húzott fel az újonnan érkezett betegnek. Tüstént elbocsátotta, de ez már a fertőzés tényén mit sem változtatott... Ismét máskor a mosónő kevert a tisztára mosott ágynemű közé szennyeseket, amelyek aztán mint újonnan felhúzottak terjesztették a bomlott szerves anyag fertőző hatását. Értelhető viszont, hogy ellenfelei kapva-kaptak az alkalmon, hogy rámutathattak: bevezette a klóros mosakodásokat, mégis emelkedett a halálozási arányszáma! Tehát „elmélete” nem állja ki a próbát...

Igaz, ebből is származott valami jó és pedig főművének, a „Die Aetiologie, der Begriff und die Prophylaxie des Kindbettfiebers” (A gyermekágyi láz kóroktana, fogalma és megelőzése) című könyvének a megírása és kiadása. Ennek előszavában maga mondja el: „Szerencsétlenségem úgy akarta, hogy az 1856/7-i és az 1857/8-i tanévekben oly tömegesen haltak el a gyermekágyasok pesti szülészeti klinikámon, hogy ellenfeleim ellenem fordíthatnák e halandóságot: belső kényszer hajt rá megmutatom, hogy a szerencsétlenség e két esztendeje megannyi mellett szóló szomorú, véletlen és közvetlen bizonyíték.”

Közben, 1857-ben Semmelweis magánélete is jelentős fordulatot vesz. Június 1-én házasságra lép a nálánál 19 évvel fiatalabb *Wiedenhoffer Mária*val, *Wiedenhoffer Ignác*; jómódú pesti kereskedő és *Walther Mária* leányával. Esketőnek bátyját, az 1845 óta *Szemerényi* családinevet viselő *Károlyt* hívta meg, aki ekkoriban *Csömörön* húzta meg magát. Mekkora lehetett később az öröme, amikor elsőszülött fiacskája világra jött, abból is sejtjük, hogy saját keresztnévét adatta neki. Ez az öröm, sajnos, csakhamar ürömmé vált, mert a kis Ignác hathónapos korában meghalt. Tizenegyhónapos korában követte őt *Mária* kislányuk. Kettejükön kívül még *Béla*, *Margit* és *Antónia* nevű gyermekeik születtek.

Tragikus letörés

Imént említett könyvét Semmelweis 1859-ben kezdte írni, és 1860 októberében jelent az meg német nyelven, „tekintve a’ közönséget, melyre hatnom kellett”, ahogyan ő maga indokolja a Magyar Tudományos Akadémiához intézett levelében, melyet az Akadémia könyvtárának felajánlott tiszteletpéldányához mellékel.

Amikor könyve megjelenése után arról értesült, hogy a gyermekágyi láz újonnan épített szülőházakban is pusztít, régi és új ellenfelei

pedig gúnyolják és elutasítják nézeteit, ingerült kedélye nyílt levelekben tört ki, melyeket főbb ellenfeleihez, majd a szüléset valamennyi tanárához intézett. „Csak magában a bécsi szülőházban — írja többek között Spaeth professzornak — 1847-től fogva tíz éven át 1924 elhárítható, külső fertőzéses eset fordult elő...; ebben a mézárásban Önnek is része van, tanár úr. A gyilkolásnak meg kell szűnnie, és hogy megszűnjék, őrt fogok állni... — Nincs egyéb mód számomra, hogy véget vessek a gyilkolásnak, mint ellenfeleim kíméletlen leleplezése; akinek helyén van a szíve, nem fog megérni érte, hogy ehhez az eszközhöz nyúljon.” Másoknak egyszerűen elküldte könyvét.

Életének ebben az időszakában előbb a felesége, majd a barátai is észreveszik megjelenésének és viselkedésének hirtelen megváltozását. Arcán, haján a korai öregedés jelei mutatkoztak. Kedélye örömkítőresek és magába roskadt letörések között csapongott. *Schaffer Károly*, a neves ideggyógyász „Simmelweis lelkivilágáról” írt tanulmányában az ismert Kretschmer-féle karakterológiát véve alapul oda következtet, hogy Semmelweis testileg „cikloid”, lelkileg viszont „szkizoid” alkatú ember volt. „A schizoid temperamentum egyik alapvető tulajdonsága — írja — a lelki élet túlérzékenysége, kifejezésre jut Semmelweis nyílt leveleiben.” (A Matematikai és Természettudományi Értesítő 58. évfolyam 802. lapján; idézi Domány Imre: *Simmelweis küzdelmes élete a tudományos igazság szolgálatában*, Bp. Medicina, 1958. 82. l.)

Bizonyára nem minden tudatalatti összefüggés nélkül történt, hogy ez az örlődés éppen akkor emésztette fel maradék lelki egyensúlyát, amikor 1865 júliusában az orvosi kar ülésén klinikája egyik asszisztensi állásának a betöltéséről volt szó. Mikor rákerült a vélemény-nyilvánítás sora, helyéről felemelkedve sokáig hallgatott, majd a zsebéből ívet húzott elő, jobbkezét esküre emelte és elkezdte olvasni a bábák eszköszvegét. Barátai és kartársai hazavezették. Eleinte csak gräfenbergi üdültetésre gondoltak, de állapota a gondos orvosi kezelés ellenére annyira rohamosan romlott, hogy elmegyógyintézetbe kellett szállítani. Tekintettel az akkori magyarországi ilyenemű intézetek kezdetlegességére, a bécsi tartományi elmegyógyintézetbe szállították, valószínűleg július 20-án. Itt olyan rohamokra került a sor, hogy velejött felesége és Antónia kislánya már meg sem látogathatták. Szenvedésének a halál 1865. augusztus 13-án délelőtt 11-kor vetett véget.

Holttestének boncolásakor kiderült, hogy halálának az oka a „pyaemia” (gennyvérűség) volt, mely jobbkeze középső ujjának fertőzéséből indult ki. Ez még Pesten operálás közben sérülhetett meg, és nem lehetetlen, hogy közvetett szerepet vitt ez az elmebaj kitörésében is. Kollégái ugyanazon a boncasztalon ugyanazokat a jelenségeket észlelték rajta, mint amelyeket ő annyi gyermekági lázban elhalt asszony és csecsemő holttestén észlelt, és amelyeknek a kollégája, Kolletschka tanár boncleletével való azonosságából következtetett 17 évvel előtte a gyermekági láz okára és természetére.

Nagyboldogasszony ünnepén délután 5-kor temették a közeli schmelzi temetőben. Augusztus 23-án a pesti Belvárosi Plébánia-templomban mondtak érte gyászmisét. A budapesti tudományegyetem évi közgyűlésen Schopper György rektor, a hittudományi kar tanára (később rozsnýói püspök) emlékezett meg róla. Holttestét családja 1891. április 17-én hazahozatta Bécsből. A Kerepesi úti temetőben először a rokon Walthier-család sírboltjában helyezték el, majd 1894. április 21-én a főváros által adományozott díszsírhelyre került át. Innen kerültek hamvai

az 1928-ban megnyitott ún. Pantheon-sírtáblán a nevével díszített kőkoporsóba, (vö. *Korbuly György: Semmelweis utolsó napjai*, Bp. 1940.) majd az 1963 őszén végzett újabb exhumálás után 1964. októberében a budai szülőháza kertjének várfali részébe. (Ez a ház lesz az Országos Orvostörténeti és Gyógyasztörténeti Múzeum otthona.)

Semmelweis felfedezésének orvostörténeti jelentősége ma már vitathatatlan. De ugyanígy vitathatatlan jellem nagysága is. Csodálatos önzetlenséggel, hivatás- és emberszeretettel küzdött eszményeiért. Elég csak arra gondolnunk, hogy abban az időben a szülészeti klinikákon jobbára szegénysorsú nők és leányanyák szültek. Kezelésük se anyagi, se erkölcsi előnyökkel nem járt. Ő mégis mindegyiknek a sorsát szíven viselte.

Semmelweis élete egyénileg tragédia is volt. Felfedezése annyira kézenfekvő volt, hogy bármelyik ésszerűen következtető kollégája rájöhetett volna, ha ugyanannyit fáradozik a statisztikák összeállításában és a boncolási eredményekkel való összehasonlításában, mint ő. De épp ezért volt számára, aki az élettel szembeni orvosi felelősséget annyira átérezte, teljesen érthetetlen, hogy létezhetnek olyan orvosok, akik nem kapva kapnak felfedezésén, hanem nyugodtan tudják tovább is nézni a gyermekági halál aratását. E makacsság elleni küzdelme hevében nem keresett, s ezért nem is talált más eszközt, mint saját értelmi és akaratilag erőfeszítését. (Utóbb már barátai támogatása, sőt némelyik ellenfelének pálfordulása — így Spaeth professzoré — sem tudta megnyugtatóni.). Léleki egyensúlyának felborulása bizonyítja, hogy ekkora teher vállalásával túlméretezte szellemi és fizikai teherbírását. Mindvégig szilárd maradt azonban az a meggyőződése, hogy tanai és módszere győzelmének feltartóztathatalanul el kell következnie.

„HIC JACET...”

Rómából keltezve

*Ki fogja meg árva szikár kezem
az élet szép útjára ki vezet engem?
Maholnap elveszek a sok halott közt,
mint bárány a havasi rengetegben.*

„Hic jacet” ... „Obiit” ... „Mortua est” ...
s nevek, amelyeket büszkén kimondott
a viselőjük — hol van, hova tűnt? —
s hova tűntek el idővel a csontok?

*Shelley sirja, Keats sirja, katonák
friss hantjai az „Angol Temetőben”;
tírátkák is ez vár, e torz feltámadás:
virágporként szóródni szét az időben.*

*Es messze, a hazai temetők,
alföldi homokban erdélyi hegyekben,
budai dombon — még látnak-e ők?
Ezer sirom helyett virágot egyre tettem.*

*Es ha itt „kelletik megadni csontjaimat”
lesz-e, ki értem könnyeit ontja?
Vagy névtelenül porlom a többivel,
jeges csontkamra új befogadottja...*

Jékely Zoltán

VALLÁS ÉS ÁLLAM A FÜGGETLEN IZRAELBEN

Izrael állam 1948. május 14-én alakult meg, fölépítésében a nyugati demokráciák mintájára. Megszületésében a zsidó nemzeti érzés mellett komoly szerepet játszott egy több ezer éves múltra visszatekintő vallási beidegzés is. Az eltelt 17 év szokatlan nehézségekkel lepte meg ennek a kis országnak a hagyománnyal és modern technikával egyaránt összefonódott, zaklatott sorsú népét; érdekesen ír erről *Rudolf Steinke* a *Dokumente*-ben. Bár mindeddig nincs egy egységes alkotmány érvényben, Izrael átvette a demokratikus jogalkotás alapjait, így a vallásszabadság elvét is. Ezzel azonban fölmerült az igény a zsidóság megjelenési formájának meghatározására is. Kicsoda zsidó? Ez az államalakítás óta a legégetőbb belpolitikai kérdés, mely újra meg újra fölszínre kerül, bár megoldására minden bizonnyal még hosszú ideig várni kell.

Izrael állam megalakulása után átvette az 1922-es Palestine Order in Council, és a Palestine (Amendment) Order in Council 1939 jogi normáit. Ezek alapján az egyes vallási közösségeket, mint a zsidó, mohamedán, és a legtöbb keresztény egyház, önálló joghatóságoknak ismerték el. A mai napig is ez biztosítja számukra a joggyakorlatot a házasságkötés, a válás, a gyámság, a hitelesítés, a végrendelezések stb. terén. Ezeket a jogokat egy további rendelkezés részben megnyírálta ugyan, de a dolgok lényegén nem változtatott. Érdekessége ennek a helyzetnek például a következő: Egy 1927-ből származó rendelkezés alapján jelenleg csak az egyik felekezetből a másikba lehet áttérni. Felekezetenkívül senki sem lehet, mert különben joghatóság nélküli helyzetbe kerülne olyan kérdésekben, mint amilyen a házasságkötés. Izraelben ugyanis nincsen a házasságkötésre illetékes állami szerv. Így aztán senki nem hagyja ott a vallását, még ha nem is érez már semmiféle kapcsolatot vele. Anyagi következménye nincs ennek, mivel a vallásközösségi hozzájárulások önkéntes alapon folynak be. S a felemás kötelezettség legfőljebb annyiból ingerelheti a vallásilag közömbös állampolgárokat, hogy a hivatalos vallási szervek hatásköre alól, adódó alkalommal — ilyen például a házasságkötés — nem vonhatják ki magukat.

A változás oka

Izraelben nincs államvallás. De nincs szó az állam és az egyház különválasztásáról sem; a vallási közösségek messzire nyúló, és mind-
eddig szinte kizárólagos illetékessége miatt ezt nem is lehetne nagyobb nehézségek nélkül megvalósítani. Az ország 2,3 millió lakosa közül a döntő többség zsidó vallású. A huszonegy keresztény felekezet 2,3%-ot, a mohamedán 7,8%-ot tesz ki. Ehhez jönnek még a druzok, akik a lakosság 1%-át jelentik.

A rabbikat és kádikat a zsidó és mohamedán közösségekben — a keresztény bíraktól eltérően — az állam nevezi ki és fizeti. A keresztény bíróságok ítéleteit ugyancsak elismerik, és polgári bíróságok útján hitelesítik őket. A vallásügyi minisztérium feladatai közé tartozik a keresztény szent-helyek gondozása és fönntartása, továbbá kiadja a negyedévenként megjelenő *Keresztény Hírek Izraelből* című lapot francia, angol és spanyol nyelven.

Izrael zsidó állam. A vallásos zsidóságnak ilyen módon fokozott szerep jut, hiszen évszázadon keresztül hordozója volt ennek a gondolatnak. De kit lehet végül is zsidónak tekinteni? Ezzel a fogalommal nyomban egymással összefonódott etnikai, nemzeti és vallási problémák serege lépett föl. Az Izraelben összegyűlt zsidóság korántsem jelentett egységes egészet. Az árnyalatok legalább annyira sokfélék, mint a keresztényekéi. A változatok az ortodoxtól az ultra-ortodoxon, a konzervatívon és a liberálisra át egészen a reform-zsidóságig terjednek.

Amikor 1948-ban az állam megalakult, a már eredetileg ott lakó zsidóság mellett nagy számban települtek le bevándorlók, ún. *olék*. Ezeknek viszonylag tetemes része a nyugati államokból érkezett (*askenazim*). A további években azonban a keletről jövő bevándoroltak (*sze-fardim*) kerültek túlsúlyba, s lassanként megváltoztatták az ország lakosságának összetételét. Ez az első pillantásra jelentéktelennek tűnő tény súlyos következménnyel járt. A keletről érkezett bevándoroltak, ugyan pontosan olyan zsidónak vallják magukat, mint a nyugatiak, viszont teljesen más valláserkölcsei légkörből, és társadalmi viszonyok közül érkeztek. Nagy többségük a legszigorúbb vallási törvények parancsa alatt élt, s ezek értelmezésében gyakran több száz évvel elmaradt európai és amerikai hittársainak felfogásától. Jórészüket itt ismerkedett meg először a civilizáció és az államigazgatás európai formáival. Az évek során növekvő arányuk hamarosan érezhető feszültséget teremtett az országban, s ez fölszínre jutott, mielőtt a vallással és az államisággal összefonódott kérdések egyike fölmerült. Az utóbbi egy év, hirtelen végbement politikai válságainak, többek között a kormányzó többségi párt kettészakadásának is, ebben gyökerező okai voltak.

Ortodoxok és ultra-ortodoxok

Politikai vonalon az ortodoxia három kimondottan vallásos pártba tömörül; ezek a *Mizrahi-Hapoel Hamizrahi* (Nemzeti-Vallási Párt), az *Agudat Izrael* és a *Poalej Agudat Izrael*, melyekre a legutolsó választások során a szavazatok 16%-a jutott. De még a többi párt is hangsúlyozza hagyománytisztelőtét (a liberálisoktól a szocialistákig), s így föltételezhető, hogy további vallásos tömegek tartoznak hozzájuk, melyek ilyen vagy olyan gazdasági ok következtében szavaztak rájuk.

Vallási vonalon az ortodoxiát a jeruzsálemi főrabbinátus képviseli, amelynek óriási székházát a gúnyoros népnyelv a Vatikán mintájára *Dadikánnak* nevezi. A Rabbik Tanácsában felerészben keleti és spanyol felerészben pedig az európai zsidók utódai képviseltetik magukat. Ezzel rendelkezésre áll egy intézmény, mely nemcsak erkölcsi, hanem hatalmi vonatkozásban is érvényesíteni tudja akaratát. Ez az ortodox rabbinátus nagy súlyt vet az előírások betartására, így például a házasságkötések-nél. Egy ortodox hívó esküvője még most is a biblia és a talmud rendelkezései alapján megy végbe. Nincs tehát lehetőség polgári házasságra, nem különben vegyesházasságra. Ilyen esetben az utódok nem számítanak zsidóknak, tehát állampolgároknak sem.

Jeruzsálem Mea Searim városnegyedében található az a körülbelül 300—400 család, mely szinte szélsőségesen szigorú vallásos életet él. Őket nevezik elsősorban ultra-ortodoxoknak. Rajtuk kívül az ország többi részében — mindenekelőtt Safadban és Jaffában — találhatók még a hagyományos szokásaikhoz szigorúan ragaszkodó csoportok. Et-

nikailag túlnyomórészt Kelet-Európai zsidók alkotják őket. A férfiak hazájuk szokásának megfelelően széles karimájú kalapot viselnek, a Mózes harmadik könyvének utasítása szerint (*Leviták* 19,27) szakállt növesztenek, hajukat pedig nem nyírják. A gyerekek sapkája alól már fiatal korban hosszan lelógnak a hajfonatok. Az asszonyok rövidre vágott hajuk fölött parókát viselnek és sötét fejkendőt. A negyed határán jellegzetes felirat közli angol és héber nyelven: — Egy zsidó lány nem viselkedik szajha módra! — Ebben a városrészben nagy számban találhatók talmud-iskolák és imaházak (*bet hamidras*), melyekben a férfiak fáradhatatlan szorgalommal tanulmányozzák a szent könyveket. Kerületüket minden sabbatkor láncokkal zárják le, hogy a rendzavarásoknak elejét vegyék. Még az idegennek is tetlegességgel kell számolnia, ha a sabbat-törvényt a környékükön megsérti, például azzal, hogy autót vezet.

Az ultra-ortodox zsidóság rendíthetetlen Messiás-várásban él. Magát Izrael államot sem ismerik el, mert fölfogásuk szerint a birodalmat csak az ígért Messiás alapíthatja meg. Szerkezetében pedig ez az ország más, mint teokratikus, vallásos és papi, nem lehet majd. Politikailag a *Neturej Karta* (A város őrei) pártban tömörülnek, melynek azonban nincs képviselője a Kessnetben. Szellemi vezérük *Blau Ádám* rabbi, s nem a jeruzsálemi főrabbinátus számukra a legfőbb vallási fórum, hanem a maguk választotta „Tóra-bölcsék tanácsa”; az állam és a vallás különválasztása számukra elképzelhetetlen. Kínos pontossággal tartják be a Tóra 248 parancsát és 365 tilalmát. A héber nyelv annyira szent előttük, hogy csak az istentiszteletek alkalmával használják; a köznyelv közöttük a *jiddis*.

A hagyományos szokásokhoz szigorúan ragaszkodó zsidóság másik részét a különféle hasszidista csoportok alkotják. Ez a pietista irányzat még a XVIII. században alakult meg, mindenekelőtt Kelet-Európában. Szellemes bensőség és vallásos közösségi élet a jellemző vonásuk; a szellemi vezetés többnyire egy „rebbe” kezében van. Az egyes közösségek még ma is azok szerint a helységek szerint nevezik magukat, amelyekben egykor elődeik laktak Európában. Ennek a misztikus irányzatú zsidóságnak nagyrésze manapság az Egyesült Államokban él, ahonnan az izraeli vallási testvéreket anyagi támogatásban részesítik. A valószínűleg legaktívabb „Habbab” csoport a Fehéroroszországból származó nagybefolyású *Lubavics* „rebbe” vezetése alatt áll. Híveinek nagy része ugyancsak a jeruzsálemi Mea Searim városrészben él. A hasszidizmusnak az ez év június 13-án meghalt *Martin Buber* volt elismert filozófiai és teológiai interpretátora. A törvények hitével szemben ő a hit örömét hirdette.

Egy kisebb csoportot alkotnak még a szamaritánusok, akik már Kr. e. 450-ben elváltak az ortodoxiától, és még a középkorban is jelentős befolyásuk volt. A körülbelül 400 hívőből kerekén 130 található Kolon és Tel Aviv városokban, a többiek a jordániai Nablusban élnek, a Biblia Sichem helységében. A szamaritánusok egyedül Mózes öt könyvét ismerik el, s ennek szövege jelentéktelen mértékben el is tér a zsidó-keresztény Penta-teuchtól. A Passzáh-ünnepet közösen ülik meg Sichem közelében, a szent Gerisim hegyen. Ez alkalommal házasságokat is kötnek. *Ben-Zwi*, az elhunyt államelnök, továbbá számos zsidó tudós támogatta a kis gyülekezetet, különösen szent könyveik kiadásában.

Egy további kisebb felekezet a Karaitáké (Az írott tan hívei) hozzátéveleg 7000 fővel. A 9. század táján váltak el az ortodoxoktól, elvetik a szóbeli hagyományt és a talmudot, s csupán a szentírást ismerik el.

Az ellenpólus

Az ortodoxia ellenpólusát az ún. reform-zsidóság alkotja. Jelenleg — szemben a 160 ortodoxszal — öt reform zsinagóga-közösség található Izraelben, melyeket azonban a főrabbinátus hivatalosan nem ismer el. A zsidóság liberális ágában a nők a férfiakkal egyenlő jogon vesznek részt az istentiszteleteken, melyet részben egy nem-héber nyelven is megtartanak. 1963 óta működik Jeruzsálemben a reform-rabbiképző főiskola egy fiókinézete, melynek központja az Egyesült Államokban székel. A reform-zsidóság egyik legismertebb képviselője az író *Ben-Chorin*. Gyakran ír a Jeruzsálemben megjelenő német nyelvű napilapba, a *Jediot Hadasot*-ba (Új Hírek). Ben-Chorin véleménye a szervezett ortodoxiáról nagyon emlékeztet *Kierkegaard* kijelentésére, amellyel az egyházi hivatalokat bírálta: „Az egyház ezernyi hivatalnokból áll, hogy megakadályozzák a kereszténységet.”

A változásokat követő zsidóság Ezekiel próféta szavainak szellemében az ortodoxia figyelmeztetőjének tekinti magát (*Ezekiel* 34, 1—4), s főként azt hányja a szemére, hogy túl mereven követik a törvények betűjét, s nem számolnak a valósággal. Figyelmen kívül hagyják, hogy manapság már egy zsidó állam létezik, s ahelyett még mindig a Sionba való visszatérésért imádkoznak, mintha mi sem történt volna.

A Ben-Chorin körül csoportosult liberálisok ellenzik a törvények szószerint értelmezett, pontos betartását. A liberális zsidóság Isten szavát is csak mint dinamikus nagyságot értelmezi, mely az élet minden fokozatát átjárja. Elutasítják azt a bibliát, melyet a főrabbinátus ad ki, minden szakaszát megfelelő kommentárokkal ellátva. Ellenzik, hogy a jelenlegi nehéz életföltételek közepette — anélkül, hogy bármire is tekintettel lennének — a közéletben szigorúan betartják a szabbatot, s ennek következtében például a nyilvános közlekedés megszűnik Izraelben. A hagyományokhoz szigorúan ragaszkodó zsidók szemében ezen a napon még dohányozni sem illik; nem használnak telefont és nem gyújtanak lámpát sem. Elutasítanak minden olyan tevékenységet, amely véleményük szerint munkának minősülhet. A főrabbinátus hivatali szobáiban olyan jeruzsálemi térképek függnek, melyeken bejelölték azokat a területeket, ahová szabbatkor nem tanácsos csomaggal belépni. Mózes második könyve (*Exodus*) szabbat-törvényeinek ilyen formális értelmezésére a reform zsidóság nem hajlandó. Megemlítendő, hogy az 1948-as állami rendelkezés a szabadnapokról nem csak a szabbatot, és a többi zsidó ünnepet ismeri el; a többi felekezetnek is joga van arra, hogy „saját szabbatját és ünnepnapjait munkaszüneti napként megülje.”

Az ortodoxok keresztülvitték, hogy minden nyilvános helyen betartsák az étkezési törvényeket. Mózes harmadik és ötödik könyvének szigorú utasításai szerint zsidónak tilos a disznóhús fogyasztása (*Leviticus* 11,7 és *Deuteronomium* 14,8). Ennek megfelelően az izraeli hadsereg zsidó katonáinak, egy 1948-ból származó állami rendelkezés alapján, csak kóser ételek szállíthatók. Ezen túlmenően 1962-ben egy olyan rendelkezést is hoztak, amely az egész országban megtiltja a sertés tenyésztését; ezalól csak néhány kerület kivétel, melyben főleg keresztény arabok laknak. Természetesen importálni is csak rituálisan vágott húst szabad, ami lényegesen drágább. Ennek aztán anyagi következményei is vannak a lakosság számára.

A reform-zsidóság további bírálatának gyújtópontja az izraeli házassági jog. A menyasszony részére előírt rituális fürdő, a „mikva” parancsát a lakosság többsége már nem tartja be. Időszerűtlennek találják a Tóra azon utasítását is (*Leviták* 21, 13—15), amely szerint egy *Kohan* (papi származék) sem elvált, sem özvegy asszonyt nem vehet feleségül, hanem csak hajadont. Türelmetlennek minősítik az ortodoxia magatartását a vegyes házasságok iránt; a bibliai-talmud jog tiltja a zsidó és nem zsidó közötti házasságot. Aki ennek ellenére vegyes házasságot akar kötni Izraelben, kénytelen a környező ellenséges arab államok miatt legálábbis Ciprusig utazni. Ezt viszont csak az engedheti meg magának, akinek pénze van.

Gettók — érdekes látvány, de minek?

A hivatalos rabbinátus hajlíthatatlan magatartása következtében magában az ortodoxiában is szakadásra került a sor. Az így létrejött ellenzékhez tartozik *Isaja Leibowitz* professzor, aki a legfájdalmasabbnak — s egyben a legveszélyesebbnek — a megmerevedett törvénytisztelést, és a tűnőfélben levő meggyőződés közti ellentétet tartja. Véleménye szerint a zsinagógiát nem csak elválasztani kell az államtól, hanem anyagiilag is függetleníteni. A főrabbinátust a saját soraiból, és a kormány részéről is erősen bírálták, mert *VI. Pál* pápa látogatásakor kikerülte a találkozást a katolikus egyházzal. Ben-Chorin egy alkalommal így nyilatkozott az ortodoxia magatartásáról: „Gettókat tartanak fönn, mint egzotikus Hagenbeck-kerteket; érdekes látvány, de minek?” Szinte minden, a mai zsidóságról folytatott beszélgetés végén fölmerül a kérdés Izraelben: Ki tekinthető végül is zsidónak? A kérdésre mind a mai napig nem találtak választ, aminek alapvető oka a zsidóságról alkotott fogalom összefonódása a vallási, etnikai és nemzeti jellemzőkkel. Ez a kérdés egyáltalán nem újkeletű: mindazokban az országokban, ahol zsidók éltek fölmerült. Az elmúlt kétezer év szomorú hányatottságának következményei az újonnan született államiság szintjén csak most kezdenek megmutatkozni.

Így például az 500 főt számláló Jakobita vallási közösség származását tekintve zsidónak, felekezetiileg viszont kereszténynek vallja magát; a körülmételéshez szilárdan ragaszkodnak. Ennek ellenére az ortodoxok nem ismerik el őket zsidónak. A *halaha*, a talmud törvénykezési része szerint csak azok az utódok ismerhetők el zsidónak, akik zsidó, vagy zsidó hitre tért anyától származnak. A halahának még manapság is legalábbis formális érvényessége van. Azt, hogy a történelmi fejlődés illetve Izrael Állam megalakulása valóban érvényteleníti-e ezeket a törvényeket, pillanatnyilag a Zsidó Jogi Intézet vizsgálja a jeruzsálemi egyetemen, melyet külön erre a célra alapítottak 1963 tavaszán.

Az 1950-es visszatelepülési törvény, az 1952-es állampolgársági törvény, valamint az ugyanez évi bevándorlási törvény szellemében, a belügyminisztériummal egyetértésben a jeruzsálemi bíróság 1963-ban úgy döntött, hogy mindazok, akik nyilvánosan áttérnek egy másik vallásra, nem tekinthetők zsidónak. Ennek a döntésnek háttére az azóta világszerte ismertté vált „Dániel páter esete” volt. — *Oswald Rufeisen*, egy született zsidó, a második Világháborúban együtt harcolt a minszki gettóban a partizánokkal. Később egy római-katolikus kolostorban talált menedékre, és karmelita szerzetes lett. Fölöttesei, kérésére engedélyezték, hogy átköltözzék Haifa mellé, a Karmel hegyére.

Ekkor azzal a kéréssel fordult az izraeli hatóságokhoz, hogy ismerjék el zsidó állampolgárnak, s ugyanakkor katolikusnak. Azzal érvelt, hogy mint zsidó az Izraelbe való visszatérésével (*alijah*) olé-nak (bevándorolt zsidó) tekintendő, s ezáltal az állampolgársági törvény értelmében automatikusan jogosult a zsidó állampolgárságra. Ezt a keresetet utasította vissza a legfelső bíróság az előzőekben említett új határozatával.

A fölfogás azonban nem ennyire egységes. Cohen jeruzsálemi főbíró, aki régebben főállamügyészi minőségben a kormány jogi tanácsadója is volt, nem értett egyet a döntéssel. Véleménye szerint mindenki zsidónak tekintendő, aki magát zsidónak vallja, vagy úgy véli, meggyőződése folytán odatartozik. A zsidó anyától való származás, valamint a körülmételés szerinte nem lényegbevágó ismertetőjele a zsidónak.

Hogy milyen mélyen hat a zsidóság megítélésében a nemzeti, etnikai és vallási szempontok összefonódása, arról többek között egy haifai állambírói ügy tanúskodik 1957-ből. Egy vallási óvodában alkalmazott zsidó óvónő feleségül ment egy arabhoz, és áttért a keresztény vallásra. Az eset bíróság elé került, mert az óvónőt hűtlenség címén el akarták bocsájtani; ezt akadályozta meg a bírói határozat.

Ezek a példák is megmutatják, hogy a hovartartozás fogalmának jogi megítélésében aligha várható hamar megnyugtató eredmény. Az ortodoxok számára a zsidó-fogalom felosztása egy államjogi és egy vallásjogi részre egyáltalán nem magától értetődő. Következésképp nem képzelhető el a közeljövőben egy „Mózesi hitvallású izraelita” megnevezés sem, ameddig az állami törvényekben izraelita helyett zsidó a meghatározás. A vallásjogi zsidó és az államjogi izraelita jogi fogalmak számtalan nehézséget hárítanak el az útból. Az ortodoxok egy része a Szanhedrintől várja a megoldást. A zsidóságnak ez a legfelsőbb szerve azonban vagy tizenöt évszázada nem létezik. I. Napóleon 1807-ben egyszer már megkísérelte életre hívni. Kísérlete kudarcot vallott. Mind a mai napig fennáll a kérdés, végül is ki illetékes ennek a 71 rabbiból álló zsinatnak az összehívására. Kétezer évvel ezelőtt nem volt ennek semmi nehézsége az akkori zsidó államban. Ma viszont Jeruzsálemben a főrabbinátus a föld összzsidóságának csupán egyheted részét képviseli vallásilag. Ehhez jön még, hogy ezt a főrabbinátust kereken kétharmada az Izraelben élő zsidóknak sem ismeri el. A kérdés, végül is ki zsidó, mindezek következtében még hosszú ideig nyitott kérdés marad.

HEGEDŰ

*Hajlongva száll szívemben
ezüst zenéjű álom,
szépivű tiszta zengés,
furulyához hasonló
vagyódó dallamával
távoli hegedűszó.*

*Egy gyermekkéz a húron,
leánykéé vonója,
felfénylő barna testét
vékony kis karja űzja.*

*És leng a könnyű csendben
hajlított színezüstje,*

*szállongó tiszta vágyam,
álmaim tünde füstje.
Bánatos lengé dallam
elring az idők hátán,
mély kékségebe tűnik,
mint pára, szerteszállván.*

*Ezüst zenéjű álom,
te messzeségbe foszló
szépivű tiszta zengés:
furulyához hasonló
vagyódó dallamával
távoli hegedűszó.*

Berkes Lidia

Régebben, néha, úgy utaztam el egy-egy addig ismeretlen város, országrész felfedezésére, hogy előre tudtam: mit is akarok majd látni ha odaérkezem? Néha, fejemben már meglévő témám igazolását kerestem egy-egy helyen: gombhoz kabátot, „elvekhez” bizonyító életformákat. Eltervelt látnivalónál, előreszaladó elképzelésnél mindig meglepőbbnek, sőt, szebbnek is bizonyult a valóság megismerhető része. Még esetleg a maga különös, nemvárt, vagy éppen riasztó voltában is. Ezzel megfogadtam: előítéletek nélkül nézem az Egyesült Államoknak azt a csücskét, melyet 1965 tavaszán és nyarán bejárhattam. Négy, keleti parti államot, New-Yorktól a Niagaraig, Boston-Washingtontól Ohio Columbusig. Ha valaki véletlenül a látottakról való véleményem felől udvariaskodott, mentegetőzve udvariaskodtam vissza Frostnak, nemrég elhunyt nagy költőjüknek egy sorával: „America is hard to see”. (Nehéz Amerikát látni). Még akkor is az, ha azt nézi belőle az ember, amit mint látványt maga az ország kínál. Meglátogattam a nemcsak Amerikát mutató nagy világvásárt is. Gondoltam: jegyezgetek róla. Lehetőleg bíráló kritika nélkül. Mert milyen szemszögből is bírálhatnék? Az összehasonlítások milyen alapján? (Sohasem láttam még más világiállítását). De feljegyezni valamit, állásfoglalásunkat eláruló kommentár nélkül, nehéz. Az első meghökkentő látványnál „tárgyilagos jószándékom” megbukott.

A MORMON KATEDRÁLIS, nyomban a világvásár I. számú főbejáratától balra hökkentett meg. Méretei miatt. Felhőtkarcoló fehér épület, tetején a mormonok egyházalapítójának aranyozott szobrával. A mormonok Amerika leggazdagabb felekezete. Salt-Lake Citytől Hawaiig egész mormon városokat építenek (templomokkal, egyetemekkel, üzlet-házakkal) s lám, itt is mekkora templomot húztak föl — s már bűjt is volna ki belőlem az előítélet, amit egyrészt régi protestáns puritán neveltetésem, másrészt talán a meglelt koromban, korunk levegőjéből belémitatódott kapitalizmus-ellenesség táplált? S morogtam volna, hogy: egyház? És vásáron? Reklámozza magát? „A hit hallomásból vagyon” mondotta Pál apostol. A szót hirdetni kell. De látványossággal is? — kérdeztem volna, de nem volt időm rá. Mert ötpercnyi gyalogúttal odább a protestánsok és ortodoxok közös, hatalmas épülete állított meg. Puritán fehér falak közt görögkeleti ikonok, szobrok, keresztek, templomi zászlók. S nemcsak az öt-tíz percenként váltokozó hasonló látnivalók, hanem a terület nagyságának felmérése is belémfagyasztotta az ítélkező vélekedést. A két éve tartó, most búcsúzódkodó világvásár akkora területen áll, mint Debrecen a Hortobágy nélkül, de a Nagyerdőt beleszámítva. Egy két esztendőre épült város ez. Utakkal, terekkel, utcai térképekkel, ötféle közlekedési eszközzel száz és száz ország egész kisvárosnyi külön területével. A templomok, templomszerű pavilonok a két évre szóló városban funkciót töltenek be. Mindegyik a maga hitelvének gyakorlata szerint.

A VATIKAN VÁROS Franciaország és Belgium területe közt van, szerény, nem hivalkodó kistornyos, keresztes pavilonban. Kisebb területen, mint a „Christian Science”, feleakkorán, mint a nem keresztyén, hanem a keleti vallásokat reprezentáló „Garden of Meditation”. Kápolnájában miséztek reggelente. A nagy látvány *Michelangelo Pietája*. Golyóbiztos hatalmas üvegbúra fedi. Láthatatlan, rejtett reflektorok vilá-

gítják meg. A látogató rááll a nesztelenül kúszó futószőnyegre. Lassan, mintha hosszan álmodná, végigsuhan a szobor előtt. Tízszer is ráállhat, ha sorsára vár. A mozdulatlan szobor látásával ebben a lassú mozgásban nehéz betelni. Az Anya ölében a halott Fiú, a két Arc közötti harmónia, béke, alázat, boldogság, szentség, tökéletesség, — de miért is akarnám most megfogalmazni, felfedezni Michelangelot? Négyyszer álltam rá a futószőnyegre, volt aki nyolcszor. A Szűzanya ruháinak szemköztről, a baloldalon túl sok redője van, — véltem negyedszerre s ha értettem volna valamit e legnagyobb klasszikus szobrász művészetének értékeléséhez olyasmit is gondolhattam volna: ha ma élne Michelangelo, talán másképpen faragná meg, a statika szobrászati alkalmazása fejlődött azóta, — de nem akkor gondoltam ezt, csak most, utólag. Akkor boldog voltam. Meghatott, hogy láthatom. Sohasem jártam Rómában. Most hallom idehaza, hogy a Vatikán ilyen műkincseit nem viszik többé ehhez hasonló tengeren túli útra? Milyen jó nekem, s még néhány millió embernek, hogy ezúttal vitték. A pavilon fölötti kápolnában szól az orgona. Az előcsarnokban sok templomi zászló. Ámúlvá pillantok vissza a Pietára s a zászlókra megint: piros, zöld, lila, rózsaszín selyem a legmodernebb, legabsztraktabb ábrák. Két zászlón éppen a *popart*nak (népies művészet) nevezett legújabb amerikai képzőművészeti irányzatnak meglepő rajzu egyházi enigmái. Odább, oszlopon, üvegbüra alatt fehér-fém-ből készült cifrázatlan sisak, alatta felírás: VI. Pál pápa koronázási tiarája az amerikai népnek.

A TÉKOZLÓ FIÚ. Francia szerző angolra fordított színműve; a tékozló fiú története modern változatban, a tékozló fiú pártján állóan. A tékozló fiú maga akarja megnyerni magának a világot, nem rátukmált örökségként. Elszántan dobja el az „örökséget”, az apák képmutató valóságát csakúgy, mint az öregek (apáik) technika imádatát. New-Yorkban játszik, Manhattan északi csücskében a forradalmian neokon-zervatív, technika ellenes beatnik ifjak kedvelt városnegyedében, az ún. Greenwich-villageben egy templom alagsorában. Színpad nincs, a tér közepén folyik a játék, díszlet nélkül, a nézők hosszúhajú, néha szakállas fiúk, rongyos vázonnadrágos, azértsem fodrászkezelt hajú lányok, vegyesen fehéringes nyakkendős, régimódi kurtára nyírt hajú egyetemisták. Körbe ülnek a játékot. Olyan szék híján a földre. Beléptidő tetszés szerint, nem kötelező. Mind vetett valamennyit egy asztalára kikészített kosárba.

INGYEN SHAKESPEARE. Nem volt teljes szerencsém, „csak” a Troilus és Cresidát láthattam, nem Coriolanust vagy Leart. Ezt a három Shakespearét játszik az idén a New-York szívében lévő, 25 mérföld hosszú Central parkban, ahol minden művelődési és szórakozási alkalom ingyenes. Múzeum látogatástól állatkerti csónakázásig, sőt a Shakespeare színházig. 5000 nézőnek épült szabadtéri színház, a város tartja el, producere Papp József csehszlovákiai magyar származású ember. Csak aznapra való jegyért lehet sorban állni déli 12—2 óráig. Kinek van ideje New-Yorkban kétórással sorban állni, még aznap este visszautazni, félórától két és félóráig terjedhető földalattizással, autóbuszon vagy autón? Ki a közönsége az ingyen Shakespearenek? Az ország legjelesebb drámistái játszanak. A kiállítás pazar, rendezés a mi szemünknek túl mozgalmas, túl dinamikus; a dikciók nem „szépek” európai fülnek. Legszebb angolsággal — úgy tetszett — az Agamemnon alakító színész beszélt; bizonyára a világítás tette, hogy csak mikor a tapsra ő is kijött, láttam meg: egy fekete. A nevét nem sikerült megjegyezni. A nézőtér

csak mintegy egyötödére telt meg. Coriolanusnál zsúfolva van, mondják. Mellettem tipikus amerikai kishivatalnok külsejű férfi, mint partitúrát olvasta félhangon a magával hozott könyvből a szöveget és előre, hangosakat nevetett. Elöttem néger házaspár ült, egymás kezét fogva egész előadás alatt. Szünetben láttam, a négyötödre telt nézőtér mintegy tizede fekete bőrű ember volt. Az előadás végére néhány rendőr jelent meg az utcákra vezető kijáratoknál. A Central parknak az a híre, hogy éjjel nem biztonságos. A közbiztonságot egyébként az idén egész nyáron át a földalatti villamos minden egyes kocsiában is két-két fegyveres rendőr őrizte szürkülettől hajnalig. Olvastam a New-York Timesben, hogy koratavasszal öt ízben gyilkoltak banditák gyanútlan utasokat a subwayken. A tettesek..., ezt nem jegyeztem fel, újságcikkeket nem ki-vonatolok.

MRS. MARTIN LUTHER KING-gel, a Nobel-díjas békeharcos feleségével Columbusban találkoztam egy presbiteriánus asszony-összejövetelen. (A presbiteriánusok Amerika legnépesebb protestáns felekezete.) Ő az összejövetel egyik diszvendége volt, magam meghívott vendégek vendégeként voltam jelen. Kistermetű ötvenkörülnek látszó asszony, az amerikai divatnál sokkal szolidabb, papnásabb öltözetben: kalapján csak egyetlen nagy piros művirág rózsza van, nem egész virágkosár, mint más, korabeli hölgyek fején. A „Hungary” szóra elmosolyodik; tudja, hogy az Kelet-Európában van s hogy férje békeharcos akcióinak nálunk, Kelet-Európában milyen szép sajtója volt. Azt ő sem tudja, (mint annyi más amerikai sem), hogy hol is van pontosan Hungary s Sofia, Bukarest vagy Budapest-e a fővárosa? Kérdi: mi érdekel Amerikából? Nem felelhetem: minden, amit láthatok, — a színházak, — mondom, mert ez igaz is. Reméli nem fogom megnézni a *The Hostage*-t. (Nem igen értem hirtelen, hogy mit mond. Később, mástól megtudom, hogy a *Hostage*-t egy *Brendan Behan* nevű szerző írta, aki azóta meghalt. Jelenleg valahol New-Englandben játszik a darabot s a rendező a legkülönbözőbb elvek ki-csúfolásával tarkított előadásba a békeharcos *Martin Luther King*et is beállította, még hozzá gúnyos formában. A hős néger pap állítólag egy táblával a nyakában jelenik meg a színen, ugrándozik s a táblára Mr. King ismert jelszavai vannak írva. Nem láttam a darabot.) Mrs King még megkérdi, hogy most New-Yorkból jöttem-e s tudom-e, hogy az öt subway gyilkos közül csak kettő volt feketebőrű? Nem tudom.

A mi problémánk, mondja, nagyon sokrétű. Egészen más Délen, mint Északon. Ott lent, hiszen tud róla! Ott gyilkol a fajgyűlölet. Itt a Közép-nyugaton és Északon a mi népünk szociális és erkölcsi problémái várnak megoldásra, s mindenütt, ahol az Isten városát építő emberek dolgoznak és találkoznak az Úr nevében, ott nincsen faji megkülönböztetés. — Még szép élményeket kíván, aztán egy újságíró nő lekapcsolja. A békés lelkeletű Columbusban, ebben a végeérhetetlen alföldi városban, egészséges, száraz hőség tombol, nem olyan szédítő-fullasztó, mint a tengerparti városok nedves hősége, mégis alig kapok levegőt. A termeket kriptahidegre hűtik a zajtalan léghűtőmasinák, bent kabátban didergek s reuma szagga. „Hűtenétek az utcákat, ha olyan nagy a technikai tudalmatok” morgom két frissen szerzett reumas roham közt, hálátlanul és technikaellenesen. A katlanforró város mezőgazdasági gépgyárak, egyetemek és kertes villák beláthatatlan hosszú sora.

NORTHFIELDEN, (Massachusetts állam egyik kertvárosa) feleke-zetközi konferencia van. A téma: „Isten városa, vagy a Világ városa”, *Cox Harvey: The Secular City* című könyve nyomán. A presbiteriánus

templomban istentisztelet keretében a Bridgeporti (Connecticut) római katolikus püspök tart előadást a dogmai különbségekről. A Mária-kultusz modern értelmezéséről beszél.

PAJTASZINHÁZ. Valóban az. Bordószinű, deszkafalú, egykori csürben létesült, Stony Pointben található. Kétszáz ember fér bele, csak nyáron játszik, színészei képzett műkedvelők a világ minden tájáról, Kenyából, Indonéziából, Sziciliából, Fülöpszigetekről, Nyugat-Amerikából való játszókat fedezek fel közöttük. „Civilben” ezek a színészek mind, különböző keresztény felekezetek misszionáriusai. Nyáron át együtt laknak egy internátusszerű otthonban, egész nap próbálnak, maguk festik a díszleteket, ők a kellékesek, esténként meghívott vendégek előtt játszanak és vállalkozásukat „religious drama schoolnak” nevezik. Műsoruk: a legkülönbözőbb, erkölcsi kérdésekkel foglalkozó világi drámákból áll. Játsszák *Priestleyt*, *Rabindranath Tagore* „Áldozat” című színművét, sőt *Sartre* „No exit” című drámáját is. A kifejezetten vallásos tárgyú darabok közt legérdekesebb volt egy néger szerző úgynevezett Choral drámája, címe: *Kör*, a félelem mögött. A darab a testvériséget megbontó Kain tragédiáját értelmezi s jeleníti meg —, pantomimikusan, szaváló kórusokkal. A szerző: *Darius Leander Swann*, ifjú néger pap, maga is játszott saját darabjában s meg is tisztelt Brechtes felépítésű munkája egy kinyomatott példányával.

AZ UNIVERZALISTÁK. Egyáltalán nem volt szándékomban a „felekezetekkel tele” Amerikát keresni, látni, vagy éppen felfedezni. Rézszint véletlen, hogy elég sok felekezeti jelenséget láthattam. (Nem találkoztam baptistákkal, methodistákkal s még annyi amerikai felekezet tagjaival sem.) De kerestem egy régi barátnőmet, aki Amerikába szakadt magyar unitárius paphoz ment feleségül s mivel címüket sehol sem leltem, útítársam felhívta a hamdeni „univerzalista” egyház lelkészét, nincsen-e valaminő unitárius papi címjegyzéke? S nem tudná-e megszerezni a kért címet? Volt ilyen jegyzéke, a kért címet nyomban megadta, de egyben meghívott — mintegy elvárta —, hogy néhány perces látogatást tegyünk nála, talán hogy lássa, kiknek is adta ki a címet? Fiatal, oxfordi teológiát végzett ember, a templom teremben — inkább szobácskában — fogadott, ahol a kis szószéket egy olyan kendő borította, amin az univerzalisták jelei voltak láthatóak. Történelmi sorrendben minden istenhívó felekezetnek az enigmája: kaldeus csillag, egyiptomi nap-jel, zsidó Dávid csillag, Konfucianus és budhista jel (kulcs és kis absztrakt Budha szoborminta), majd a keresztény kereszt és a mohamedán félhold. Fönt a szószék fölött egyetlen nagy kör a falra festve. — Ez az „Univerzalisták” ökumenikus jele — mondta. — Az erdélyi eredetű történelmi unitarizmust és emlékét kegyelettel őrzi az univerzalista egyház, de több annál, másabb, általánosabb: „minden Istenhívót hív; és egyesít”. Egyelőre kevés univerzalista van a világon — fűzte hozzá a hamdeni pap, — viszont a „világ legnagyobb koponyái” azok. — És néhány ismert amerikai politikus nevét említette, meg a nemrég meghalt Albert Schweitzerét, aki szerinte, élete vége felé lett univerzalistává. Még közölte, hogy ő engem „handsome woman”-nek lát, bár ilyet hogy handsome (jó vágású) inkább csak férfira szoktak mondani, dehát én mégis handsome vagyok. Aztán elbúcsúztunk. Az univerzalista pap nem térített minket. Csak egy bókkal kedveskedett, amit amerikai szokás szerint „thank you”-val megköszöntem.

A REFORMED CHURCH nevű kis bronxi kápolnafélében, ahová egy angol nyelvű istentisztelet végére bementünk, alig állottunk a temp-

lom ajtajában egy percet, mellettünk termett egy férfi és egy nő, prospektusokat nyomtak kezünkbe, énekeskönyvet, le akartak ültetni és kérdezték: be akarunk-e lépni közéjük? De bólogatva odább álltak, mikor azt suttogtuk, hogy csak látogatók vagyunk.

A MORSE COLLEGBEN (A New-Haven-i Yale egyetem nyári kurzusára iratkoztam be és hallgattam hat hétig az előadásokat) a szomszédnőm egy 24 éves apáca volt; az internátusban közös volt a fürdőszobánk. Ő Afrika újkori történelmét és néprajzát hallgatta a nyári egyetemi előadásokon; Kenyába készült. Néha beszélgettünk. Végtelen boldog, derűs lány Elisabeth Angeville; hugenotta eredetű, nagyon régen bevándorolt amerikai családból származik; szülei katolizáltak. Kis fehér autóján szombat-vasárnapokon, mikor nem volt előadás, a hat hét alatt mindig elment valahová. Később elmondta, hogy most, a nyári egyetemi szabadsága alatt alkalmi és lehetősége van vikendeken egy közeli kis farmon élő szüleit látogatni. Aztán soká nem láthatja őket; Afrikába készül. Nagyon boldog, hogy rendje az apácák ruházatának megreformálására készül, rövidesen életbe lép az új szabás: nem kell az apácáknak 98 fokos (Fahrenheit) nedves hőségben földig érő nehéz, fekete posztó ruhában járniok; Afrikában sem kell ilyet viselniök majd. Autót is könnyebb lesz vezetnie rövidebb ruhában. Az új apácaruha végleges formája még nincsen megállapítva, a vita azon folyik, hogy a nyak és csukló mennyire lehet majd szabadon s mennyire illemmel elzárva, a modern egészségi követelményeknek, a rend szellemének, a szemérmességnek és szerénységnek is megfelelően.

KRISZTUS MEGKERESZTELESE

*A puszta lángoló homokja,
Mikor a prófétát faragja.*

*János arca gyökér,
Homloka ránehezül a népre
És tanít:
Én vagyok a hírnök,
Halljátok tehát,
A dübbanat Isten ruhája;
Öltözzetek át,
Mert jó az örök ünnep!*

*Jézus lépte homokban,
Ez: „ama nap”
Jézus a folyóba hívja
Jánost,
Jézus homloka galamb
Háta sivatag.
Szól az ÚR: szerelmes fiamat adom tinéktek
Egyétek örökkön örökké
János a földön fekszik
Jézus indul
arca: ember
lába: ember
És bárányok követik őt...*

AMOR CHRISTI

*Megkötözött engem
Erős kötelekkel
Meg is megvakított
Gyönyörű sebekkel*

*Isten fia volna
Seregibe választ
Az Ő jó szívéből
Merítem a vigaszt*

*Nádszálak derekát
Soha meg nem hajtja
Mécsek gyöngye szirmát
Soha el nem fújja*

*Igen szeret téged
Örök szerelemmel
Kerüb vagy pacsirta
Egy az kegyelemmel*

Fehér József

Második részlet: MEREDITH ÉS A VALENTAI PÜSPÖK*

Aurelio, Valenta püspöke meglepő jelenség volt, több szempontból is. Magas, sovány, életerős negyvenes férfi volt. Deresedő haja gondosan ápoltt, arcának finoman rajzolt, éles vonásai értelmet és kedélyt sugároztak. Trentóból származott, így elég furcsának tűnhetett, hogy őt választották ki egy déli egyházmegye élére; kinevezése előtt a velencei pátriárka segédpüspöke volt. Magánkocsijával várakozott az állomáson. Meredithet azonban nem a városba vitte, hanem egy tizenkét kilométernyire fekvő szép villába, amely narancs és olajfák között állott egy völgy fölött, s a völgy mélyén keskeny folyócska csillogott halványan a holdsütésben.

— Ez az én kísérletem — magyarázta érces csengésű angolsággal.

— Kísérlet a gyakorlati nevelésre. Az itteni nép azt hiszi, hogy a papság csuhában születik és hogy a Miatyákon és az Üdvözlégyen, no meg a székesegyházakban való tömjénezésen kívül semmihez sem ért. Én északon születtem. Szüleim hegyvidéki gazdák és jó földművesek voltak. Egy nyakig eladósodott parasztgazdától vettem ezt a földdarabot és most fél tucatnyi fiúval művelem meg, akiket a modern földművelés alapelemeire szeretnék megtanítani. Harc ez, de remélem, hogy győztesen kerülök ki belőle. Ezt a villát tettem hivatalos székhelyemmé is. A régi püspöki székhely kétségbeejtően ősi ... a város kellős közepén, a székesegyház mellett. Átadtam a helynökömnök. Ő régi vágású ember és rajong az ilyesmiért.

Meredithet is hatalmába kerítette ez a ragadós jókedély és halkán elnevelte magát. A püspök gyors, átható pillantást vetett rá:

— Meglepi mindez, Monsignore?

— Még hozzá kellemesen — felelte Meredith. — Egészen mást vártam.

— XV. Lajos korabeli barokkot? Bársonyt és brokátot, és aranyozott angyalokat, akikről hátul patogzik a festék?

— Hát igen, ilyesvalamit.

A püspök megállította kocsiját a villa oszlopos bejárata előtt, és a völgy lejtőjének ezüstös holdfényben csillogó fái felé fordulva kis ideig mozdulatlanul ült a volán mögött. Aztán csendesen megszólalt:

— A kellenél többet talál majd az ilyesből itt délen ... Formalizmus, feudalizmus, reakció; öregek, akik ragaszkodnak a régi formákhoz, mert biztosabbnak érzik őket, és akik nem készültek fel az újra. A szegénységet és a tudatlanságot az élet hordozni való keresztjének tekintik, és nem olyan igazságtalanságnak, amelyet orvosolni kell. Azt hiszik, minél több a pap, a szerzetes, az apáca, annál több haszna van belőlük a világnak. Én jobban szeretném, ha kevesebb lenne belőlük és jobbakk lennének. És jobb szeretném, ha kevesebb templomunk lenne és többen járnának bele.

— Kevesebb szentünk is? — kérdezte Meredith nyájasan. A püspök hirtelen fölütötte a fejét és nevetésbe tört ki:

— Adjunk hálát Istennek az angolokért! Valami hűs, északról áramló kételkedés sok jót művelne ma mifelénk is. Ön persze most azt kérdezi erre, hogy olyan ember mint én, miért is bajlódik Giacomo Nerone ügyével?

— Az igazat megvallva, ezt.

* Az első részletet szeptemberi számunkban közöltük.

— Beszéljünk róla majd vacsora közben, amikor már a sajt nál és a körténél tartunk — felelte rosszmájúság nélkül a püspök.

Fehérzubbonyos inas nyitotta ki a kocsi ajtaját és bevezette őket a házba.

— Félóra múlva vacsorázunk — szólta a püspök. — Remélem, hogy a szobája kényelmes lesz. Reggel széttekinthet a völgyön, és megláthatja, mire mentünk eddig.

Ezzel búcsút vett és az inas fölvezette Meredithet az emeleti nagy vendégszobába, amelynek földig érő ablakai egy keskeny erkélyre nyíltak. Meredithet meglepte a bútorok sima, modern vonala és a sarokban álló imazsámoly fölött függő fafeszületből áradó szigorú erő. Legújabb francia, olasz és angol könyvek sorakoztak egy könyvvállványon és az éjjeliszekrényen Kempis Krisztus Követésének egy példánya feküdt. A vendégszoba egyik ajtaja a frissen csempézett fürdőszobára nyílt, ott voltak az egészségügyi berendezések, és külön egy falmélyedés a zuhanyozó számára. A püspökben az alkotó ösztön a művész jó ízlésével párosult. Érzéke volt a humor iránt is, ami fölöttébb ritka erény az olasz egyházban.

Mialatt Meredith megfürdött és ruhát váltott, úgy érezte, mintha az utazás fáradtsága és rossz hangulata burokként hullana le róla; még betegségének kínzó gyötrelme is csitulni látszott, s meglepődve kapta magát azon, hogy örömmel és kíváncsisággal néz a vacsora elé. Egyszerű étkezés volt — antipasto, zuppa di verdura és sült csirke, azután helybéli gyümölcsök és valami csipős falusi sajt — de mindezt választékosan készítették el és gondosan tálalták, és erős, északi termésű bort ittak hozzá. A vacsorát ízesítő beszélgetés pedig még kifinomultabb volt; a két szakértő közötti szellemi párviadalban Valenta püspöke kísérelte meg az első szúrást:

— Amíg ön ide nem érkezett, kedves Meredith, már-már azt hittem, hogy hibát követtem el.

— Hibát?

— Hibát azzal, hogy Rómát hívtam segítségül. Végtére is ezzel engedményt tettem. Bizonyos mértékben feladtam önkormányzatomat.

— Annaira veszélyesnek ítélte ezt, Monsignore?

A püspök jelentősegteljesen bólintott.

— Veszélyesnek bizonyulhatott volna. Az újitókra és a modern irányzat képviselőire mindig gyanakodnak, különösen itt a délvívidéken. Ha sikerül nekik valami, élő szemrehányást jelentenek konzervatívabb paptársaikkal szemben. Ha elbuknak, akkor meg példázatul szolgálnak. Túl sokat és túl gyorsan akartak alkotni. Így azután én arra a megállapításra jutottam, okosabb, ha mindenben a magam módján járok el, egyedül magamnak tartom fenn a magam ügyeit, s hagyom, hogy ócsarlóim tegyék az első lépést.

— Sok van belőlük?

— Akad egynehány. A földbirtokosok nem szeretnek s nekik hatalmas támaszuk van Rómában. A papság túl merevnek tart az erkölcsleken és túlságosan közömbösnek a helyi hagyományok és szertartások irányában. Az érsekem monarchista, magam meg mérsékelten szocialista vagyok. A politikusok nem bíznak bennem, mert azt hirdetem, hogy a párt kevésbé fontos, mint a személy, aki azt képviseli. A politikusok ígéretnek. Én azon vagyok, hogy be is váltsák ígéreteiket. Ha nem váltják be, tiltakozom.

— Rómában támogatják önt?

A püspök keskeny ajkai mosolyra görbültek.

— Ön jobban ismeri Rómát, mint én. Rómában eredményeket várnak, és az olyan politikának, mint az enyém, egy olyan vidéken, mint ez itt, tíz év alatt nem mutatkozhatnak meg az eredményei. Ha sikerül, amit akarok, annál jobb. Ha megbukom — vagy ha valami rosszul választott pillanatban eltéveszttem a lépést — mindentudó bölcsekként csóválják majd a fejüket és kijelentik, hogy már évek óta el voltak készülve erre. Jobbnak vélem tehát, ha nem zavarom őket számígtatásaikban. Minél kevesebbet tudnak a dolgaimról, annál szabadabb vagyok.

— De akkor miért írt Marotta bíborosnak? Miért kért Rómától papokat a „postulator” és az „advocatus diaboli” szerepére?

A püspök borospoharával játszott. Hosszú érzékeny ujjai közt forgatta a pohár talpát figyelve a fényt, amely a vörös folyadékon át a fehér abroszra vetődött. Aztán minden szóra ügyelve mondta:

— Azért, mert ez új terület számomra. Fel tudom fogni a jóságot, de kevésbé vagyok otthonos az életszentség ismertető jegyeiben. Hiszem, hogy van misztika, de nincs semmiféle misztikus élményem. Északon születtem, természetemnél és nevelésemnél fogva is gyakorlatias ember vagyok. Hiszek a csodákban, de sohasem vártam, hogy az ajtóm előtt menjenek végbe. Ezért folyamodtam a Ritus Kongregációhoz. — S itt lefegyverzően mosolygott: — Ön szakértő ezekben a dolgokban.

— Ez volt az egyetlen ok?

— Úgy beszél, mint egy inkvizitor — mondta a püspök erőltetett kedélyességgel. — Mi más oka lehetett volna?

— A politika — felelte kerekén Meredith. — A választási politika.

Meredith meglepetésére, a püspök hátravetette a fejét és tiszta szívből nevetni kezdett.

— Hát innen fúj a szél! Kíváncsi voltam, hogy őminenciája miért siet oly készségesen segítségemre. Kíváncsi voltam, miért küld angolt egy olasz helyett és miért világi papot egy komor barnabita szerzetes helyett. Úgyes húzás volt. De nagyon tartok attól, hogy csalódni fog.

A mosoly hirtelen lefagyott ajkáról és komolyra fordította a szót. Letette a boros poharat és magyarázóan tárta szét a kezét:

— Őminenciája teljességgel téved, Meredith. Mi történik ime, Rómában. Az ostobák még ostobábbá válnak, az értelmesek pedig, amilyen Marotta, túlságosan értelmesekké ahhoz, hogy az összes többieknek javára legyenek. Engem két dolog miatt érdekel ez az ügy. Az első egyszerű és hivatalos. Erre a kultuszra, nem adott felhatalmazást az egyházi tekintély. Ki kell vizsgálnom tehát, hogy jóváhagyhassam vagy elítélhessem. A másik feleannyira sem ilyen egyszerű és magas helyen nem értenék meg.

— Marotta meg tudná érteni — jegyezte meg csendesén Meredith.

— És én is.

— Miért lennének mások, önök ketten?

— Mert Marotta egy bölcs öreg humanista, nekem pedig rákom van és egy éven belül meg kell halnom.

Aurelio, Valenta püspöke hátradőlt a székén és úgy tanulmányozta vendégének sápadt, elkínzott arcát. Hosszú idő múltán gyengéden megszólalt:

— Csodálkoztam, hogy önt küldték hozzám. Most kezdem érteni. Rendben van. Meg is magyarázom, hogyan látom én. Annak, aki közel van a halálhoz, fölül kell emelkednie minden botrányon, mégha egy püspök okozná is. Én hiszem, hogy az egyháznak ezen a vidéken komoly szüksége van a reformra. Szerintem túl sok itt a szent, és kevés az életszentség, túl sok a kultusz és nincs elég katekizmus, túl sok az érmecke

és nincs elég gyógyszer, túl sok a templom és nincs elég iskola. Három millió munkanélkülünk van és hárommillió nő él prostitúcióból. Mi ellenőrizzük az államot a kereszténydemokrata párt és a Vatikán bankjának segítségével; közben előmozdítjuk azt a felemás kettősséget, amely az ország egyik felét virágzóvá teszi, a másikat pedig rothadni hagyja a nyomorban. Papságunk műveletlen és kevéssé megbízható, és ezért szidjuk az antiklerikálisokat és a kommunistákat. Gyümölcseről ismerni meg a fát és én azt hiszem hasznosabb lenne a jövedelmek új és méltányos elosztásáról gondoskodni, mintsem a Szent Szűz valamely új díszítő jelzőjét kihirdetni. Az előbbi az erkölcsi törvény szükséges alkalmazása, míg a második egyszerűen egy hagyományos hit definiálása. Mi, egyháziak, féltékenyebben őrizzuk a konkordátumban lefektetett jogainkat, mint népünknek a természeti és az isteni törvényekből folyó jogait... Megbotránkoztatja, amit mondok, Monsignore?

— Inkább bátorít — felelte Blaise Meredith. — De akkor miért kíván mégis egy új szentet?

— Én nem kívánom — felelte a püspök meglepő eréllyel. — Az ügy rámbízott, de tiszta szivemből remélem, hogy nem sikerül. Gemello Maggiore polgármestere tizenöt millió lírát gyűjtött össze az ügy előmozdítására, de ezret se tudok kicsikarni belőle az egyházmegyei árva-házra. Ha Giacomo Neronét boldoggá avatják, új templomot építenek majd a tiszteletére, nekem azonban betegápolónővérekre, mezőgazdasági tanácsadóra és húszezer kaliforniai gyümölcsfára volna szükségem.

— De akkor miért kérte öminenciája segítségét a dologhoz?

— Ez alapelv Rómában, kedves Meredith. Mindig az ellenkezőjét kapja az ember annak, amit kér.

Blaise Meredith nem mosolyodott el. Új nyugtalanító gondolat vert fészket az agyában. Kis ideig hallgatott, hogy alkalmas szavakat találjon e gondolat kifejezésére.

— De ha bebizonyosodik a dolog? Ha Giacomo Nerone valóban szent és csodatevő?

— Mint már említettem, gyakorlati ember vagyok — felelte a püspök, kedélyesen, félrefordítva fejét. — A tényeknek megfelelően járok el. Mikor akarja megkezdeni a munkát?

— Azonnal — felelte Meredith. — Napjaim meg vannak számlálva. Mindenekelőtt az okmányokat szeretném tanulmányozni. Azután elmegyek Gemelli dei Montiba, hogy meghallgassam a szemtanúkat.

— Holnap reggelre a szobájába küldetem az ügyiratokat. És szeretném, ha ezt a házat a sajátjának tekintené, engem pedig a barátjának.

— Hálásan köszönöm, Monsignore. Sokkalta hálásabban, semhogy ki tudnám fejezni.

— Semmi sincs, amiért hálálkodni kellene — tiltakozott mosolyogva a püspök. — Boldog leszek, hogy élvezhetem a társaságát. Úgy érzem, sok minden közös bennünk. Ó!... volna azért egy kis tanácsom.

— Tessék?

— Személyes meggyőződésem szerint Gemello Maggiore-ban bajosan tudhatja meg az igazságot Giacomo Nerone felől. Ott őt tisztelik. És hasznot húznak az emlékezetéből. Gemello Minoreban azonban egészen más a helyzet, föltéve ha meg tudja szólaltatni őket. De mindezideig ott semmi sem sikerült.

— Van valami oka ennek?

— Helyesebb lesz, barátom, ha saját maga kérdezi meg az okát. Amint látja, én meglehetősen elfogult vagyok. — Hátratolta a székét és felállt.

— Késő van és bizonyára fáradt. Azt ajánlom, hogy holnap reggel ne siessen a felkeléssel. A reggelijét majd felküldetem a szobájába.

Blaise Meredithet megkapta ennek az embernek nemes udvariassága. Szükszavú és nehezen barátkozó volt, most mégis nagy alázattal felelt:

— Beteg ember vagyok, Monsignore és néha hirtelen nagyon egyedül érzem magam. Ön most erőt öntött belém. Nagyon köszönöm.

— Testvérek vagyunk egy nagy családban — mondta szívélyesen a püspök. — De mert cölbátusban élünk, önzökké és különcökké válunk. Boldog vagyok, ha szolgálatára lehetek. Jó éjszakát... és szép álmokat.

A nagy vendégszoba magányosságában, a kétszárnyra nyitott ablakon át beözönlő holdfényben, Blaise Meredith egészen más éjszakára készüldött. Már megszokott dologgá vált számára éjszakáinak vergődése, de a borzalmon ez mit sem enyhített. Most majd ébren marad éjfélig, aztán valami látszólagos, pihenést nem jelentő álom következik. S mielőtt a kakashok hajnalra kukorékolnak, fölébreszti a gyomrát feszítő fájdalom, szájában a vér és epe keserű íze. És kimerülten, hányingertől hajszolva alig bírja idejében elvonaszolni magát a toalettig; azután ópiumos orvosságokkal tömve tele magát visszatér ágyába. Közvetlenül napfelkelte előtt azután ismét elalszik — legfeljebb egy vagy két órára — ami nem elég a pihenéshez, de ahhoz elegendő, hogy életének leásúdott és megcsökkent áramát fenntartsa véreidben.

A rémségek különös keveréke volt ez: halálfélelem, a lassú felbomlás szégyene, a hívő megfoghatatlan egyedülvalósága az arc nélküli Isten előtt, akit láthatatlanul is elismert, akivel azonban az ítélet óráján hamarosan mint sugárzó fényességgel kell szembetalálkoznia. E rémségek elől nem menekülhetett az álomba, imával sem üzhette el őket, mióta az ima meddő akarati tevékenységgé szikkadt benne, képtelenül arra, hogy elfojtsa a fájdalmat, vagy balzsamot tegyen reá.

Így hát fáradtsága ellenére ezen az estén is késleltetni próbálta purgatóriumát. Levetkőzött, pizsmájába és papucsába bújt és aztán hálóköntőben kilépett az erkélyre.

A hold magasan járt a völgy fölött, békés ózúst hajó egy fénylő tengeren. A narancsfák sápadt hideg fényben fürödtek és a homályos árnyakba burkolózó olajfák levelei törhegyekként szikráztak. Az ültetvények alatt cölöpsor és földtöltés közé felfogott víztükör színén verődtek vissza a csillagok, a hegység nyúlványai pedig sáncokként fogták körül a síkságot, mintegy évszázadok zúrzavarától óva azt.

Blaise Meredith a püspök által létrehozott művet szemlélte és becsületesnek találta. Becsületesnek önmagában is és becsületesnek az ember szempontjából, aki létrehozta. Nemcsak kenyérrel él az ember, de kenyér nélkül sem élhet. Régmúlt korok szerzetesei is így gondolkoztak. Felállították a keresztet egy sivatagban, aztán gabonát vetettek és gyümölcsfákat ültettek, úgyhogy a meddő szimbólum kivirágzott és élő valósággá vált. Ezek jobban tudták, mint a legtöbb embertársuk, hogy az ember húsból és szellemből formáztatott, és hogy a szellem csak a húsban és a hús által működhetik. Ha a test beteg, az ember erkölcsi felelőssége is csökken. Az ember gondolkodó nádszál, de a nádat szilárdan a földbe kell ültetni, víz kell, hogy öntözze a gyökereit és a nap melege is szükség van.

Aurelio, Valenta püspöke gyakorlati ember, de keresztény módjára az. Az egyház ama legrégebb és legigazhitűbb hagyományának folytatója, amely szerint a föld és a fű, a fa és az állat ugyanannak a teremtfő aktusnak köszönheti létét, mint az ember. Mindez tehát önmagában jó.

tökéletes, természetében és ama törvények tekintetében is, amelyek növekedését és elmúlását szabályozzák. És a rossz eszközeivé csak az ember kezében válhatnak, ha rosszul használják fel őket. Így tehát fát ültetni isteni tevékenység. A meddő föld termésre serkentése részvétel a teremtetés aktusában. És aki erre tanítja embertársait, az az isteni tervben részletti őket... Aurelio, Valenta püspöke mégis gyanússá vált több kollégája szemében.

Az egyház titka ez: szerves egységbe tudja fogni a Marotta-féle humanistákat, a Blaise Meredith-szerű formalistákat, az olyan ostobákat, mint a calabriaiak, a reformátorokat, a lázadókat és a puritán konformistákat, a politikus pápákat és a betegápoló-nővéreket, a világi papokat és a buzgó antiklerikálisokat. Helyeslő odaadást igényel egy meghatározott tanhoz és rendkívüli eltéréseket enged meg fegyelmi szabályaiban.

Szegénységet kényszerít papjaira és közben bankja tözsdézik nemzetközi értékpapirokkal. A világtól való elfordulást hirdeti, mégis olyan birtokokat gyűjt magának, mint bármely világi közösség. Megbocsájt a házasságtörőknek és kiközösíti az eretnekeket. Saját reformátoraival szemben vasszigorral jár el, de konkordátumokat köt azokkal, akik meg akarják semmisíteni. Ez az a közösség, amelyben a legkeményebb az élet; tagjai mégis e közösség kebelében kívánják halálukat; és legyen bár valaki pápa, bíboros vagy mosónő, a legszerényebb falusi paptól is halálával fogadja el a szent útravalót.

Az egyház misztérium és paradoxon, Blaise Meredith most mégis távolabb állt attól, hogy ezt megértse és elfogadja, mint húsz év óta bármikor. És éppen ez zavarta meg. Amikor jó egészségnek örvendett, természetyszerűnek tartotta az eszmét, hogy Isten beléavatkozik az emberi problémákba. Most, hogy az élet lassan elfogyott belőle, meglepő volt számára, milyen kétségbeesetten ragaszkodik a fizikai folytonosság legkisebb megnyilvánulásához, egy fához, egy virághoz, egy békés tóhoz a hold fényének végtelen áradásában.

A völgy fölött enyhe szellő suhant végig, megmozgatva a száraz faleveleket és fölborzolva a víz csillagos tükrét. Meredith borzongani kezdett a hirtelen hűvösségben, szobájába tért és becsukta maga után a földig érő ablakot. Az imázsámolyra térdelt Krisztus fából faragott képmása alá és imádkozni kezdett...

„Pater noster, qui es in coelis...”

De az ég néma maradt; s haldokló gyermeke számára nem jött válasz az arc nélküli Atyától.

Posszonyi László fordítása

ARNYAKTÓL KÖZREFOGVA

*A délután árnyaktól közrefogva
alámerült a hosszúfényű nap
a nagy folyó futtában felmorajlik
egymás ezüstjét űzik a halak*

*A kis szoba boldog fehér falára
születnyi hold ágárnyékot szerez
szekér zörög a lombrejtette úton
villámütésként villog az eresz*

*Az ágy, a székek szinte látomások
sugárban állnak mozdulatlan
nem fejthetők, a ferde fény lesiklik
kelyhek csukódnak, semmi sem suhan*

*A létezésnek mintha súlya lenne
egyeiken földig érő árny az est
az ég sötét madár felszáll s hogy visszahull
ezernyi tolla mind csilogni kezd*

*A távolságok vakmerőn feszülnek
nincs pillanat, csak érkező folyam
s időn kívül a feltámadt világok
A csend most él és Krisztus-arca van*

Vasadi Péter

A KIS ÚT

Rokonom, akivel üdüléskor együtt laktam, katolikusnak mondta magát, de olyannak, aki nem jár templomba, nem járul a szentségekhez. Elejtett szavából úgy vettem ki, hogy régebben gyakorló volt, de aztán valami okból eltávolodott az egyháztól. Ennek ellenére sohasem kezdtem vele beszélgetést vallási dolgokról, most azonban utólag bánt a gondolat, hogy talán kötelességet mulasztottam...

Alighanem több olyan katolikus él rokonságunkban, akinek csak egyetlen lépést kellene tennie, hogy újra visszataláljon a vallásos közösségbe. Esetleg nem is tartja őket távol semmi különös ok, és igazában maguk sem tudják, miért nem járnak templomba, miért nem járulnak a szentségekhez. Egyszerűen elszoktak a templomba járástól és most már egy kicsit idegennek érzik magukat a szent helyen. A gyóntatószékben röstellik azzal kezdeni, hogy 3...5...10 éve nem gyóntam — pedig talán ezen kívül nincs is különösebben röstelni valójuk. Könnyen lehet, hogy az ilyeneknek valóban nincs másra szükségük, mint egy csendes, szelíd, bátorító szóra, talán csak annyira, hogy „menjünk együtt”. És még talán a gyónásig is eljutnak, ha azt tudjuk nekik mondani: „... ismerem a gyóntató atyát — megértő, meleg szívű ember, biztosan nem tesz szemrehányást; inkább azt mondja, boldog vagyok, hogy annyi idő után mégis eljött...”

De vannak nehezebb esetek. Ha például valaki megszégyenülve, joggal vagy jogtalanul sértődve jött ki utoljára a gyóntatószékből, akkor már nehezen lehet rábeszélni, hogy újra bemerjen oda. Vagy talán más, egészen bizalmas, személyi ok tartja vissza, amit mélységesen magába zár. Ilyenkor, legalább egyelőre, az lenne az örömdetes, ha legalább a szentmisén venne részt, a prédikációt hallgatná meg. De ezt is csak diszkrétan, alig észrevehetően szabad ajánlanunk, sohasem tolaikodóan, mert a sebzett lélek nagyon érzékeny. Rendesen elég ennyit mondani: „...én most templomba megyek”. Nagy szerencse, ha arról tudunk beszélni, mennyire megkapott minket a vasárnapi szentbeszéd. „Milyen kár, hogy nem hallotta!” A kívülről hangzó szó és a belülről mozgó kegyelem egyszer majd érezteti a hatását és a fordulat akkor

következik be, amikor nem is várjuk, nem is számítunk rá.

De a vallásos élettől való eltávolodásnak lehetnek sokkal mélyebben ülő okai, amelyeknek megszüntetésére nem elég az egyszerű beszélgetés vagy példaadás.

Vannak olyanok, akik az egyház életében, az egyház történeti múltjában, vagy jelenében látnak olyan dolgokat, amelyek elidegenítik őket a vallási közösségtől. Aiknek a szemében egyes ma élő egyházi személyek erkölcsi magatartása a botránykő, azoknak még aránylag könnyű megfelelni. Az Isten ügye ebben a világban törékeny, gyenge emberek kezébe van letéve — ezek között akadhatnak méltatlanok. Ugyanakkor ellenpéldaképpen ott vannak a buzgó, önzetlen, szent életű papok. Ezek őrzik az elveket, az erkölcsi eszményt, a hit letéteményét. Látjuk, tudjuk, érezzük, hogy az Isten országa a méltatlanok ellenére töretlenül él tovább. De az egyház életének régmúlt eseményeit kellőképpen értékelni már sokkal nehezebb dolog. Az itt felmerülő problémák megoldásához már nem elég a meggyőződés, az egyházhoz való lelkes ragaszkodás, hanem alapos történelmi és teológiai ismeret is kell.

Igen gyakran megtörténik, hogy az aktív vallásos élettől való visszahúzódnak az az oka, hogy az illetőnek a keresztény erkölcs elvei körül vannak nehézségei. Nem erkölcsi „el tévelyedésről” beszélünk — ez egészen másfajta megfontolást igényel —, hanem mikor valaki elvben nem tudja elfogadni a keresztény erkölcs tan valamelyik tételét. Például a felebaráti szeretet általános, még az ellenségre is kiterjedő érvényét, vagy a házasság felbonthatatlanságát. Hogy ilyen kérdésekre felelni tudjunk, megint csak nem elegendő a jóakat, hanem komoly erkölcs-bölcséleti felkészültségre van szükség.

Lelki világunknak még inkább a mélyére nyúlik a szoros értelemben vett hittételek elfogadása. „Elfogadásról” beszélünk, tehát nem egyszerűen „hitvallásról”, nem is csak érzelmi hozzáállásról, hanem arról, hogy aki igazán hisz, az egész személyiségevel a hit tartalma felé fordul. A hit értelmében alakul egész gondolkodásmódja, ha szabad mondani: logikája és cselekvéseinek alapvető beirányítottága. Az ilyen hit szükségszerűen csak egységes egész lehet: ha a hit-tartalom egyetlen pontján is megínog az ember, akkor veszélyben van hívőmivolta. Pedig a hittel szemben mindig adódnak kísértések, különösen a mostani időben. Még a legjobb szándékú ember is, ha nem kellőképpen tájékozott, könnyen ellentétet vél felfedezni például a Szentírás idő-adatai és a történelem-tudomány megállapításai között. Vagy megoldhatatlannak tartja a Szentírás leírása és a tudomány álláspontja között mutatkozó ellentétet, így különösen a világ és az ember eredetére vonatkozólag. Vagy hogyan lehet összeegyeztetni a csodában való hitet a természeti törvények változhatatlanságára vonatkozó tétellel? És még ott vannak a hit még mélyebb kérdései: az emberi szabad akarat és az isteni kegyelem működése,

az isteni előre-tudás és előre-rendelés; az Isten végtelen jósága és a világban levő rossz. Azután a pokol... Aki az ezekkel kapcsolatos kérdésekre és elvetésekre felelni akar, annak nem csak a Szentírás tudományát és a tudományos hittant (dogmatikát) kell nagyon jól ismernie, hanem tájékozottnak kell lennie a szaktudományok kérdéses területein is, sőt ezen felül lélektani és bölcséleti tudással is kell rendelkeznie.

Ha tehát olyan rokonunknál, vagy barátunknál, aki elvileg katolikusnak állítja magát, a vallástól való elidegenülésnek ilyen mélyebb okait érezzük, jobb, ha nem akarjuk mi magunk meggyőzni, hanem inkább megpróbáljuk olvan személy felé irányítani, aki-ről feltételezzük a hittel kapcsolatos magasabb rendű tudást. Változatlanul azonban legelső és legfontosabb kötelességünk, hogy a példánkkal, a mindennapi életben való viselkedésünkkel tanúsítsuk a keresztény világnézet értékeit. Enélkül minden beszéd csak csengő érc és pengő cimbalom — az Apostol szavai szerint. És ha beszélünk, első sorban az Istennel beszéljünk: kérjük a Szentlélek Istent, világosítsa meg szeretteink szívét és mutassa meg nekik az üdvösség útját.

Borbély Kamill

NAPLÓ

KOVÁCS SÁNDOR szombathelyi megyéspüspök pappászentelésének ötvenedik évfordulójához érkezett október 14-én.

Az elsuhanó évek leveleiből megköti koszorúját az idő. A tavasz borostyánzöldjét előbb ezüstcsillogására égeti a nyár, azután aranyporával permetezi be az ősz. Kovács Sándor aranymisés koszorújába jóillatú mezei füveket is beléfont a Kéz, mely őt ötven évvel ezelőtt az oltárhoz vezette.

Csupán három szálát ezekből. Három találkozás pillanatfelvételét az ünnepi albumba.

Még kecskeméti plébános volt. Akkor is ilyen szép ősz járta és heti piac az alföldi városban. A tanyavilág küzdelmes lelkipásztori munkájáról beszélgettünk, de úgy, hogy ő mindig odalépett az ablakhoz és derűsnél derűsebb történeteket mondott el, s az volt az érzésem, hogy a történetek szereplői éppen ott mennek el a plébánia előtt. Egyszer csak odaint az ablakhoz és azzal a jellegzetes, szinte állandó mosollyal az arcán, mondja:

— Nézze csak... Ez a derék magyar engem keres. Üzenetet hoz, de nem mer bejönni.

S amíg néztem az ablakon át a tétova embert, aki már-már elindult, de a kapunál még visszarettent, nézte a magas házat, próbálgatta, hogyan is álljon

oda a kecskeméti plébános elé, hogyan is mondja, hogy semmit el ne vétsen — ő már lenn volt az utcán.

Elébe ment az érkezőnek.

Azután láttam őt — a szombathelyi püspököt — azon a szomorú napon — bombáktól szétdőlt székesegyházának kormos falai között. Hová lett arcának pirossága, mosolya. Most csak könnyei voltak. S egyetlen vigasztalása, hogy másokat vigasztalhatott.

Akkori arcát látom azóta is, valahányszor szavait hallom, sorait olvasom *s a hangokból, betűkből oly forrón áll össze a haza, a béke, az építő munka fogalma, mint a formákba ömlő vasérc.*

Ismét eltelt néhány esztendő. A riporter kritikus érdeklődésével léptem be a megújult szépségében ragyogó székesegyházba. Azzal az elszánsággal, hogy nem hallgatom el azt sem, ami zavar. És lehet, hogy akkor még akadt is volna ilyen, ha mindjárt a belépés után le nem térdeltet valami. De mi?

Ezt magamnak is csak akkor tudtam már megfogalmazni, amikor együtt ültem vele a püspökvár szobájában és benyomásaim iránt érdeklődött.

Nem az új freskók összehatása s nem is az oltárt keretező márványoszlopok monumentalitása. Hanem ami a templom arányaihoz képest oly aránytalanul kicsiny, a ragyogó és káprázatos színhatásokban oly elvonultan hangtalan — és mégis. Egyszerűen nem lehet máshová nézni, mert — mint valami csodálatos lencse — mindent összegyűjt és szertesugároz: a szentséghez. Ott van a székesegyház távoli mélyén és mégis ez itt mindennek a közepe.

Percekig hallgatott, azután kissé elfátyolozódott hangon mondta:

— Látja, én szerettem volna megmutatni a székesegyházat. De most örülök, hogy így történt. Nem én hívtam fel a figyelmét. Magától talált rá arra, *ami az én szívemnek a legkedvesebb.*

Mondom, csak fakó pillanatképek ezek, aprócska mezei ciromfűvek az aranymisés koszorúban. De Isten különös szeretettel kíséri azoknak útját, akik elébe mennek a hozzájuk tartó embereknek, ajtót nyitnak a kialakulónak. Különös gonddal kíséri azoknak vigyázását, akik az élet nagy és nehéz pillanataiban — összeomlásokban és újrakezdésekben — mutatják meg, hogy híveikkel, egész népükkel, az emberiség sorsával kötötték össze sorsukat papi hivatásukban.

És hogy mily magától értetődően tudnak jóságot, szelidséget, igaz emberiséget sugározni magukból, akik szívük tabernáculumában őrzik a megtestesült Szeretetet.

(Magyar Ferenc)

ORTHODOX VÉLEMÉNY A II. Vatikáni Zsinatról. A Moszkvai Patriarchátus folyóiratának idei első száma tizenhárom-oldalas jelentős tanulmányt közöl *Alexandr Kazem-Bek* tollából. A szerző az elszakadt keleti kereszténység szemléletének mérlegére teszi a zsinat első három ülészakát. Véleménye nemcsak azért fontos, mert Kazem-Bek mint a moszkvai pátriárka külügyi hivatalának munkatársa, a keresztény egység sorsának és a zsinat eseményeinek jólértesült megfigyelője, voltaképp a nagy orosz egyház félhivatalos elgondolásának ad hangot, hanem méginkább azért, mert a cikkíró lelkülete már eddigi írásai alapján is nagyrabecsülést váltott ki. A római egyház iránt mutatott tapintata és tisztelete, nemes hangvétele és mélységesen keresztény, természetfölötti látásmódja élenjáró lépésekké minősíti cikkeit a nagy párbeszédben az egymástól elszakadt keresztény egyházak között.

Tanulmányának olvasása egyébként nagyon tanulságos, mert ablakot nyit, hogy innét a mi oldalunkról, a kereszténység nyugati feléből bepillant-hassunk keleti testvéreink gondolatvilágába, és a szemlélet közvetlensége által oszlassuk el róla alkotott téves nézeteinket. A rendkívül mozgalmas múltú, harcosabb szellemű latin katolicizmus hajlik arra, hogy az orthodox egyházak életét azonosítsa az üres templomokban végzett pompázó, de lélektelen szertartásokkal és a teljes szellemi megdermedéssel. Olyasféle tévedés ez, mint mi-

kor a svájci protestánsok a pénteki hústilalomban, a máriatiszteletben, a szenteltvízhintésben és a szentelt gyertyákban látják a katolikus vallásosság lényegi vonásait; a katolikusok viszont a külsőségek puritán elhagyásában és képmutató erkölcsösségben vélik megtalálni protestáns szomszédaik egész kereszténységét. Amíg ilyen elfogultságok uralkodnak, addig lehetetlen a „párbeszéd”, vagyis az egymás iránt kifejezett megbecsülés, egymás értékeinek megértése, sőt átvétele. Ideje már, hogy kölcsönös tisztánlátás lépjen a téveszmék helyébe, amelyek többet ártanak a kereszténység egységének, mint a hivatalos tanítás kisebb vagy nagyobb eltérései. Mint Kazem-Bek cikke is mutatja, Keletnek saját, nem-latinszásbasú hittudományos gondolkodásmódja van, külön fogalomvilággal. Az eszmecsere termékenyítően kapóra jönne a latinoknak, akik a szellemi korszerűsödés és továbbjutás érdekében amúgy is lazítani szeretnék a szkolasztikus eszmekör egyeduralmát.

A keresztény Kelet nemcsak kiegyenlítettebb földrajzi klímában, hanem egyúttal a bizánci szentbirodalom kényelmében és békéjében, a császári pártfogás melengető és gyámkodó szárnyai alatt alakította ki a maga szellemi arculát. Nyugati testvére ugyanakkor, a népvándorlás hosszú évszázadai folyamán, szüntelenül küzdeni kényszerült puszta létéért és a krisztusi örökségnek legalább némi érvényrejuttatásáért a társadalom életében. Egy barbár világban kellett közvetítenie nemcsak a hitet, hanem a legelemibb kultúrát is; sőt *Nagy Károly* személyében még a császárságot is „Péter széke”, a nyugati pátriarchátus teremtette meg a maga védelmére. Ez az oka, hogy Kelet kevésbé ismeri az evilág problémáival bajlódó, „küzdő egyház” fogalmát. Misztikai istenközelben él, szinte már teljesen egy elővételezett parúziában élvezi a földreszállott „új Jeruzsálem” lelki nyugalmát és békéjét. Nyugat vergődéseit a nagy kegyelemtani vitákban — a pelagianizmustól Lutherig és a janzenizmusig — Kelet meglehetősen érdektelenséggel nézi. Természet és kegyelem nála harmóniában vannak. Az emberről a nagy keleti atyák görög optimizmusával gondolkodik. Azzal a derülattással, amelynek Nyugaton az arisztotelészi lételmélet és etika hatása alatt *Aquinói Szent Tamás* és iskolája próbált polgárjogot szerezni, soha egyhangú elismerést nem találva. Ezt a derülattást ünneplik legújabbban oly sokan — ösztönös megérzéssel — *Teilhard de Chardin* világnézetében.

Nyugaton valaha úgyszólván csak a klérus írt és olvasott: „laikus” és műveletlen ember egyet jelentett. Ugyanakkor a görög nagyvárosi élet, a bürokratikus közigazgatás és a magasszintű profán tudományosság légkörében a papság sohasem kényszerült a műveltség kizárólagos fáklivivőjének szerepére. A görög teológia klasszikusait sokáig nem választotta el nyelvi különbség az olvasóközönség nagyrésztétől. Keletnek mindig voltak világi hittudósai, és szellemük az újkorban merészebb eredetiséggel csapongott, mint a nyugatiaké. Nyugat hittudománya a papság sajátjává lett, és a latin nyelv falai közé szorult. Keleten a liturgia nyelve is mindig teljesen vagy könnyen érthető maradt a hívő tömegek számára. Ezért a népáhitat sem tért le a liturgia vonaláról, és nem keresett magának külön utakat. Így maradt igen erősen krisztocentrikus (jellemző, hogy a keleti szentolvasó szemeire Jézus-imádságot mondanak). A Szentlélek melegeivel teljes keleti liturgiák imádságsszövegeiből haszonnal meríthetnék a nyugati miseliturgia ellaposodására hajlamos reformtörekvései.

Ezek előrebocsátásával vegyük most már szemügyre Kazem-Bek cikkének számunkra legfontosabb pontjait. A zsinatról magáról meghatározó tisztelettel szól: „Láttuk, amint kétezernél több hierarcha”, — Kelet a főpapatokat nevezi így — „akik apostolutód-voltát senki kétségbe nem vonja, állandó könyörgéssel hívta a Szentlelket; és hisszük, hogy imádságuk meghallgatásra lel. A zsinat nem egy történetében tapasztalhattuk ennek a leesdekelt kegyelemnek hatását.” A „remények, törekvések és hangulatok” közül, amelyek a résztvevőket eltöltötték, kiemeli a szerző „a zsinat akaratát, hogy visszatérjen Urunk hamisítatlan tanításához és annak forrásaihoz”; de további eredményeket vár ezen a téren. Elégedetten állapítja meg, hogy a zsinaton megvilágításra kerülő legfontosabb egyházi probléma a püspöki jogállás kérdése volt. Elismeréssel szól a püspökök öntudatáról, amellyel érvényre kívánták juttatni az összességükben továbbélő apostoli testület tekintélyét. A „kollegialitásnak”, vagyis a püspök-

testület tanító és világegyház-kormányzó főhatalmának megszavazásában annak a hajdani „zsinati eszmének” felszínretörését látja, amely a keleti hittudományban „szobornosztjy” néven olyasféle helyet foglal el, mint a pápai primátus a nyugatiakéban. Kazem-Bek rámutat a zsinat ama „próbálkozására is, amely kiegészíteni és — ha szabad mondani — enyhíteni akarja az I. vatikáni zsinatnak a pápa tévedhetetlenségéről alkotott” dogmáját. Arra céloz, hogy a püspöktestület is tévedhetetlen, ha a pápával egységben gyakorolja legfőbb tanító-hatalmát. Szerinte ez az egyik lehetséges találkozáspont, ahol katolikusok és ortodoxok szót érthetnek egymással.

Az elimerés mellett természetesen megszólal a testvéri kritika hangja is: „A zsinaton kezdetben tündöklő máriat-elv egyre inkább a mártai-elv árnyékába került.” A szerző itt minden bizonnyal, egyrészt az új liturgiai törvény születésére, másrészt „Az Egyház és a modern világ” című séma körüli vitákra céloz. Elismeri ugyan, hogy egy mai zsinatnak szükségképpen tördömlie kell evilág dolgaival, de hiányolja a prófétai szellemet, amelynek minden földi gondot át kellene hatnia az „új égre és új földre” irányuló gondolatokkal. A kollegialitással kapcsolatban szándékolt reformok szellemét Kazem-Bek „biztató-nak” tartja, de megállapítja, hogy VI. Pál szentföldi útja óta „a pápai primátus bizonyos hangsúlyozása” mutatkozik. Kritikája elsősorban az Egyház-séma azon pontjaira irányul, amelyekben a püspöktestület tekintélye a pápával való közösséghez kapcsolatan és a primátus sérelme nélkül van megfogalmazva, sőt korlátozódik is általa.

Itt érkezünk a határvonalhoz, amely jelenleg is elválasztja Nyugatot Kelet egyházaitól. VI. Pál fájdalommal említi a párbeszédéről írott nagy körleveleiben, az „Ecclesiam suam”-ban, hogy egyes keresztények épp a pápa főségében látják a megbékélés akadályát. Kéri őket, „gondolják meg e feltevés tarthatatlanságát.” Kazem-Bek szerint viszont a keletieknek kell kérniük a pápát, hogy fontolja meg bizonyítékait. „Felül kell vizsgálni némely tételeket, amelyek törvénytelen adódtak az egyházzal szóló tanban” a nyugatiaknál. A római egyházhhoz nem tartozó keresztényeknek elviselhetetlen már maga az a fogalom is, hogy Krisztusnak földi helytartója van.

Kazem-Bek nem kezd vitát. Nem veti be azt a tényt, hogy a „Krisztus helytartója” elnevezés valóban nem bibliai, és nem is a keresztény ókor öröksége; sem azt a másik tényt, hogy a keletiek leválása óta Nyugaton egybevegyült a pápai és a pátriárkai feladatkör, és ez a tény lebegett az I. vatikáni zsinat szeme előtt is. Egyetértünk Kazem-Bekkel, hogy „Krisztus van ott, ahol ketten vagy hárman egybegyűlnek (az oroszban: „szobrani”) az ő nevében”, és hogy „Krisztus egyházának szobornosztjy-ja az apostoli gyülekezet misztériumára megy vissza.” Keletnek viszont — minden méltatlan megalázkodás nélkül — újra meg kell fontolnia Üdvözítőnk akaratát Péter szolgálatáról. Péter a szikla, amely az Egyház épületét hordozni hivatott; az ő feladata, hogy a hitben erőssé tegye apostol-testvéreit, és hogy pásztorkodjék bárányok és juhok fölött egyaránt. Jézus minden eshetőségre előkészítette egyházát. Érthetik oly megpróbáltatások, amelyekben nem nélkülözheti az egyszemélyi vezetést, de adódhatnak számára olyan korfeladatok is, amelyeket csak a főpásztorok közös állásfoglalása old meg. Primátus és kollegialitás nem egymást kizáró, hanem egymást kiegészítő ellentétek. Nézetünk szerint leginkább ennek az igazságnak helyes megértéséhez kell „együttesen hívunk a Szentlélek kegyelmentes segítségét, hogy öntudatot és megértést sugalljon: a felelősség öntudatát és lehetőségek megértését.” (Medvigy Mihály)

DIÁKOK A HIT PROBLÉMÁIRÓL. Belgium francia nyelvterületén lélektani kérdőívek alkalmazásával próbáltak képet alkotni a katolikus gimnáziumuk 14—16 éves tanulóinak vallásosságáról már 1949-ben. A kísérletet 1964-ben megismételték. Érdekes és tanulságos olvasmány a louvain-i *Nouvelle Revue de Théologie* tanulmánya, amely összehasonlítja, hogy a 15 év utáni ifjúságnak ugyanazon kérdésekre adott feleletei mennyiben egyeznek a korábbiakkal és mennyiben térnek el azoktól. A kérdések egy része a hitbeli tudást, más része az egyéni vallásos magatartást vizsgálta.

A vallási ismeretekben való jártasság első kérdése: mi a katolikus hitnek mint egyéni magatartásnak lényege? Mindkét kísérletnél 80%-on felül helyesen válaszoltak: a kegyelemről segített ember bizalommal és szeretettel épülő önkéntes igent-mondása Krisztus hívására. Hogy azonban a hitünk alapjául szolgáló isteni tekintély megingathatatlan, azaz Isten szavára nyugodtan rábízhatjuk magunkat, azt most a megkérdezetteknek csak 59,4%-a tudta, szemben az 1949-es 83,9%-kal. Másrésztől viszont a második vizsgálatkor jóval kevesebben voltak (24,2 — 14%), akik nem tudták, hogy az értelem is szerephez jut a hitben. Az alapvető hitigazságok (Isten léte, Krisztus istensége, a pápai elsőbbség isteni eredete, Jézus személynél kapcsolata az egyes emberekkel) kötelező voltát mindkét esetben 80%-on felül jól ismerték. Feltűnő azonban, mennyire csökkent a száma azoknak, akik a pokol büntetésének örökkévaló voltát kötelező igazságnak tudták (86,14 — 58,3%), még feltűnőbb, hogy a kérdezettek egyharmada mindkét esetben kötelezőnek gondolta a lourdesi magánkinyilatkoztatás elfogadását, és hogy az elsőpénteki szentáldozáshoz fűződő ígéretet még mindig elég sokan (4,9%) vélték kötelező hitigazságnak (igaz, hogy 15 év előtti 15,3%-kal szemben).

Milyen alapon nyugszik a hited? — erre a kérdésre a tanulóknak 63%-a tudott választ adni, a többi eddig nem gondolt erre. A feleletet adók 84%-a hisz azért, mert meg van győződve Krisztus kinyilatkoztatásának igazáról. Kövülük egyesek mellékmotívumként említenek olyant, ami a többieknek főmotívumként szerepel, például hogy a hit megszabadítja őket erkölcsi nehézségeiktől, illetve biztos utat mutat és segítséget nyújt az etikai problémák megoldásához. Mások lelkiük nyugtalanságával szemben találnak biztos támaszra a hitben. Kiseb lett azok száma, akik egyéni élményeik hatása alatt hisznek (45,1 — 29,9%), azoké viszont növekedett, akik szociális jellegű indítékokat (a család, az iskola, a környezet légköre, egyes vallásos emberek példája) emlegetnek.

Jelentékeny növekedést tapasztaltak a hitkételemek területén. 1949-ben 47% vallotta, hogy komoly kételyei voltak vagy vannak kötelező hitigazságokkal szemben, most 61,8%. De nem oka-e ennek a növekedésnek az, hogy — mint láttuk — most többen vannak, akiknek téves fogalmaik vannak bizonyos hitigazságokról? Ezt a kérdést külön vizsgálták és a vizsgálat nemleges választ hozott, csak annyi tűnt ki, hogy akik egyes kérdésekre nem mertek választ adni, azok közt sok volt a kételkedő. A kételyek legnagyobb része (60,5%) a lélek túlvilági sorsára vonatkozott most is, régen is. Jóval kisebb százalék jut ilyenekre: szabadakarat, Isten léte, Isten jósága, a vallás igaz-volta, Oltári-szentség, biblia, egyház, pápaság. Sokan írtak fel maguktól ilyen széljegyzeteket: vaion igazán egyedül üdvözítő vallás-e a mi vallásunk? melyik a jobb: a katolicizmus vagy a protestantizmus? miért ne lenne jó az egyház nélküli vallásosság? Sokan panaszkodtak, hogy hétköznapiakon is kötelező náluk a misehallgatás: ez és hasonló túlzások ellenérzést váltanak ki belőlük. Mások a papi nőtlenséget, ismét mások az egyháznak a nemiségre vonatkozó előírásait nem tudják elfogadni.

Kételyeik oka nem mindig az, amit ők oknak gondolnak, a kérdőíves módszer azonban csak az utóbbit tudja regisztrálni. Legtöbben az egyház fogvatékosságait említik, és pedig növekvő számban (27,8 — 42,2%). A kérdezettek jó egynegyede egyszerűen arra az érzésre hivatkozik, mintha nem volnának eléggé biztosak a hit igazságai. Ugyannyi tanuló szekszuális igényeinek az egyházi előírásokkal való ütközését tartja kételyei okának. Csökkent azok száma, akik önállósági igényeiket okolják, de többen lettek, akik barátjukat hibáztatják. A könyvek szerintük csak 12%-ban játszottak szerepet.

Érdekes az utóbbi adattal szembeállítani azt, hogy a kételyeiktől megszabadultaknak 31%-a vallotta azt, hogy szabadulását könyveknek köszönheti. Milyen más tényezők szerepelnek a kételyektől megszabadultaknál? 47,6%-ban (1949-ben még 57,3%-ban) az, hogy a kételkedő kielégítő magyarázathoz jutott. 41,5% imádságnak köszönheti a megszabadulást, 24,7% őszinte gyónásnak. 37,1% pedig annak, hogy tanácsadóhoz fordult és jó tanácsot kapott.

És akik nem kételkednek vagy kételkedtek, minek tulajdonítják hitbeli bizonyosságukat? Leginkább (61,6 — 59,8%) annak, hogy felmerült kérdéseikre mindig sikerült kielégítő feleletet kapniok. A megkérdézettek körülbelül fele hivatkozik Isten kegyelmére, illetve arra is; ennél valamivel kevesebben jó könyvek olvasását említik. A könyvek közt első helyen állnak az evangéliumok, de a szentek életrajzai is fontos szerepet töltenek be. Figyelemreméltó, hogy csökkent, de azelőtt is aránylag kicsi volt azok száma, akik szülei befolyását, illetve vallásos neveltetésüket emlegetik, ugyanakkor a másirányú kérdések azt bizonyítják, hogy a szülők vallásosságának mégis döntő befolyása van a gyermek vallásosságára vagy vallástalanságára. Mert például ahol az apa gyakorló katolikus, ott 58,2%-ban fordult elő a kételkedés, ahol az apa csak időnként tesz eleget vallási kötelezettségeinek, ott már 71,7%-ban, vallástalan apák gyermekeinél pedig 76%-ban; ugyanezen esetek az anyára vonatkoztatva 60,1%, 68,3% és 76,2% kételkedőt eredményeztek. A szülők és a gyermekek vallásosságának ezt a összefüggését különben az Egyesült Államokban és Franciaországban végzett kísérletek is igazolták.

A lélektani kísérletek eredményei láttán sok probléma vetődhet fel. Legelsőnek az, hogy mennyire ad hű képet a kérdőíves módszer? Úgy vannak-e összeállítva a kérdések, hogy a válaszok őszintesége biztosítva legyen? aztán hogy ne sugallja a kérdés a várható választ? hogy a válasz ne pillanatnyi hangulatot tükrözzön, hanem tartósabb lelkiállapotot? hogy az affektivitás se pozitív se negatív irányban ne befolyásolja az intellektust, tehát a kérdések színezete, fogalmazása ne keltsen egyes válaszokkal szemben szimpátiát vagy antipátiát? Ilyen és hasonló követelményeket érvényesíteni a kérdések megszerkesztésében nem könnyű dolog, épp ezért külön szakirodalom foglalkozik a kérdőíves módszer alkalmazásával. Az adott esetben pedig azt is figyelembe kell vennünk, hogy nem az egész belga ifjúságról, hanem csak egy részéről kaptunk képet; az egész ifjúság képe lehet vigasztalóbb, de lehet lehangelőbb is. A közölt kép több tekintetben, de főleg a kételkedők számának növekedése miatt elgondolkodtató, de túlzott következtetéseket ne vonjunk le belőle. A gyermeki hit átalakulása felnőtt hitté sok esetben súlyos válságok útján történik. Vannak, akik sohasem nőnek ki a gyermeki hitből, felnőtt korukban is emberi tekintélyek miatt hisznek vagy nem hisznek; a többieknél az emberi tekintélyek idővel eltűnnek, hogy helyt adjanak Isten tekintélyének és ez a helycsere ritkán harmónikus, a legtöbbször kételkedési időszak beiktatódásával megy végbe. Régebben a felnőttek világától aránylag elzártan és vallásilag kedvező légkörben neveltek, a tekintélyi válság kitolódott érettségi utánra, a többieknél megjött már a kamaszkorban. Hiszen a tekintélyek válságának különösen kedvez a kamaszkor „ambivalens” lelkivilága, mikor is egymással homlokegyenest ellenkező vágyak és értékelések harcolnak az ifjú tudatvilágában. Ezeknek a belső ellentmondásoknak vallási téren való érvényesülését, vagyis a kételkedés idejének beköszöntét régebben sokaknál késleltették a vallási nevelés kedvező hatásai. Úgy látszik, ezek a késleltető tényezők ma gyengülnek más, siettető tényezőkkel szemben. A belgáknál 13 éven alul ritka esetben találtak kételyeket. A 14—16 évesek kételyeinek növekvő százaléka azt mutatja, hogy a tekintélyek megingása a hitvallásos iskolákban is korábban következik be, mint régebben, ahogy más téren, például testmagasság és általános testi fejlettség tekintetében is gyorsabb tempót mutat a mai fiatalság, mint a régi.

Hogyan segíthetjük a kételkedőket a hit felé és mivel biztosíthatjuk hitük állandóságát? Vegyük figyelembe egyrészt azok válaszait, akik túljutottak kételyeiken, másrészt olyan tényeket, amik a kételyt előidézni szokták: rossz példa, egyes hittételek (például a pokol teológiája) alapos ismeretének hiánya, nem-kötelező vallási gyakorlatok erőltetése (hétköznapi szentmiseshallgatás), az erkölcsi parancsok kellő motiválásának hiánya. A családi nevelés fontosságára is kell gondolnunk, és nem utolsó sorban az imádságra, hiszen hitünk nemcsak értelmünk és akaratomk műve, hanem legfőképp Isten kegyelmi ajándéka.

(Előd István)

AZ OLVASÓ NAPLÓJA. „Visszajössz-e, tündéridő?” — kérdezi a költő.* De ő maga is tudja, hogy a tündéridők nem jönnek vissza; legföljebb visszavárni lehet őket, „sóbálvánnyá meredten”, és hiába. Vagy esetleg újratemeteni, egy másik, magasabb síkon, keményebb, szigorúbb anyagból. De míg csak vár, és hiába vár, „a lélek lassan omlik össze”.

*Dadája csókja és az ének,
a fénybe mártott tiszta táj,
mit álmélkodva egyre nézett,
nagyon sokáig visszafáj.
Aztán az árnyék és az őszök
portestét ő is fölveszi.
Reménye vesztett és legyőzött,
és hogyha vannak könnyei,
azok szelíden hulldogálnak
és elapadnak, mintha csak
tudná, hogy végül is ledőlnek
egy sóhajással a falak.*

A vágy kialszik, mint a lámpafény. A szenvedély elnyit s lehall. Az ifjúság tündöklik, majd váratlanul kiég. A szerelem kihűl; és az élet, „az életed egyetlen perc alatt — s bizony megoldás nélkül is megy el...”

Pedig hogy ragyogott, szikrázott ez az ifjúság, ez a „fénybe mártott, tiszta táj” harminc évvel ezelőtt. Akkor, 1936-ban jelent meg Toldalagi Pál első kötete, a *Hajnali versenyfutás*. Daloló öreg harangok, harmatos kertek, meleg, mézízú, kalács-szagú gyerekkor. Frissen ropogó hó, világos színű váradi akvarellek, a Püspök-út füstölő hársai. És félálmok rebbenő pillanatai.

*Előttem asztal, tál és tiszta csésze.
Szóló, mely kékül s néhol vérekes...
... Szemembe szédül felhő, fű, fa és a
lombok közötti lompos, hosszú séta...*

Fény-árny-játékos impresszionizmus; néhol Monet képeire gondol az ember, néhol Renoir-ra. Mint ennél: „hallgatni kell most”,

*Hallgatni, míg árnyéket gyúr a csészén
a szőke nap. Árnyéket, fényt kever.
Oly békén alszol, mintha még becézném
kis arcod. Békén alszol, mint a tej,
Egy kis bogár álmos szemekkel őriz.
Nagy kontyát bontja, bontja rád a kőris,
s nem látni már, csak hosszú lábadat.
Virágos szoknyád — távol tiszta kékség.
Meggfűlnék most, ha hirtelen beszélnék,
mint bűvár mélyen, lent a víz alatt.*

A *Hajnali versenyfutásban*, utána az *Im üdvözöllek* vékony füzetében, majd a negyvennyolcból való *Végítélet ablaka*, és ötvenhétből a *Szitáló évek* verseiben minduntalan visszatér, makacsul s oly jellemzően, hogy kulcs-értéke van, a „tiszta” jelző.

Valóban „tiszta” költő. S egy másik kulcs-szó, kulcs-kép: mennyi kezdetben önfeledt, később görcsös és vergődő szárnyalás van ezekben a versekben, mennyi szárny, szárnyacsapkodás, szárnyzuhogás.

De úgy látszik, kényesebb és gyöngébb tollai voltak, semhogy a külső és belső viharokkal meg bírt volna vívni. Eltörtött a szárnya, vagy eltörték? „A pusztta tényt, hogy megrontottatok, — viszont tagadni céltalan. — Hazug világban és csalárd szívek — között éltem sokáig én...”

* Toldalagi Pál: Szárnyalás. Szépirodalmi Könyvkiadó. 1965.

Betegségek következtek és neuraszténiák; olyan pontos látélellettel, s olyan szorongatóan szép versekkel, mint a *Neuraszténia* vagy a *Mi ez a vad gyűlölködés*. Kórok és sebek börtönrácsai épültek a költő köré; s a költő meg a világ közé.

Két fényképe is mintha erről árulkodnék. Az egyik, ötvenhétben, a *Szítáló évek* előtt fiatal férfit mutat, nyugszékben, és napfényben összehúzott szemmel, arcán egy mosoly emlékével; mögötte ott sejteni a „fénybe mártott, tiszta tájat”. A másik, az új kép, a *Szárnyalás* élén, szigorú, majdnem elutasító. Hová néz ez a szem? ez a költő? ez az ember? „Vad indák fonnak át, s nézel a szenvedések — mindennapos pokoltüzeibe.”

Szenvedések pokoltüzei; és hozzá a dallam lágy szárnyalása, a hajlékony *bel canto*. A hajlékonyság, simaság, a lélegzetvétel könnyedsége, könnyen elfeledtetí, nem egyszer elleplezi a „pokoltüzet”; elfeledtetí, nem egyszer elleplezi azt, hogy ez az „édes” ének egyáltalán nem édes, hanem ellenkezőleg, nagyon is keserű forrásokból fakad. Íme egy taláalomra vett példa:

*Köröttem a halott magány
nem nőtt, csak ott volt, mint az égen
a nap, s a börtönök falán
a láthatatlan bűn, a szégyen.
Ott volt, akár a levegő,
az élőkben a halál, és én
inogni kezdtem ingatag
öntudatom szakadékszélén.*

Van ennek a versnek, van általában Toldalagi verseinek, valami mákonyos zenéje; elringatja az embert, félálomba ejti, lágy hullámzással, az átvonások alattomosan küsző dallamával; mintha a zene egyenest erre szolgálna: öntudatunk édes elkábítására, hogy ne vegyük, ne vehessük tudomásul, miről is van szó. Mert sokszor nagyon kegyetlen, nagyon véres, halálos, kétségbeejtő dolgokról van szó. Aki nem hagyja elaltatni magát, nem enged a dallam narcozísának, hanem azért is nyitva tartja a szemét és lát, képről képre, megdöbben ettől a verstől, s attól is, milyen szakadék fölött akarják énekszóval, varázsfuvolaszóval átvezetni. Egy ember, a végletes magárahagyottságban, végletes mezítelenségben; az elhagyottság legmélyén, amikor a „halott” magány már nem nő, csak van, „mint a nap az égen”, kárhozott, vagy könnyös állapotként. *Van*, lételemként, mint a levegő; egy lépéssel tovább: mint az élőkben a halál, megdöbbenő módon szintén lételemként; olyan látomás, olyan észlelet ez, mely a tébolyt súrolja, és súrolta mindig is, mikor látták és észlelték, némely romantikusok, egy Nerval például. A lágyan ömlő, altató-zsongító zenétől észre se venni: ez a vers, és ez a szakasz egyáltalán nem idilli kertekbe, és idilli tájakról való, hanem onnét való, és oda illik, azzal rokon a maga módján, ami korunk és líránk egyik nagy kulcs-versében, Pilinszky János *Apokrifjában* testesült meg.

Sokszor jár ilyen szakadékok fölött; talán a szakadékba szédülés ellen védekezik azzal, hogy a dallam szárnyait köti vállára. A dallam mindenesetre nem egyszer megtévesztő; az olvasó hajlandó azt hinni, engedve az első, fölületes benyomásnak, hogy valamiféle neó-, vagy elkésett poszt-bukolika világába került, már-már talán nem is igazi, hanem valamiféle falkárpit-kertbe. Pedig ha ezt hiszi, nagyot téved. Toldalaginál sokszor szinte a költő ellenére, szinte „ár ellen” dolgozva, szét kell zúznia a síma, vonzó, „édes” zenei burkot; föl kell törnie, hogy kifejtse belőle a néha nagyon is keserű gyümölcsöt. Mindezt megtesz, hogy álomba zsongítson, és ehhez kitűnő eszközei vannak; erőszakkal kell ébren tartanunk magunkat; akkor kiderül, hogy olykor olyasmiről „énekel”, varázslatosan, amiről voltaképpen csak hörögni lehetne, rémülettel és dermedten. Zenéje majdnem ördögűzés; de csak leplezni képes a poklot, nem tündérkértté varázsolni. Olvassuk el például *Ma azt álmodtam* című versét. Azt álmodtam, én, a beteg, hogy megint erős vagyok, napként sugárzó szívű; — és mindezt nyomban beállítja a megszokott Toldalagi-díszletbe: „Kö-

röttem zöld hegyek — egyenletes, szép koszorúja látszott.” Mi következik? Ugyanez a zökkenő nélküli, lágyan ömlő dallam mindvégig: mint valami idilli pásztorének. Pedig miről van szó? Először egy nagy valóságossággal rögzített lélektani — és erkölcsi — helyzetről, állapotról, egy pontos körleletről; aztán nem kevesebbről, mint egy összeomlásról. Megdöbrentő képekben; ha ezeket a képeket — *per absurdum* — önmagukban, zene nélkül, „ábraként” szemléljük, a legkevesebb, amit mondhatunk: hogy szürrealisták. Ez az óriáshal Bosch képeiről is ismerős, és Salvador Dalinál sem lenne idegen. Íme a két szakaszos vers, az első négy sor híján:

*Az eget, amely fáradt volt nagyon,
a jobb kezemmel tartottam, s a ballal
magamhoz vontam azokat, kiket
mindig szerettem. Azután egy nagy hal*

*vagy egy haltestű felhő jött felém,
és mind nagyobb lett, egész óriási,
Félve gondoltam, hogy könyörtelen,
ragadozó száját ki fogja tátni.
Vedekezésül így engedtem el
az eget, ami rám is szakadt rögtön. —
Azóta újra vonszolom magam,
s árnyam utánam vánszorog a földön.*

Semmi kétség, legalábbis az előtt, aki a főlészín mögé tud és akar nézni, hogy itt szíromkehelyen mérget nyújtanak, s édes dallammal olyasmiről valának, ami örvény és pokol és szakadék. Egy nagy emberi szenvedés, nem elvontan, nem szimbolikusan, nem is pusztán lelki szférákban, hanem a lehető legvalóságosabban: testben, szervekben, idegekben, kórházban, betegágyban is. Bizonyos naívság, vagy kegyetlenség, vagy sükettség, vagy közöny kell hozzá, hogy egy költőnek, aki az élete perceit méri a szíve lüktetésén, szemére vessék, hogy a saját szíve lüktetését figyel; hogy nem a világot nézi, hanem befelé, magába figyel.

Annál is inkább, mert mihelyt lábadozik, figyel már kifelé is. Aki valóban, nemcsak jelképesen járt a halál partjain, és minden pillanatban visszacsúszhat erre a szakadékos vidékre, annak nem olyan könnyű megbarátkoznia a sejtjeiből rátörő sötétségek után a külső fénnel, mint egy vasgyúrnak, aki hírből se hallott még lázról, betegségről, szívzorulásról, ideglázakról. De ez a költő nem akar visszazuhanni, hanem óvatosan, a lábadozók megható félénkségével a fény és élet felé tapogatódzik; barbárságot művel, aki visszalöki.

Ott van az *Egy kórlap margójára* vallomása: hogy „jön néha még öröm”, nyíló kék egek, különös fények, és „madarak szállnak kiszabadulva”. Földe-rengenek reggelek, mint a teremtés hajnalán, „egész szelid tigrisszemekkel”; és lassan melengetni kezd az őszi verőfény, meg az *Intelem* fénye: hogy „ne legyek — se szomorú, se kétségbeesett, — inkább sétáljak még egy keveset — s legyek derűs, legyek a szeretet.”

Kétségtelen, hogy nem oldja meg a világ problémáit; de vajon minden költőnek mindig a világ problémáit kell megoldania? Toldalagi hangja nem kürtöző; éneke nem riadó. Valószínűleg néha egyhangú is; egyébként mintha maga is ráúnna olykor az egyformán szép énekekre és kezdené megtörni, érdeesebbé, nyersebbé tenni. Mondhatjuk rá, hogy amiről versei képet adnak, „eltorzult élet”; de akkor elemi kötelesség azt is megkérdezni, hogy *miért*, és legalább tapintattal állni meg egy emberi sors és szervezet betegségei előtt. S a betegségből épült általában *segíteni* szokás, a mielőbbi és minél teljesebb gyógyulás felé, nem pedig megszidni azért, mert beteg volt, és nem látott sokkal távolabbra a betegszobánál. Annál is inkább, mert az, hogy *beszél*, hogy *szól*, hogy *vall*, mégha betegségről is, már fél lépéssel előbbre jutás, már fél legyőzése a betegségnél. Egyébként pedig, vétkül lehet-e fölröni az oboának, hogy nem harsona?

„Visszajössz-e, tündéridő”? Nem; a tündéridő nem jön vissza. Senkinek; annak legkevesbé, aki előtt már kicsapódott „a végétélet ablaka. De meggyógyulni lehet; és a visszahozhatatlanul tovatűnt tavasz helyett jöhet „derűs ősz”; nemcsak jöhet, hanem már úton is van, már talán meg is érkezett. Az ősz, a béke, a megbékélés és az áldás:

*Milyen jó így! milyen jó ez a béke! Aldott
a forrástiszta csend. Megáldom a világot.*

* * *

Vannak olykor az irodalomban rendhagyó jelenségek. Van egy-egy korban olykor költő, aki művében is, törekvéseiben is elút a kortárs költészet általános irányától, de nem kapcsolható hozzá a közvetlenül előtte járókhoz sem; nem folytat előző nemzedékbeli irányt, kezdeményt, s ebben a különállásban az első pillanatra különös és meglepő. Ilyen költő Kunszery Gyula; ilyen kötet verseinek új gyűjteménye.*

Miféle költészet hát ez? Hová tartozik? Hol keressük rokonait, elődeit, talaját? Próbáljuk a választ a konkrét anyag — egy vers — elemzése útján megkeresni; és vegyük példának a *Hidépítés* című költeményt. Így kezdődik:

*Miközben méltán ünnepeljük
a Hídnak munkás hőseit,
nem árt, ha fényes példájukból
ki-ki tanulságot merít.*

A vers indítása: egy jelentős napi esemény, egy híd elkészülése, a híd munkásainak méltatása, Nem használja föl ezt az alkalmat arra, hogy odát írjon; Eluárd szavait használva, „nem hág eggyel magasabbra”, hanem megmarad az esemény, a napi esemény, és az eseményről beszámolás síkján; ezt már a vers első szava is hangsúlyozza, szándékoltságot köznapiságával, majdnem prózaiságával: nem „mikor”, vagy éppen a szokatlanabb s ünnepélyesebb „midőn”, hanem egyszerűen, szürkén, a napi hírek, újság-beszámolók modorában: *mi-közben*.

A továbbiakban sem „lép följebb”; a fogalmazás a maga közhelyszerűségében — és semmi kétség felőle: szándékos közhelyszerűségében — egyáltalán nem üt el az ilyen alkalmakra írt vezércikkek, vagy alkalmi szónoklatok stílusától: „Mértán ünnepeljük a Híd munkás hőseit.” S a folytatás, a következő két sor sem „magasztosabb”, de nem is „választékosabb”; nyugodtan vállalja a közkeletű moralizálás szólamait és laposságát: „Nem árt, ha fényes példájukból ki-ki tanulságot merít.” Így, ha nem vesszorokba tördelve, hanem egyvégtében próza módjára olvassuk, valóban semmi sem különbözteti meg a prózától, mégpedig az ünnepélyességtől mentes, többé-kevésbé sablonos prózától. A folytatás meg éppenséggel ilyen, egyenesen költőietlen, szinte moralizáló: „Gondoljuk meg...”

Mit? Hogy — természetesen adódó következtetés, akár egy hitszónok is fölhasználhatná — mindnyájan hidépítők vagyunk; a híd életünk, a földi létet köti össze a túlvilággal; s ebben nincs köztünk különbség, egy pályán dolgozunk mindannyian, akár szorgosan, akár ímmel-ámmal, s akár kényes lánchídat, akár szerény pallót készítünk. De ahol rossz az anyag, silány a munka, az építmény egy-kettőre összedől, elnyeli az örvény; tehát olyan hidat kell építenünk, amely „műremek” és eléri a túlsó partot.

A gondolat: közhelyszerű, kézenfekvő. Hátborzongató giccses lehetne csinalni belőle, ha valaki ezt patétikussá gerjesztené, fölhangolná; a banalitás elviselhetetlenné válnék. Itt éppen az ellenkezője történik: a banalitás igenis meg akar maradni a banalitás síkján; sőt, a költő még hangsúlyozza is a banalitást a megfelelő stiláris eszközökkel, nem utolsó sorban a köznapiság hasz-

* Kunszery Gyula: Napot tükröző üvegcserep. Szent István Társulat. 1965.

nálatból vett szavak, kifejezések alkalmazásával. Tervről, kontár-munkáról, selejtről, nyersanyagról beszél. Művészete nem abban van, hogy fent „hējázik”, (ebben az esetben ez lenne a lehető legnagyobb művészi, és izlésbeli baklövés), hanem szánt szándékkal alant száll, sűrölva a földet, alig egy ujjnyival fölötte.

Fordítsunk egy lapot: ott a következő vers. *Melegségért melegséget*. Ugyanezt a költői „eljárást” figyelhetjük meg ott is. A bányász melegeket ad azzal, hogy szemet termel, fizessünk neki érte szeretettel: szívünk melegével. Egy ötlet: amott az élet hídja, emitt a „melegért meleget”; ez a vers magva. S egyben az az ujjnyi emelkedés, az a parányi „trambulin”, ami a prózai mondanót mégis verssé emeli. A „művészet” aztán főképp abban áll, hogy a vers ezt az alig próza fölötti szintet tartani tudja, és ne röppenjen egy arasznyival se följebb; se az ihlet, se a nyelv magasabb régióiba ne tévedjen, mert az itt tüstént hamisnak, giccsesnek hatna. A szürkeség művészete ez, majdhogynem anti-művészet. De ugyanakkor tele van célzásokkal a „művészetre”; is; a költő nem azért ír „szürkén”, „köznapian”, mert nem képes másként, hanem mert nem akar másként; azzal viszont tisztában van, hogy mi a „fentebb” stílus, és ezt gyakorta sejteti is, többnyire ironikusan, egy-egy alliterációval, lejtéssel, kifejezéssel, néha egyenesen pastiche-szerű kis idézetekkel utalva itt Kosztolányira, amott Babitsra, illetve „költői eszközeikre”.

Ma mindez meglepő, és rendhagyónak látszik. Pedig kevésbé az, mint gondoljuk. Voltaképpen az történt, hogy Kunszery Gyula tovább éltet egy műfajt, amely alól valahogy elporlott a talaj, olyannyira, hogy szinte végleg elfújta a szél. Aki ismeri például Heltai Jenő líráját, meg mindazt, amiből Heltai lírája fakadt és táplálkozott, nyomban tájékozottabb lesz Kunszery Gyula műsájának „honossága” felől is. Annak a bizonyos zsurnalisztá lírának a hagyományait folytatja, amelynek jó ideig nagy keletje volt, s amelynek a lényege költői formában, versben szólni hozzá a napi aktualitáshoz, megmutatni abban a költészet lehetőségét; de mert ez a mindennapiban rejlő „költészet” kézenfekvő és banális, a költő a maga napi aktualitáshoz fűződő költői-erkölcsi mondanóját nyomban kissé el is ironizálja — mondanóját épp úgy, mint a banalitás, de érvényes és igaz banalitás „mondóját”, azaz önmagát, a költőt, s a költő szerepét. És ha a műfaj Heltainál régebbi képviselőit keressük: ilyeneket is bőven találunk; gondolhatunk például Kozma Andorra, akinek költői művében alighanem épp ez a lírai zsurnalizmus maradt meg a legfrissebben, annak ellenére, hogy az az aktualitás, amelyhez ezek a gyors kézzel és nagy rimkészséggel rótt versei kapcsolódtak, már réges-régen a múlté. S hogy ebben a nemben is vannak a költőnek variációs lehetőségei, és hogy milyen variációs lehetőségei vannak; milyen ízeket keverhet, milyen utalásokkal játszhat, milyen rím- és gondolat-közterek tudatos egybecsindítésével kelthet ötletes költői hatásokat, mintegy ódát, filológiát, újságírást és szinte lírát vegyítve, arra jó példa többek között a kötet egyik legélvezetesebb darabja, a *Tihanyi krónika* (mely egyébként már címével is tudatosan utal erre a „modern idők krónikára”, „újságírást Tinódija” Kozmáig, Bartók Lajosig visszamenő hagyományára). S hogy egyszerűségében milyen közvetlen emberi melegséggel szólhat, szintén szép példák tanúsítják; köztük is talán a legegyszerűbb és legszebb az igénytelen őszinteségében valóban megható *Két fiú*.
(Rónay György)

SZINHÁZI KRÓNIKA. Dosztojevszkij dramatizált regényét „A Karamazov testvérek”-et mutatta be a Vígyszínház. A regényt Müller Péter és Kapás Dezső alkalmazta színpadra. Több ízben foglalkoztunk már ezeken a hasábkokon a regénydramatizálás problémájával, a műfaj másodlagosságával és vitatható voltával. És ha a változatlanul érvényesnek tartott fenntartások ellenére most mégis elismeréssel kell szólni „A Karamazov testvérek” adaptálójának munkájáról, annak két oka is van. Az egyik, hogy Dosztojevszkij regényei, tartalmilag és szerkezeti felépítésükben is forróan drámai művek, a másik, hogy a két magyar adaptáló valóban a legnagyobb alázattal közeledett a regényóriás-

hoz, mindenütt Dosztojevszkijt hagyják beszélni és nem visznek a műbe a szerzőtől idegen szempontot.

A színpadra alkalmazók egyike, Müller Péter, így vall munkájukról a bemutató alkalmából: „Az alaptörténet három csodálatos fiatalember birkózása önmagáért és egymásért. Mindegyikük egy-egy teljes világ. Léteznek Dimitrij-világok, Iván és Aljosa-világok, és ezért van az, hogy minden dramatizáló a vele rokon típusú fiú sorsát helyezi előtérbe. A francia Jacques Copeau Ivánt, az orosz Borisz Nyikolajevics Livanov Dimitrijt. Dosztojevszkij egy benső óhajra Aljosát szerette volna középpontba állítani. Ihlete azonban túlrágadta őt is; regénye azt példázza, hogy a három testvér szétválaszthatatlan. Amíg az egyik felszínen van, a másik kettő ezer szállal tartja őt a mélyből. Vitázva és küzdve, de állandóan függnek egymástól. Mi ezt a teljes 'trojkrát' szerettük volna színpadra állítani.”

Becsületes szándék és becsületes a megvalósítás is. Az nyilvánvaló, hogy ennek a sokágú, az emberi lélek legnagyobb mélységeibe ásó, és ugyanakkor legapróbb rezdüléseire is figyelő, sodró erejű eposznak szinte kimeríthetetlen kozmoszát nem lehet három órányi dialógusba besűriteni. Müller Péter és Kapás Dezső azonban szerencsés kézzel emelte ki cselekményben és jellemekben is a leglényegesebbet. A darab a Zoszima sztárecnél tett családi látogatással kezdődik, amikor az öreg Karamazov ezt a szent papot kéri meg, hogy tegyen igazságot a közte és a legidősebb fia, Dimitrij között támadt konfliktusban. Majd a Karamazov házban szemtanúi vagyunk a végül tetlegesséig fajuló összeccsapásnak apa és fia között. Otthonában ismerkedünk meg Katyerinnával és a történetben oly végzetes szerepet játszó Grusával. Megjelenik a színpadon Dimitrij utolsó, vad, mulatós éjszakája, amelynek során apagyilkosság vádjával letartóztatják. Majd Iván és Smergyakov beszélgetése és végül a bírósági tárgyalás a darab fontosabb jelenetei. A felsoroltakon kívül, filmszerű vágásban, több kisebb párbeszédes jelenet viszi tovább a cselekményt.

Aki ismeri a könyvet, ebből a rövid vázlatból is láthatja, hogy a két adaptáló valóban szinte anatómiai pontossággal emelte ki a regény csontvázát. A húst és az idegeket is a legfontosabb helyeken sikerült felrakniok rá s így hozzávetőleg helyes fogalmat kaphat a regényről az is, aki nem olvasta, s még inkább kedvet ahhoz, hogy elolvassa. És a Vígsház előadásának talán ez a legnagyobb érdeme. Megéretteti, hogy a világirodalom egyik legnagyobb remekműve ez a, még a dosztojevszkiji életműből is kiemelkedő regény. Megdöbbentő biztonsággal mozog itt Dosztojevszkij az emberi lélek, a tudat és al tudat olyan mélységeiben és olyan területein, amelyeket csak félszázaddal utána kezdett el fölfedezni a lélektan tudománya. A darabot látva lehetetlen-ség nem újra elővenni a könyvet. S ennél nagyobb dicséretet nem is lehetne mondani Müller Péter és Kapás Dezső munkájáról.

Maga az előadás, amelynek rendezője Kapás Dezső, jó, bár kissé egyenetlen.

Csákányi Lászlónak Fjodor Karamazov szerepében csak a maszkja jó és hiteles. Ez a rokonszenves, és a maga helyén (az operett világában) tehetséges színész nem tud hiánytalanul megbirkózni az itt rászabott feladattal. Minden tekintetben adós marad az öreg Karamazovból kiáradó démoni erővel. Nagyon jó viszont a három Karamazov fiú. Dimitrij Bitskey Tibor alakítja hiteles vadsággal és mély emberséggel. Latinovics Zoltán tökéletes biztonsággal mozog az intellektuál Iván szerepében. Talán csak az utolsó tárgyalási jelenetben válik indokolatlanul és túlzottan öregurassá. A nagyon tehetséges Iglódi István főiskolai hallgató hiteles Aljosa. Felejthetetlen kabinetalakítás, és mintha a regényből lépett volna ki Dávid Kiss Ferenc Smergyakovja. Már szintelenebb valamivel Pécsi Ildikó és Szegedi Erika, Grusa, illetve Katyerina szerepében. Zoszima sztárecet Zách János jeleníti meg hűen és rokonszenvesen. A kisebb szerepek közül Deák Sándor rendőrfőnöke és Tomanek Nándor ügyésze érdemel említést.

A regény egyik csúcspontja Dimitrij dözsölő búcsúéjszakája. A színpadon, a kitűnő lehetőségek ellenére ez jóval laposabbra sikerült. Annál emlékezetesebb élmény Iván és Smergyakov páratlan kettőse, amely viszont a Vígsház

ház előadásának legkiemelkedőbb jelene. Talán még egy megjegyzés a dramatizáláshoz: a darab az ügyes akusztikai trükkkel előadott bírósági ítélethírdetéssel véget ér. Dimitrij monológja ezután már semmi lényegeset nem mond és fölösleges. Eötvös Péter kísérőzenéje stílusos, az egyszerű és izléses díszletek szinte Gábort dicsérik. Kemenes Fanni jelmezei általában jók, csak Grusa esetében illenek jobban a regénybeli, mint a színpadi figurához.

(Doromby Károly)

KÉPZŐMŰVÉSZET. A nagy műcsarnoki kiállításról. Szeptember derekán nyílt meg az erre az alkalomra újjáépített Műcsarnokban a X. Magyar Képzőművészeti Kiállítás, amelyet az ország felszabadulása 20. évfordulójának tiszteletére rendeztek.

A kiállított művek száma igen nagy, azonban a rendező: Makrisz Agamemnon szobrászművész minden lehető megtett a többszáz kép, grafika, szobor és plakett minél levegősebb és maximálisan áttekinthető elhelyezése, csoportosítása érdekében. A kiállítás általános színvonala elismerésre méltó, lehangolón csekély értékű darab kevés akad, — ugyanakkor azonban igazán lenyűgöző, „kiugró” alkotásokban sem bővelkedik a tárlat. A látogató elé táruló összkép azonban — ismételjük — nem kedvezőtlen; a tizedik „nemzeti kiállítás” mindenképpen előtte áll az előzőknek. Jelentős művészeink legtöbbje (Ferenczy Béni, Chiovini Ferenc, Kmetty, Miháltz Pál, Szántó Piroska, Kerényi Jenő, Bartha László stb.) képviselve van a falakon és posztamenseken, az absztraktok és szürrealisták kivételével; legjobbjaiknak (Kassák, Bálint Endre, Martyn, Korniss Dezső, Ország Lili stb.) távollétét őszintén sajnáljuk, hiszen a valóban modern magyar képzőművészetről beszélve, az ő munkásságuk nem hagyható számon kívül.

Tartalmasságával, szellemi kisugárzásával, igaz hangjával néhány mű kiemelkedik a tárlaton látottak közül. Ezek közé tartozik *Csernus Tibor* „Nádas” című, lidérces-babonás gyermekkori képzeteket és évszázados mesék titokzatosbűvös hangulatát felidéző, nagy művészi biztonsággal megoldott, suggesztív kompozíciója, valamint a nemzedéke legjobbjából egyre inkább az egész mai magyar festészet egyik legelső mesterévé magasodó *Kondor Bélának* már az augusztusi Ernst Múzeum-beli emlékezetes kiállításán is megcsodált „Darázs-király” című reprezentatív műve, amely a középkori festészet átszellemültségét hitelesen forrasztja össze a XX. századi stílusforradalmak eredményeivel. De említhetnénk a gazdag fantáziájú, groteszk képzetű *Gross Arnold* kitűnő rézkarcait is, — végigtekintve a kiállítás legkülönb fiatal alkotóin. Az idősebb nemzedék mesterei közül *Czöbel Béla* áll az élen, érzelemgazdag, gyönyörű akvarell-virágcsendéleteivel; a nyolcvan esztendő fölött járó Czöbel mester öt-hat pompás munkája *Pablo Picasso* kijelentését juttatja eszünkbe: „Sok idő múlik el, míg az ember fiatallá válik...” (Mennyire más a czöbéli művészet, mint a mai *Bernáth Auréél*, amely nem ad többet egy nagymúltú művész rutinos színfoltjainál...) A festmények között örömünk telt még *Faragó Pál* kis figurális olajfestményében, *Barcsay Jenő* érett, nemes, kicsiny formátumú konstruktivisztikus alkotásaiban, a különben egyenetlen *Kokas Ignác* szürke portréjában, a „Stúdió 64” c. kiállításán (”Kis templom” című képen) még *Vajda Lajost* kopírozó *Berki Viola* „Török fürdő” című igen finom festményében... A szobrászok közül a nagyon jelentős *Schaár Erzsébetnek*, *Károlyi Mihályról*, az „őszirózsás forradalom” vezető politikusáról mintázott portréja, valamint — ugyancsak Schaártól — a „Szobrász munka közben” című kisplasztika, *Martsa István* auschwitzti mártíremlékművének kisméretű változat (a művész eddigi legértékesebb alkotása az összeroskadó, meggyötört foglyot ábrázoló kompozíció), *Vigh Tamásnak* a modern tudományt szimbolizáló figurája emelkedett ki, valamint *Borsos Miklósnak* Tihanyban kiállított márvány- és kőszobraival egyenlő kvalitású „Visszhang” című — női alakot ábrázoló — mesterműve. „A balkezed mindent tud... Művedben nem lelünk hibát”, — írta *Ferenczy Bénáról* szóló versében *Toldalagi Pál*. E szép sorok igazságát éreztük, amikor az első teremben megállottunk *Ferenczy* mester bronz fiú-aktja előtt.

Volt pár érdemtelen mű is a kiállításon. Néhány szobrász újabb munkáit maníros álmodernség jellemzi. *Szebényi Imre*, „1848” és *Kalló Viktor* „Bányász” című elhibázott plasztikái a művészi színvonal és a mesterségbeli eredményeket egyaránt nélkülözik. *Bakky Sándor* tájképe híjával van az önállóság minimumának, annyira Egyrt utánozza a művész; *Miskei László* viszont a fiatal Picasso kubizmuselőtti, „negroid” korszakát követi megemésztetlenül. Végül is azonban nem rossz szájizzal távoztunk a kiállítástól, hiszen 12–14 egészen kítűnő és két-három tucatnyi kultúrált, az átlagot meghaladó festménnyel, rajzzal és szoborral volt ott találkozásunk.

* * *

Rabinovszky Márton írásai. A hetven esztendővel ezelőtt született *Rabinovszky Márton* művészeti író (1895–1953) válogatott tanulmányait és cikkei tartalmazza a *Corvina kiadó* „Két korszak határán” című kötete, amelyet *Dávid Katalin* állított össze és látott el jegyzetekkel.

Rabinovszky a két világháború közötti időszak hatalmas műveltségű, éles ítéletű, élvezetes stílusú műtörténész és esztétája volt, akinek írásai feltétlenül megérdemelték, hogy egykori, ma már nehezen hozzáférhető folyóiratok sárguló lapjairól a művészet elméleti kérdései iránt érdeklődő mai nemzedék kezébe kerüljenek. Rabinovszky egy-egy velős, szinte aforisztikus megállapítása sokszor többet mond terjedelmes fejtegetéseknél, hosszú elabouratumnál: „Bár az újdonság önmagában pozitív tényező, mint fő kritérium mégiscsak egy marad: a minőség”. Vagy: „Végértelmen minden értelmezhetően túl: az egyéniség ereje dönti el a művészi alkotás értékét.” 1938-ban olyan sorokat írt le a nonfiguratív művészetről, amelyek ma is teljes mértékben érvényesek és megcsízelendők: „Nem szabad eleve kijelentünk, hogy az absztrakt művészet nem művészet, mert úgy járhatunk, mint az a bizonyos egyszerű paraszt, aki a zsiráf-kecrec előtt bosszúsán kiáltott fel: »No, ezt aztán már nem hiszem el! Engem ugyan nem fognak bolonddá títani!...« E sorok írójának meggyőződése, hogy a jövőben a »tárgyas« képzőművészet mellett absztrakt képzőművészet is lesz...” (E felismerésnek az egyházművészetre is kiterjedő igazságát *Peter Metz* így fogalmazta meg „Abstrakte Kunst und die Kirche” című tanulmányában: „Az absztrakt művészetnek a templomépítéssel terébe való behatolása történelmi tény.”) Rabinovszky működésének időszakában még erősek voltak a minden új törekvést elfojtani igyekvő naturalizmus és akadémizmus hadállásai. Rabinovszky higgadtan arra figyelmezteti a konzervatív művészetszemlélet táborát, hogy „az egyiptomi, az archaikus görög, a kínai, japán, hindu, az egész középkori művészet stb. megtanított bennünket arra, hogy a naturalizmus a művészetben csak egy lehetőség, de nem a lehetőség”. Emberi egyéniségének rokonszenves voltát árulja el egy-egy ilyen naplőbejegyzése: „Az egyetlen érték, az egyetlen konstruktív erő az életben a szeretet”. Rabinovszky közel állott — legalábbis élete utolsó pár esztendejében — a marxista szemlélethez, mégis — 1947-ben — egyik itáliai levelében ez olvasható: „A művészet forrása — hiába — transzcendens”.

Talál, szép portrékat rajzolt számos kiváló művészről, — Daumier-től kezdve Csontváryn, Nagy Balogh Jánoson át Kmettyig, Szőnyi Istvánig; esztétikai érzékenységgel nem egyszer előre megsejtette egy-egy művész jövőbeni fejlődésének útját, s az út buktatóit.

Rabinovszky Márton az elmúlt évtizedek egyik igen jelentős magyar művészeti kritikus, esszéírója volt. Ítéleteiben legtöbbször túljutott a Csontváryt lekicsinylő Farkas Zoltán, a Czobél ellen ingerülten hadakozó Elek Artúr, a modern törekvéseket úton-útfélen gáncsoló Lázár Béla vagy a Picassót „divattervezői mentalitásának” nevező Bernáth Aurél nagybányai és „posztnagybányai” normarendszerén, igazodásán. Meg kell azonban mondanunk: bizonyosfokú óvatosságtól, kritikai kényelmességtől, langyosságtól, az értelmű kiállástól való tartózkodástól Rabinovszky sem volt mindenkor mentes (főként ha a merészebb kortársi törekvésekről volt szó); kritikai lény, karaktere, módszere különbözött a legnagyobb magyar művészeti teo-

retikusokétól, képzőművészeti írókétól (Fülep Lajos, Kassák, Kállai Ernő), akik fenntartások és habozások nélkül vállalták mindazt, amit értéknek ismertek fel koruk művészetében, — nem riadva vissza annak védelmében a heves szellemi csatározásoktól sem. (D. I.)

ZENEI JEGYZETEK („Nagy” hangversenyekről.) A Budapesti Zenei Hetek immár visszatérő hangversenysorozatának megnyitásaként Ernest Ansermet zenekari koncertje aratott óriási sikert az Erkel-Színházban. Az Élet és Irodalomban néhány nappal a hangverseny után Thurzó Gábor közölt szép, lírat emlékezőst Ansermetről, aki az egész modern zene egyik apostola volt a század első évtizedeitől kezdve. Matematikusnak indult, 1906 és 10 között középiskolában tanította is ezt a tantárgyat. Sztravinszkij ajánlatára azonban hamarosan Gyagilev szerződtette az Orosz Balett karmesteréül. 1918-ban aztán megalakította a Suisse romande kamarazenekart, melynek élén azóta is nagyon sok modern művet vitt diadalra... Budapesti hangversenyén sajnos nem mutatott be jelentős új alkotást s azt is csak sajnálhatjuk, hogy Beethoven VII. szimfóniája helyett nem olyan művet választott, mely századunk szellemi körképének meghatározója. Mert szép volt, sőt, nagyon érdekes is a VII. szimfónia Ansermet tolmácsolásában, de minduntalan Debussy egyik Beethovenról írott kritikájára kellett gondolnunk hallgatása közben. Debussy szerint Beethoven korának rabja volt, s előítéleteitől ott sem tudott szabadulni, ahol közvetlenül találkozott a természettel. Nos, Ansermet is mintha némi előítélettel tolmácsolta volna Beethovent: túl sokat bízott a színekre és a hang-effektusokra és kevesebbet a zenében kifejlő elementáris erőre.

A tenger című Debussy-mű viszont egészen nagyvonalú tolmácsolásban hangzott fel és kivételes élményt szerzett a hangverseny hallgatóinak. Itt aztán valóban érzékelhetjük az európai zene fejlődésének azt a pillanatát, amikor a zene, költészet és festészet egyszerre hódítja meg az objektív valóság tényeit s egyszerre fejezi ki azt adekvát formában. Ansermet úgy tolmácsolta Debussy szimfónikus vázlatait, mint egy festmény magyarázatát, s úgy magyarázta a képet, mintha az alapjául szolgáló költemény titkait fejtette volna fel. S az igazi, egyszerre való nagy élmény csak azért maradt el, mert az Allami Hangversenyzenekar nem a legjobb diszpozícióban követte a karmester intését.

A Filmharmóniai Társaság Zenekara annál inkább jeleskedett Nyikita de Magaloff zenekari koncertjén. Sajnos a vezénylő Kórodi András a műsor első számául egy kevésbé jelentős Cherubini nyitányt választott, s mintha a zenekar is kifejezte volna ellenszenvét: már az első taktus meglehetősen szétfolyt. Később sem emelkedett feljebb az előadás: s az első szám után bizony rossz szat sejtett a hallgatóság. Beethoven G-dúr zongoraversenye azonban olyan tökéletes kivitelezésben, olyan poétikus szépséggel szólt meg, hogy ehhez hasonló produkcióban valóban ritkán volt részünk. Gyakran olvashatunk manapság olyan zenekritikákat, melyekben élesen elvállik a mű technikai kivitelezése és mondanivalója. Magaloff bebizonyította, hogy a kettő egysége esetén lehet csak szó igazi művészetről. Igazat kellett adnunk azoknak a hozzáértőknek, akik a szünetben kijelentették, hogy ehhez hasonló Beethoven-tolmácsolást csak egészen kivételesen lehet hallani.

Sztravinszkij Capriccioja korántsem olyan hálás darab, mint a Beethoven-versenymű. Nyikita de Magaloff azonban talán még nagyobb várakozást keltett ennek másorra tűzésével, hiszen Budapesten induló szólistakariertje is Sztravinszkij egyik művével kezdődött annak idején. S a Capriccio ráadásul az érzelmi kifejezés lehetőségeit is bőven felcsillantja, hiszen keletkezési éve 1929, Gyagilev halálának esztendeje. Sztravinszkij ennek az évnek tavaszán szakított atyai barátjával s Ida Rubinstein egyik balett-tervének megvalósításához látott. Gyagilev nem tudott megbocsájtani neki, s a két jóbarát búcsúszó nélkül vált el. Velencéből keltezték nem sokkal később azt a táviratot, mely Gyagilev haláláról tudósította Sztravinszkijt. A szenetelen művész teljesen összeomlott, „lelkileg újjászületett, s megismerte a szenvedést”. Ennek

az életérzésnek hiteles terméke a *Capriccio*, mely 1929-es párizsi bemutatóján nagy sikert aratott, s a modern zene érzelmi gazdagságát s új lehetőségeit igazolta. (A Filmharmóniai Társaság Zenekara és Nyikita de Magaloff szinte a bemutató forró légkörét idézte fel és óriási sikert aratott.)

Bartók Concertója ezeknek az új zenei lehetőségeknek legszebb megvalósulása, s jelentőségéhez méltó szép előadásban hangzott el Doráti Antal zenekari hangversenyén. (Hadd jegyezzük meg, hogy ez a koncert volt a Budapesti Zenei Hetek legnagyobb szabású eseménye, s az érthetetlenül értetlen kritikák, reméljük, nem veszik el kiváló hazánkfia kedvét a további vendégszereplésektől.) Doráti Bartók hagyatékának egyik legautentikusabb sáfára, ezért is hatott tolmácsolásának sok mozzanata a reveláció erejével. Különösen szépen sikerültek azok a részletek, melyekben a *Concerto magyaros* intonációjú dallamait szólaltatta meg. Remekül építette fel a Bartók-mű teljes „tablóját”, az aggodalom, szorongás, belső vívódás, elkeseredés és bizalom különböző hangulatú zenei kifejeződéseit. Bartók műveit általában József Attila költői vízióival szokták összevetni, azonban éppen Doráti tolmácsolása tárta föl a mű újabb rétegeit: elsősorban a második világháború alatti magyar poézissal való rokonságait. A IV. tétel lírai epizódja például hatásosan idézte emlékezetünkbe Radnóti utolsó nagy műformáját, az eclogát, amely ugyanúgy visszaütal Vergiliusra, mint Bartók a barokk zene hagyományaira. (A Hangversenyzenekar ezúttal jobb formát árukt el, mint első hangversenyén, s ez nyilván Doráti betanító munkájának érdeme. A részfvósok aggasztó bizonytalankodásain azonban — úgy látszik — nem lehet egykönnyen segíteni!)

(Az újra induló egyházzenei évad néhány eseménye.) Kórusaink újra benépesültek, s minden vasárnap igen változatos egyházzenei program várja az érdeklődőt. Sajnos, új misékre egyelőre aligha van kilátás. A régiek azonban néhol új betanulásban csendülnek fel, néhol pedig azon igyekeznek a kórus-vezetők, hogy modernizálják a hagyományt. Más kérdés persze, hogy ezeknek a megújulási kísérleteknek megvan-e a kellő alapjuk. Vajmi kellemetlenül hatott például az a jelenség, hogy egyik templomi kórusunk megcsonkítva adta elő Mozart Koronázási miséjét, s a *Benedictus* tétel önkényes házásaival azt a gondolatot keltette, hogy az egyházzene hagyományos remekei nem tudnak beleilleszkedni a liturgia új kereteibe. Egy vasárnapal később pedig ugyanez a kórus botránysosan hevenyészett előadásban szólaltatta meg Schubert G-dúr miséjét. Az egyházi zene ilyen és hasonló lejárata bizony fölöttébb sajnálatos jelenség... (Rónay László)

FILMEK VILÁGÁBÓL. Az erőfeszítés mindenképpen tiszteletre méltó akkor is, ha eredménye nem éri el a kitűzött célt. John Sturges, amerikai rendező munkáját is csak ezen az alapon lehet és szabad megítélni.

Hemingway „Az öreg halász és a tenger” című kisregényét vászonra vinni megoldhatatlan feladat. Hiszen az írásmű minden cselekménye illusztráció csupán, amely egyetlen helyzetet és ezen a helyzeten keresztül egyetlen egyéniséget magyaráz. Teszi pedig mindezt végtelenül lecsupaszított egyszerűséggel, sallangmentes, kristálytisza művészettel, szimbolizmust kizáró realitással. Különösen ez az utóbbi döntő, hiszen eleve lehetetlenné tesz minden formabontást, minden olyan lehetőséget, mely a film nyelvére való áttüntetésnél mankóul szolgálhatna...

Santiago, az öreg halász, régóta hadilábon áll a szerencsével. Mindenki elfordul tőle, csupán Manolin, kamasszá serdült egykori tanítványa tart ki mellette malkacsul. Ez a barátság is a partra korlátozódik azonban, mert a fiút szülei más hajóra kényszerítik. Az öreg halász egyedül vág tehát neki a tengernek, hogy megegyeszer próbára tegye önmagát. A tenger látszólag hozzápártol, egy óriási kardhal akad horgára. Gigászi küzdelem indul meg ember és hal között — végkimerülésig. Harmadnapon végre sikerül szigonyvégre kapnia ellenfelét, ám a zsákmány túl nagy s ő túl messzire merészkedett a parttól. Jönnek a cápák s az öreg halász hasztalan küzd velük, elragadják tőle a hatalmas fogást. Lerágott csontvázat visz csak haza, társai még

egyszer megcsodálhatják erejét és kitartását, ám mindez nem változtat tökéletes bukásán. Egycsapásra megtört aggastyánná válik. Manolin, bár szembeszögül szülei akaratával s megigéri, hogy ezentúl együtt halásznak, már ezzel sem képes új erőt adni öreg barátjának. A tanítvány és mestere kapcsolatából semmi nem marad — a gyámolítóból végkép kegyelemkenyéren élő gyámolított lesz.

Sorstragédia ez az írásmű. Hőse azonban nem valami kiválasztott hősosz, amolyan félisten, hanem egyszerű ember, akit helyzete, vagyis helytállása, a küzdelem elfogadása tesz hőssé. Elbukik ő is, mint minden tragikus hős, ám bukása nem külső okok vagy események miatt következik be, hanem az élet természetes folyamánként, az öregség beálltával.

A tragikum tehát eleve adott. Látszólag ellentmondásos bonyodalmat teremt ez: hiábavaló küzdelmet, ami mégsem értelmetlen és egyértelmű bukást, ami azonban nem vereség. Az életet példázza ilyenén, aminek feltétlen bukás, halál a vége, ám az életutat mégsem lehet értelmetlen hiábavalóságnak tekinteni és éppen az adott helyzet tudatos vállalása az, ami leginkább emberré teszi az embert.

Mint már említettük, a kisregény cselekménye illusztráció csupán, maga a dráma belső tájakon, egy emberi lélek világában fejlődik ki és játszódik. Írásban ez kimondott szavak és hangtalan gondolatok ritmikus monológjaiban nyilvánul meg. Az öreg halász ezekben a gondolati és szóbeli megnyilatkozásaiban az élettel folytat párbeszédet. A külső történések és álmok pedig lépcsőfokok, amelyeken a tragédia a csúcs, a végkifejlet felé emelkedik.

John Sturges rendező talán leginkább abban tévedett, hogy az írásmű realista hangvételét cselekményi realitásként fogta fel s úgy vélte, nincs más feladata, mint egyszerűen lefényképezni az elbeszélést. Kihasználta tehát a helyszín, a tenger adta vizuális lehetőségeket s úgy járt el mintha végtelenül aprólékos könyvillusztrátor volna, aki minden mondatot képekkel akar kísérsni. Ugyanígy „realizálta” az öreg halász párhuzamos monológját — a gondolatokat narrátorral mondatta, miáltal megszűnt a párhuzam s egy eléggé diszsonáns dialógus lépett a helyébe. Betetőzte mindezt azzal, hogy a filmszerűséget azonosította a filmtechnikával, a cápa-küzdelem jelenetében például vizalatti felvételeket alkalmazott; végképp mellözve ezáltal az események személyközpontiságát. A küzdelem ugyanis csak a halász szempontjából döntő jelentőségű, tehát a csónakból szemlélve s nem a víz alól, mintegy cápa-perspektívában. Hibátlanul csak az álom-felvételek sikerültek. Csodálatos ritmus lüktet ezekben, oly egyszerű, egyenletes ütem, akár a nyugodtan alvó ember lassú szívdobogása.

Mindez azonban nem azt jelenti, hogy Sturges műve rossz film, értéktelen alkotás. Korántsem. Hatalmas képeskönyv ez a mozidarab, élvezetes lapozgatnivaló, noha a néző szeme olykor már belefáradt a vizuális gyönyörökbe, a tenger és az ég, a hullámok és a felhők egymást tullicitáló káprázatába. Technikailag tehát sikerült alkotás, feszültsége pillanatra sem csökken, ami külön bravúr, hiszen a történet eléggé lassan halad és rengeteg statikus elemet tartalmaz. Viszont a kamera lencséjén keresztül a néző sok mindent más szögből lát, mint a könyv olvasója, az író és mondanivalója kissé kívül rekedt a vásznon és az olvasmány felemelő élménye, az egyértelmű katarzís elmosódott a színorgiában s az enyhe érzélgősségben.

A szereplők közül Spencer Tracy, aki egyike a vászon legnagyobb jellemzőszíneinek, mintha egy halványka tónussal lágyabb volna Santiagónál, a filmbeli Manolin pedig mintha fiatalabb, gyermekebb az olvasmány után elképzeltnél. A kettejük csupaszív, emberi kapcsolata is felszínesebb, érzősebb, mint a regényben. (Bittei Lajos)

ÖSZINTE BESZÉLGETÉS A SPANYOL KATOLICIZMUSRÓL. *Aimé Bonifas*, a francia evangélikusok *Réforme* című lapjának szerkesztője felfigyelt azokra a cikkekre, amelyek egy nagy példányszámú spanyol folyóiratban tárgyilagos nyíltsággal szóltak a protestantizmusról, a keresztények közti párbeszédéről és a vallásszabadságról. Spanyolországi utazása során találkozott *Enrique Miret Magdalenával*, a világi apostolkodás nemzeti uniójának

főtitkárával, az ismert közíróval, aki *A világiak lelkesége* című folyóirat alapítója, sok cikkének szerzője, és elnöke a spanyol *Actio Catholica* értelmiségi szervezetének.

Milyen jelenleg a spanyol katolikus egyház helyzete? Vajon ott is észrevehető-e a különféle áramlatok, akárcsak másutt, szerte a világon? Miret Magdalena úgy véli, hogy igen. Van egy haladásra fogékony nyílt irányzat és vannak konzervatívok; vannak kifejezetten haladók és vannak radikális integristák is. A katolikusokat általában túlságosan befolyásolja vallásos hagyományaik szerkezete, de a zsinat megértette velük, hogy ez a szerkezet nem az egyház lényege. És ezzel kialakult egy új lelkeség.

A gyakorló spanyol katolikusok arányát a vallásszociográfiai felmérések 20–25%-ra teszik. A spanyolok többsége tehát nem gyakorolja vallását, de nem érdeklődnek az iránt sem, ami a kereszténység szellemében a lényeges. Gyakran meg éppen csak a külsőségeket őrzik. A két évszázad óta növekvő spanyol antiklerikalizmus a köztársaság idején érte el csúcspontját és visszahatás volt arra a befolyásra, amit a spanyol papság tisztán világi téren fejtett ki. A vallásellenes antiklerikalizmushoz most egy másik antiklerikalizmus is járul, amely bírálja az egyház intézményeit, a papság bizonyos részének akcióit és több mozdíthatatlannak tetsző hagyomány ellen irányul. Az egészséges bírálat gyakran negatív jellegűvé válik, mert a spanyol gyakran türelmetlen és elkedvetlenedik az értelenség és a nehézségek láttán.

A zsinat általános irányzata bátorítólag hatott a spanyol világiak mozgalmára, amely a kor problémáinak tudomásul vételére irányul. A tegnap még retrográd *Actio Catholica* már egy valóságos élcsapat mozgalmává lett. Erre jellemző egy kis anekdóta. Hét-nyolc éve az A. C. vezetőinek gyűlése idején „A protestánsok elleni harc titkársága” egy jelentést terjesztett elő és akkor Miret Magdalena egyik barátja — látva, hogy komoly szóval semmire sem megy — tréfából azt javasolta: az A. C. kérje fel a kormányt, ne engedje, hogy a protestánsoknak telefont szereljenek fel, amíg minden katolikusnak nincs telefonkészüléke. A javaslatot akkor — mindenki komolyan vette a bizottságban. Ezzel szemben ma komoly előkészítés után ugyanaz a testület egyhangúan fogadta el azt a jelentést, amit maga Miret Magdalena terjesztett elő, és amelyben megállapítja: az ökumenizmus el sem képzelhető, amíg a spanyol katolikusok abba nem hagyják a protestánsok ellen folytatott hagyományos szóharckukat és nem teremtenek velük testvéri békességet. Ez alapos változás és nem csak oportunizmus — jegyezte meg a spanyol közíró a protestáns lelkipásztorral folytatott beszélgetés során.

Mindamellettt van egy irányzat, amely a vallásszabadságtól a spanyol egyseget félti és hevesen támadja az A. C. nyílt magatartását, amelyet a hierarchia eltűr, de olykor kényes megbízásokkal is támogat. Miret Magdalena például tanfolyamokat tartott papoknak a prédikáció mai követelményeiről s azokon a híres protestáns teológusra, Karl Barth-ra is hivatkozott. Az A. C. megújulásának szellemével szemben álló irányzat téves — hangoztatta a katolikus spanyol közíró —, mert Spanyolország szokásai, eszméi és tömegei szempontjából nem tekinthető az igazi katolikus egység mintaképének. A gyakorló katolikusok nem kívánhatják már, hogy előjogaik védelmében éljenek. „Hozzá kell szoknunk — mondotta Miret Magdalena —, hogy Krisztus üzenetét mindenki szabadságának a tiszteletben tartásával terjesszük, soha az önvédelem helyzetéből, hiszen a nagy, elkereszténytelenedett tömegek így soha nem fogadnák el az evangélium üzenetének a tanúságát. A katolikus egység igényét védelmezve elfelejtjük a lényegét. Mindenképp nagyon gyerekes dolog azt hinni, hogy jogszabályokkal meg lehet akadályozni a mai világ gondolatainak elterjedését.” Ahhoz, hogy katolikus módra élhessünk, elég, ha az állam garantálja az egyház biztonságát és szabadságát és mindenki számára a helyes jogot — amint azt még XI. Pius hangoztatta. Az egyháznak alázatosan meg kell elégednie azokkal a szabadságjogokkal, amelyeket az állam többi polgárainak és más valláscsoportoknak is biztosít.

Ebben a szellemben a nyílt katolikusok örömmel fogadják a protestánsok ügyében előkészített állami statutum kihirdetését és attól mind a pasztorá-

ció, mind a papnevelés terén eredményt várnak. Spanyolországban hozzá kell szokni a nyílt párbeszédhez, és ez csak a beszélgetőtárs legteljesebb tiszteletével képzelhető el. Persze nem könnyű ez a spanyoloknak, nem szoktak még hozzá. Azt hiszik — legalább is az altudatukban —, hogy az igazság egyedüli birtokosai, de már *Bossuet* megmondotta: nem az egyén, hanem egyházunk egyetemessége csálhatatlan.

A beszélgetés végén Aimé Bonifas megkérdezte, vajon mit szólnának a spanyol katolikusok ahhoz, hogy az evangélikusok az egyház igazi katolicitásának újra-felfedezését szeretnék remélni a párbeszédőtől, túl a latinitás és és a római jogásziasság elmeszesedett rétegein, mivel ők Lutherrel hiszik, hogy a „Szentlélek megtart minket az igaz hit egységében, az egyházban, amelyet napról napra egybegyűjt”, és vajon a spanyol lélek nem marad-e allergiásan érzékeny a protestantizmussal szemben, amely — mondják — nem alkalmazkodott hozzá.

„A spanyol lélek összetett — hangzott a válasz. — Nekünk van némely hagyományunk, de a kereszténységtől teljesen idegen hagyományokat is lehetne találni köztünk: nyolc évszázad arab megszállása folyamán mi gyakorlatilag a muzulmán vallás keretei közt éltünk, ám az akkori muzulmánok spanyol lelke még mindig spanyol lélek volt! Manapság bizonyos érzelmi töltés nem igen kedvező a protestantizmus pozitív elemei számára. Mindamellett Spanyolországban van egy katolikus hagyomány, amely nagyon hasonló ahhoz, amit a protestantizmus kísérel meg az életbe átültetni, ez pedig *Erasmus* szelleme. Erasmus megkísérelte az egyház egész jogi és eszmei szerkezetét lelkileg megújítani. Erasmus tana, bár az inquisitio erőlesen küzdött ellene, számos spanyol gondolkodó és egyházi tisztogviselő közt terjedt el. A protestantizmus szomszúsága, a megtisztulásra, az egyszerűsödére, bizalmatlansága a tisztán emberi eszközökkel szemben hasonló áramlatra talált Spanyolországban is és ezt legjobban Avilai Nagy Szent Teréz, Keresztés Szent János, Szent Jerónimo, Szevillai Szent Izidor nevével lehet érzékeltetni. Gondolok mindarra, ami hasznára lehet párbeszédünknek, így Keresztés Szent János alapvető gondolatainak a tanulmányozására. Az ő egész misztikája magára a hitre épült, nem pedig annyi más misztikus megszokott tévedéseire: az „én” pusztán lelki vagy érzéki reakcióira. Ő volt az, aki a legkönyörtebbül bírálta mindazt, ami külsőség, nem pedig lényeg a katolikus egyházban. Mindez gyorsan megláttatná velünk, hogy van a katolicizmusunkban olyan irányulás, ami nem csupán babonáság és népies felületesség. És így nemsokára találkozhatnánk Krisztus misztériumában.” (Szigeti Endre)

BORNEMISZA PÉTER ÉNEKESKÖNYVE. Az Akadémiai Kiadó jóvoltából mintaszerű kiadásban kaphattuk kézbe ennek a nagy protestáns prédikátornak jelentős művét.¹ Faksimile-kiadás, tehát tulajdonképpen tudományos szempontból a legmegfelelőbb, bár persze ezért nehezebben olvasható a négyszáz éves helyesírás és nyelvezet miatt. Kitűnő értekezést csatolt hozzá a kiadó Kovács Sándor Iván tollából.

Rokonszenves, igazságáért mindhalálig küzdő ember alkotása a mű. A tanulmányíró érdeme, hogy ezt az érdekes életet közelebb hozta korunkhoz. Bornemisza Pesten született 1535-ben és hat évig háborítatlanul élhetett családjá körében. Mikor azután *Pompás Szulejmán* szultán elfoglalta Budát, a kisfiú szép gyermekkorának vége szakadt. Szülei alighanem városi patricusok voltak, Bornemisza csak annyit jegyez meg róluk, hogy a török „semmivé tette” őket. Árvaságában a Felső-Tisza vidékére jutott, ahol korán megismerkedett a nélkülözésekkel és kalandokkal. Itt töltötte serdülőkorának éveit és itt került először összeütközésbe a hatósággal is, mint később annyiszor életében. Bornemisza a még szigorúan el nem választott protestantizmus alakja, luther-

¹ Bornemisza Péter, Énekek három rendben. Detrekő 1582. A kísérő tanulmányt írta Kovács Sándor Iván. A faksimile szöveget gondozta Varjas Béla, 1964. A Magyar Tudományos Akadémia Irodalomtörténeti Intézete (Bibliotheca Hungarica Antiqua VI., CCLXXXIII. fol. 47 pag.)

ránus irányban, tehát a régi szokásokból többet tartott meg, de egyetértően minden hitújítóval, mélyen elfélt a középkor végén tényleg betegesen elfajult képtiszteletet.

Igy esik meg 17—18 éves korában kassai kalandja is. A fiú éjnek évadján felkereste *Feledi Lestár* városi kapitányt, és „angyal orcájában... titkon önmagába bálványozásért megfeddette”. A megjed és feldühödött úr pedig buzogánnyal vett elégtételt magának és a fiút tömlöcbe vetette; a „bálványozás” a feszület előtt való imádkozás volt. Kovács Sándor Iván feltevése szerint a kassai kaland után Sárvarra szökött börtönéből és ott tartózkodott *Nadasdy* Tamás udvarában, 1553—57 között. Itt élt együtt *Tinódy* Lantos Sebestyennel, tanúja lehetett halálának.

1557 tavaszát és nyarat Itáliában töltötte, az év őszén pedig felvették a bécsi egyetemre, ahol 1559-ig tanult. Közben Wittenbergben is megfordult s a következő háromesztendőben I. Ferdinánd udvarában a kancellária íródeákja volt.

Élete fordulópontja 1564-ben következett be: hosszú tusakodás után elhatározta, hogy prédikátor lesz. *Balassi Bálint* nevelője is volt egyúttal *Balassi* János zólyomi várában, ahol 1570-ig maradt. Sokakkal ismerkedhetett meg, paptársai tisztelték, sok éneket gyűjtött, maga is írt vallásos énekeket, állandóan készíti élete végén kiadott postilláit. Nyomdát szerez és kalendáriumot, katekizmust nyomtat. A legtermékenyebb költői évek ezek, ebben a várban írta majdnem minden énekét.

Szép mezővárosba kerül, Semptérre, Balassi János Lengyelországba történt menekülése után. Innen hadakozott tollával, vitáiraival a kezdődő katolikus restauráció vezérével, *Telegdi* Miklós püspökkel, itt lett ő maga protestáns püspök, akkoriban latinra fordítva „superintendens”. De voltak, akik nem tisztelték őt, nem azért, mintha erre méltatlan lett volna, hanem azért, mert prédikátorhoz méltó módon nem tett lakatot a szájára és az urak bűneit, különösen szociális gáztetteiket keményen szóvá tette. Ilyen stílusú beszédek mondott, mint Postilláiban olvashatjuk: „Tanulják meg az nyüző, fosztó urak, nemesek, tisztartók és egyebek, mint járnak végére, kik jobbágyit sokképpen megterhelik: munkálkodásokkal, sokféle hitvány marhának, hitvány heréngnek, drága olajnak, hitvány bormak, hitvány sernek, férges sajtnak, halsnak reájok osztásával és egyéb álnok fosztogatással”. Efajta prédikátor nem voltak hajlandók eltűnni és Bornemiszt elűzték a városból. Keserűen írja egy bejegyzésben, milyen kegyetlen volt ez a kitelepítés: „Hideg, fagyos esőbe, fél esztendő két kicsiny szoptatós gyermekcsémmel, cselédestül (= családostól) üzettem ki én is oly városból, kinek hat esztendeig híven szolgáltam”. Okát is megmondja: „Azért, hogy nem kedvezhettem senkinek az bűnök megfedésében, kibem miném főemberek, urak, nemesek, hizelkedő prédikátorok voltak részesek.”

Kalandos, hányatott élet volt Bornemiszáé. Ötven éves korában, 1585-ben halt meg. Három esztendővel előtte adta ki hatalmas művét: *Énekek három rendben*. Detrekő várában volt ekkor és saját nyomdájában, a század magyar szokásához híven adta ki művét. Kovács Sándor Iván azt írja róla, hogy méltón tetőzi be Bornemisza munkásságát, „felépítésének és forrásainak... vizsgálata során sajátos keresztmetszetben tárul fel előttünk az író életének minden fontos eseménye.” A három „rend”, azaz rész közül az első „oly énekeket tart, kikkel a keresztyéni gyülekezetben prédikáció halláshoz készülünk”. A tempelomi istentisztelethez szolgáló népénekanyagot találjuk ebben a részben. Ezek rövid dicséretak, a második részben már hosszabbak „vagynak: az szentírás intési és magyarázatai szerint, kik prédikációk gyaránt (!) oktatnak.” A harmadik részben „csak Históriaik vagynak, az bibliából az Istennek sok külömbkülömb drágacselekedeteiről kiszedettek.” Bibliái históriás énekek ezek, hét szerző alkotásai.

Az *Énekek három rendben* célja az volt, hogy a prédikátorok s a hívek részére rendelkezésre álljon megfelelő magyar nyelvű énekanyag, tehát istentiszteleti énekek és zsoltárok, de amellet még a vallás tanítását is célozták oktató tanköltemények közlésével, a biblia népszerűsítésére pedig biblías éne-

kek alkotásával. Ilyen epikus jellegű históriás énekek, néha nagyon hosszúak, rendkívüli népszerűségnek örvendtek. Helyesen emeli ki Kovács Sándor Iván, hogy éppen Bornemisza oldotta meg először koncepciózusan ezzel a magánáhitat s a házi közös ájtatosság kérdését.

Ugyancsak ő mondja ki, hogy Bornemisza könyve nemcsak jelentőségben, terjedelemben is felülmúlja az összes nyomtatott énekeskönyveket, összesen 276 éneket hoz. Gyűjteményes jellege nyilvánvaló, senkiséim állított sok év gyűjtése után ennyit össze. Bornemisza szorgalmának köszönhető, hogy a XVI. század protestáns énekanyagából rendkívül értékes darabok, csak az ő gyűjtéséből ismeretesek. Így például *Huszár Gál* prédikátor énekeiből egy egész gyűjteményre valót csak Bornemisza könyve révén ismerünk, mintahogyan a vakmerő Bornemisza mentette ki kassai rabságából *Huszár Gál* személyét is.

Rá szeretnék még mutatni Bornemiszával kapcsolatban egy általános érvényű jelenségre. A kutatás édes-keveset fordult néprajzi, elsősorban vallási néprajzi szempontból a korai hitújítók felé. Nincs rendszeresen felkutatva és közzétéve, amit vallási folklóre és liturgiátörténeti szempontból a prédikátorok hitvitázó, hitszónoklati és énekes könyveiben találni lehetne, mint ahogyan feldolgozatlanok ebből a szempontból a középkori magyar hitszónokok, *Temesvári Pelbárt*, *Laskai Ozsvát* stb. latinnyelvű beszédei is.

Meglepő, hogy rövid vizsgálat után is mennyit lelhetünk az említett anyagból! Természetesen a mise, a hitújítás botrányköve, jelentős szerepet kap a Bornemisza-gyűjteményben. Olvasható a többször emlegetett népies argumentum is, hogy ez a név nem szerepel a bibliában: „Az misének neve sincs sehol írásban, — de az pápák foltozgattyák csak gondolatokban — nagy hasznos volt, mert jól laktak az papok az torban” (fol. CXCI M b.) Ritusát is kifogásolják, különösen a sok keresztvetést, amit a gótikus kor hozott be a XII—XIII. században s ami akkor, különösen, ha elsielve végezték, nem tetszett, mert „az miséskéd, az kit mondasz sok kereszt hányással, annyt használ, mennyit Judás az vég-vacsorával” (fol. CXCI). A halottakért való imádságot a hitújítás elvetette, tehát a halottakért mondott misét is, az semmi „mint csak hitetlenség” (fol. CXCI b.). A középkor alkonyán rengeteg volt a visszaélés, a Tridenti zsinat dekrétumot között a miséssel történt visszaélésekről. Nem csoda tehát, ha kemény szavakat találunk az idevágó énekekben:

*De nagy jót tön az Úr Isten széles ez világgal,
Megjelenté, hogy a pápa él nagy álnoksággal,
Kereskedik az misével, mint Judás Krisztusval. (fol. CXIII).*

A kehely, azaz a szent vér vétele a XIV. század óta el nem múló nosztalgia volt, a Tridenti zsinat egy időre meg is engedte ezt is, de ezt előre nem tudhatták, ezért vádolják a pápát, hogy „bölcsőbbnek Krisztusnál magadat alítod (= véled), Krisztus véré a köznéptől, mint lopó megtiltod” (fol. CXCI b.).

Természetesen a latin nyelv használata miatt is fölemelik a szót. Bár a zsinat nem hozott elvi, azaz dogmatikus jellegű tilalmat, hosszas viták után mégis a szoros latin nyelv mellett döntöttek, és csak a II. Vatikáni zsinat tette meg, amit már a XVI. században meg kellett volna tenni. A katolikus így akkoriban „csak Deákul beszélhet Istenvel, sem Zsidóul, sem Görögül, sem Rátzul nem hagyod,” mintha bizony „talántán az Isten nem tud minden nyelvvel” (fol. CXCI).

A lassanként megszűnő zsolozsmáról is történik emlékező kifogás, mert „nem kell az Istennek ti zsolozsmátok, mise mondasz, és kiáltástok” (fol. CXCV). A szentségek kiszolgáltatásánál használt nagyon ősi szokások is értelmetlennek tűntek a XVI. században, a sok jelképes cselekedet. Ezért a kemény szó:

*Az mit kívánsz keresztiségre, az csak apró csufság,
Olajt és sót nyalat, gyertyát és fehér korozsmát,
Megtagadod az Credonak ezzel minden ágát. (fol. CXCI b.).*

Az eukarisztiának tiszteletét elvből vetették el, ezt is szóvá tették többször, például:

*Nagy sokképpen az szentséget tisztelni akarod,
Am úrnapiján az utzákon tétova hordozod,
Kalitkába bérekeszted imáttatni hagyod. (fol. CXCI).*

Mindenféle jelképes szokás, vagy cselekedet: „Nagy hitetlenség” mindez, például szentelt víztől vagyis „sós víztől” tarttyuk bűnnek bocsánattytát, olaj elveszi szívünk álnokságát” (fol. CLXXXIX).

A szentek tiszteletéről, a búcsújárásokról sok szó esik, annyira mély gyökerei voltak az európai, de a magyar folklóréban is, hogy nem lehetett egy-kettőre megszüntetni ezeket a szokásokat. A hitújítók könyveiben még sok adatot találhatnánk a középkorvégi magyar népi áhitat formáiról. Egy sereg szentet ismerhetünk meg, akiket akkoriban tiszteltek, mint foglalkozások védőszentjét, különleges patrónusokat. „Tisztet osztottunk a megholt szenteknek”, mondja az „Emberi szerzésről” szóló tanító ének a régi, még katolikus múltra visszaemlékezve. Szent Péternek „porkolábságot adtunk,” Kozmát és Szent Demjént „beteghöz látónak”, Szent Apalínát” (Apollonia) „fog-gyógyítónak” osztották, „Szent Katerinát” mesternek és tanítónak tették. December 26-ikán Szent István első vértanú napján, karácsony másnapján századokon át szokásos volt a lóáldás, nálunk is nyilván mert az ének említi, hogy ez a Szent István „az mi lovunkat szerencsésé tőtte”. I. Orbán pápa napja, május 25. az utolsó „fagyos szent,” földmives tapasztalat szerint gyakran várható e nap körül fagy, ezért gyakori az európai és a magyar folklóréban a fogadott mise ezen a napon, szőlőhegyben az Orbán-kápolna, Orbán-körmenet. Könyvünkben egy nyilván felsőőtiszavidéki szokás nyomát észlelhetjük ezzel kapcsolatban:

*Trinck Urbán, sokszor részségben mondják,
Bornak bőséget mert őtüle várják.
Egérüzőnek Kukukillát mondgyák. (fol. CLXXXIX b.).*

Tudvalevően ezt az éneket 1542-ben Szkhárosi Horváth András szerezte, aki még nagyon jól ismerte a katolikus népszokásokat. Kukukilla rejtélyes szent, szerepel Kukakille vagy Kukakabilla néven, nem tudunk róla semmit, a középkor végén tisztára babonás segítségül hívás volt ez. Ugyanebben az énekben Szent Miklóst a „révésznek istenének” mondja a felháborodott prédikátor, a halászok is tőle várnak szerencsés halászatot és „ha nincs szerencséd, szent Miklósnak akkor nem adnak keszeget.” A pásztorságot Szent Antalnak adják, ha kinek elveszik disznaja-malaca, farkas-veszedelem ellen pedig Szent Balázst hívja.

A szentek sírjaihoz való zarándokhelyeket is megismerhetjük. Külföldön 1540 körül mentek magyarok búcsújárásra: „Futunk Rómában, Boldogasszonyhoz Colóniába (Kölnbe), onnét a nagy Ágba (= Aachenbe), bolcsós (búcsús) helyekre a szent Jakabhoz Compostellába.” A kinek pedig nem lehet külföldre menni, talál itthon is helyeket:

*Az kinek nincsen annyi költsége, menjen csak Bátára,
Avagy Kassára, avagy Váraddá, avagy csak Darnóra,
De hol taníta minket az Krisztus ez fassangozásra. (fol. CLXXXVII b.).*

Az ereklje kultusz népi, nagyon elterjedt szokása ellen is sokat kellett küzdeni. Állt még a váradi fényes oltár, Szent László sírja, körüle „papok kerengenek,” sok fényes gyertyát gyujtanak, s ezel az Uristent „vaknak alitják.” Hermáját messze földről fölkeresik: „László fejét ti imádjátok, szépen ezüstbe foglaltátok.” Aki pedig utra indul, az a három királyhoz fordul, tőlök kér segítséget, nyakában pedig „bolcsós ereklje” függ.

Mennyi mindent találhatunk az egyházi évről, mint maradványt vagy a régmúltból való emlékeztést! Karácsonykor még emlékeznek a prédikátorok arra, hogy a „pápa szerzése: nagy karácsony előtt agyaras miséje”, „agyaras”

nyilván elferdítése az „aranyas misének”, missa aurea néven ugyanis szokás volt december 17-től karácsonyig Szűz Mária tiszteletére ünnepélyes misét mondítani. Az egész Európában meglévő népszokást, a szalmahintést a lakásban a betlehemi istálló emlékére is mint valami „pápai csúfságot” tartja nyilván:

*Csufságával pápa ezt mind elmulattya,
Csak szalmahintésre akkor vagyon gondja,
Sok Mise mondással az Istent csufolja. (fol. CC).*

A „Pápa” azaz követői, a pápisták, karácsony után sokféle népi szentelménynek örvendhettek: Szent István napján, a „pápa zabot szentel, az Szent János napján jó borokat szentel,” és hozzáfűz valamit, aminek emlékét nem ismerjük az európai liturgiátörténetben, de hazánkban találtam szentelményt erről is: a pápa még „Aprószentek napján nagy sok vesszőt szentel.” A december 28-iki aprószentek napján valóban egészen korunkig szokás volt, hogy gyermekek friss vesszőkkel csapdosták meg jó egészséget kívánva, a felnőtteket; én két írásos középkorvégi latin szentelményt találtam a vesszők megáldására.

Népszokást vélnek liturgiának a prédikátorok a farsangozásban is:

*„A csuf innepről, farsangról szölok,
Mennyi sok bolondság ott vagyon, tudjátok...
Senki ne féljen akkor részegségtül,
Gonosz gyilkosságtul, fertelmes élettül.” (fol. CC).*

Megemlegetik a régi középkori szokásokat, mint elítélendő dolgokat. Felhánytorgatják nagypénteken „a tőke imádását”, azaz a Krisztus keresztje előtt térdhajást, azt, hogy „bálvány imádásra a föld népét hajtod”; még azt is, hogy az „szent testet rekesztik irott (festett) koporsóba.” Helytelenítik azt is, hogy miért nem szólnak a harangok, miért oltják el a gyertyákat a délutáni veternén egymás után a nagyhéten és miért nem mondhatják a papok e szent három napon a Gloria Patri. Mint régi egykori szokást emlegetik a feltámadási szertartást húsvétkor, „amikor az koporsó környül kerengve hazudtunk”, utána pedig „szenteltnek alitjuk” a sós (= szentelt) vizel meghintett „disznó soldort” (sonkát) és neki „innepet szentelünk.” Sok mindent lehet még találni ebben a kiadásban, valóban érdemes volt kiadni múltunk értékes emlékét.

(Radó Polikárp)

MESTERSÉGES KÜLVILÁG: A FITOTRON. Köztudomású, hogy minél eredményesebben hatol a tudomány a dolgok lényegébe, annál nehezebbé válik a kísérletezés. A kutatók egyre finomabb struktúrákat vizsgálnak, s ezeknél a kísérleti körülmények szerepe is folyvást nagyobb. Mind nehezebb olyan kísérleti körülményeket teremteni, amelyeket a megfigyelő teljesen ismer és tetszése szerint módosíthat is. Annak idején aránylag egyszerű eszközökkel vizsgálhatták például a nehézségi erőt, mivel a jelenség szempontjából fontos kísérleti körülményeket (az inga hossza, tömege és a többi) könnyen változtathatták. A mai atomfizikai kutatásokhoz viszont igen bonyolult feladat a megfelelő körülmények előállítása. Hatalmas gyorsítók, atomreaktorok, ciklotronok teremtik meg azt a mesterséges környezetet, amelyben a fizikai jelenségek pontosan irányított, meghatározott körülmények között figyelemmel kísérhetők, minthogy ebben a környezetben a „külső világ” tényezőit úgyis szólván tetszés szerint módosítani lehet, az egyes hatások okait is lényegesen könnyebb meghatározni. A kísérleti adatok alapján matematikailag pontosan megfogalmazott válaszok adhatók.

A biológiai, tehát a növény- állatélettani kutatásban a nemcsak minőségleg, hanem mennyiségileg is hasonlóképpen pontos eredményekre vezető módszerek még nem alakultak ki. Itt a törvényszerűségek matematikai alakban való kifejezése egyébként is sokkal bonyolultabb, mint a fizikai törvényszerű-

rűségéke. A kutatók nagyon sokáig nem is törekedtek a mennyiségileg is pontos meghatározásokra, mert ez majdnem lehetetlennek tűnt. A változók nagy száma és matematikailag nehezen megfogalmazható volta miatt ugyanis a kísérletek pontos környezetét sem tudták „kézben tartani”. Csak a technika legújabb fejlődése nyomán gondolhatunk erre.

A növényélettani kutatások egyik sokat ígérő új technikai eszköze a *fitotron*. Mesterséges fénnel, hőmérséklettel, páratartalommal működő kísérleti növénytermesztő kamra, illetőleg csarnok ez. Ahogy a fizikai vizsgálatoknál ciklotronban vagy más gyorsítóban megteremtik a vizsgálathoz szükséges mesterséges környezetet, a növényélettani méréseknél a fitotron szolgáltatja a mesterséges külső világot. Úgy is mondhatnók: a fitotron pótolja a természet bonyolult összetevőit. A fitotron útján minden külső adatot ismernek és ellenőriznek, a kísérlet tehát teljesen egyértelművé válik s az eredményeket pontosan meghatározott okokra vezethetik vissza.

A fitotron gondolata 1925 körül merült fel először, az akkori berendezés azonban csak a hőmérsékletet állította be elég pontos értékre, a többi külső körülményt maga az élő természet nyújtotta. Az első modern fitotron Pasadena-ban készült el 1950-ben. Majd 1953-ban Franciaországban kezdtek hozzá egy fitotron elkészítéséhez. Ez a fitotron most készült el Gif-sur-Yvette-ben. Mint *Gildas Beauchesne* írja az *Etudes* által közreadott cikkében, nyolc természetes világítású és tizenkét mesterséges világítású helyiségből áll. Egy-egy terem alapterülete körülbelül 27 négyzetméter, magassága 3 méter. A mesterséges világítást helyiségenként 256 fénycső és 660 izzólámpa szolgáltatja. Így nemcsak a világítás erősségét és periodicitását tudják változtatni, hanem a fény spektrumát is. A világítótesteket fénycsőre vagy réteg választja el a helyiségtől, és mesterséges szél szállítja el az általuk keltett hőmennyiséget. A klímaberendezés -15° és $+45^{\circ}$ között egytized fok pontossággal állítja be a hőmérsékletet. Igen lényeges dolog, hogy a hőmérséklet megváltozásának sebessége is pontosan beállítható. A páratartalom pedig egy-két százalékos pontossággal közelíti meg a beállított értéket. Mindezeket a tényezőket egymástól függetlenül lehet változtatni. Hatalmas energia-mennyiség szükséges a rendszer üzemeltetéséhez: 3,000 kilowattóra. (Összehasonlítául érdemes megemlíteni, hogy a bányaidai erőmű teljesítménye 110,000 kilowattóra.) Az építkezés 15 millió frankba került, a fenntartás évi 1 millió frankba.

Az új berendezéssel dolgozó tudósok igen szerteágazó kísérleteket folytatnak. A fitotron körül genetikai, enzimológiai, biokémiai, hidrobiológiai s egyéb laboratóriumok sora alakult, amelyek mind kapcsolatban vannak vele. A kísérleti telepen már most hétszáznál több kutató és segédzemélyzeti tag foglalkozkodik. Folyamatosan vizsgálják a napi és az évszaki hőmérséklet periodicitásának a növényekre tett hatását. A gabonafélékkel az úgynevezett „tavasziasítási” kísérleteket végzik. Igen fontosak azok a kísérletek, amelyekkel a terméshozamok növelésének lehetőségeit vizsgálják. A fitotronok és a velük kapcsolatos kutatások így minden bizonnyal jelentős tényezői lesznek annak a küzdelemnek, amelyet a tudomány az emberiség megfelelő élelemellátásáért vív.

(Kovács István)

EGY ÉRDEKES XVIII. SZÁZADI VITAIRAT. Amióta a második vatikáni zsinat megkezdődött, az ököménikus szempontok nemcsak a Szent Péter-bazilika ülésteremmé alakított főhajójában kerültek előtérbe, hanem úgyszólván az egész keresztény világ „levegőjében vannak”. Érthető tehát a kíváncsiság, ami elfogott, amikor a *Weszprémi-féle XVIII. századbéli bibliográfia* egyik kötetének a fordítása közben a következő könyvcímen akadt meg a szemem: *Modesta disquisitio, num in philosophia, eadem doctrinae capita tractari, et sic eadem philosophia, quoad omnes eius partes, in scholis, gymnasiis, et academiis Romano-Catholicis, Augustanis, ac Reformatis; salua religione doceri possit?* (Magyarul: Szerény vizsgálódás, vajon a vallási meggyőződés meghagyása mellett lehet-e a bölcseletben ugyanazokat a tantételeket, s így minden részében ugyanazt a bölcseletet tanítani a római katolikus, ágostai hitvallású és református iskolákban, gimnáziumokban és akadémiákon?) Egyik tudomá-

nyos könyvtárunkban sikerült is erre a könyvre ráakadnom. 1785-ben Bécsben nyomtatták *Nemes Kurzbek József* betűivel, 68 lapon, 12x21 cm méretűre. Hogy tiszteletpéldányról van szó, azt a címlap alján elfeketedett kézírás bizonyítja: „Illustrissimis ac Magnificis Dominis Comitibus Ladislao et Stephano de Teleky offert Auctor Vien. Austr. 28. Febr. 1785.” Ez az „auctor” pedig *Hatvani István*.

A könyv tartalma természetesen nem felelt meg ökümenikus várakozásaimnak, amin a korviszonyok ismeretében nem is csodálkozhattam. Amint *Lósy-Schmidt* Ede kiváló Hatvani-életrajza alapján Hatvani Istvánnak (1718–1786), a „magyar Faustnak”, egyszemélyben református papnak, orvosnak és matematika-fizika professzornak, a debreceni kollégium híres tanárának az életével foglalkozni kezdtem, egyre világosabban rajzolódott ki előttem alakja és szerepe a XVIII. század magyar történelmében. Arra azonban hiába kerestem választ, milyen körülmények készítették őt ennek a kis vitáiratnak a megírására. Hiszen *Wesprémi* említett bibliográfiai adatán kívül *Szinnyei József* többkötetes műve (Magyar Írók élete és munkái) IV. kötetének 506. lapján is csak szárazon felsorolja Hatvani kilencedik könyveként. Egyébként tudomásom szerint a könyvvel tudományosan még senki sem foglalkozott.

Mivel iskolaügyi kérdésről van szó, azon a nyomon kellett elindulnom, melyet életrajzai említenek, hogy ti. *Domokos* Lajos debreceni főbíróval együtt tiltakozó küldöttségben járt el az 1777-ben rendeleti úton életbe léptetett *Ratio educationis* azon intézkedései ellen, amelyeket a reformátusok magukra nézve sérelmesnek tartottak. A protestánsok általában legfőképpen azt sérelmezték, hogy iskoláikat az újonnan szervezett tankerületek hatáskörébe utalták, úgyhogy az állami felügyeleti jogot felettük katolikus vallású állami főigazgatók gyakorolták. Tiltakozásuk nem járt sikerrel, a református iskolák és magasabbfokú tanintézetek nem kaptak szervezeti különállást.

Sejthető, hogy az olyan elme, mint Hatvanié, nem nyugodott bele a balsikerbe, hanem más érveket keresett. Idézett „szerény vizsgálódásának” mindjárt az előszavában megállapítja, hogy a „hittudósok sokat kölcsönöztek a bölcséktől, ... sőt, hogy a keresztény hit nagyon sok tételt tekintve, olyan szokott lenni a hittudomány, mint amilyen bölcelelet tanítanak az iskolákban, ahogyan ezt a bölcelet egész története mutatja, ha alaposan és kritikai szemmel mélyedünk el benne; ha összevetjük a keresztény hittudomány dogmatizmusát.” Ezután huszonkét fejezetben keresztült sorra veszi a korában bölceleleteknek számító tárgyakat: az ontológiát (léttan), a teologia naturalis-t (természetes istentan), a lélektant, a kozmológiát (természetbölcelet), a fizikát, az erkölcsant, a természetjogot, a közjogot, a történelmet, a felsőbb matematikát és a csillagászatot. Hol részletesen, hol épp csak érintve a kontroverziákat mutatja be egyrészt a katolikus-református, másrészt a református-evangélikus és református-unitárius ellentétes felfogások, tanítások eltérő bölceleti alapjait, illetve következményeit. Mi sem természetesebb, hogy munkájának mellékesen hitvédelmi íze is van: sokhelyütt a református álláspontot védi majd a katolikus, majd viszont az unitárius tanítással szemben. Könyvének címét ismételve már a XX. §-ban (a 62. és 63. lapon) beláttatja olvasóival, hogy a felvetett kérdésre csak nem-mel lehet válaszolni.

Közfelfekvő a gondolat, hogy a *Ratio educationis* valamelyik intézkedésével vagy megállapításával kívánt az egész könyvecske vitába szállni. A Hittudományi Akadémia könyvtárából kölcsönzött 1777-es kiadású *Ratio educationis* szövegét böngészve kétórás „nyomozó munka” után sikerült is ráakadnom arra a mondatra, illetve intézkedésre, mellyel Hatvaninak ez az utolsó megjelent írásműve vitába bocsátkozott. Mégpedig abban a LXIV. §-ban, melynek ez a címe: „A római katolikusoktól eltérő vallásúak iskolái.” Ebben a nem katolikus iskolafenntartók megnyugtatására közlik, hogy a királyi hatóságoknak „semmiképpen sem szándékuk háborítani őket azoknak a jogaiknak birtoklásában, amelyeket vallási ügyekben a törvények és királyi engedmények megadtak nekik. Ám az állam boldogulása, mely sokban függ a tanulmányok egyenlő formájától, minden bizonnyal megkívánja, hogy különféle iskolákban ugyanazokat a tantételeket tárgyalják, ugyanazt a szabályzatot, egyazon jellegű igaz-

gátást, ugyanazt az erkölcsi fegyelmet tartásuk meg, mint amelyet az egész ország és kapcsolt részei számára előírnak." (91. 92. lap.)

Örültem, hogy megtaláltam a hosszúcímű kis könyv megírásának indokát. Ezen az örömről kivül fáradságomat az is jutalmazta, hogy találtam benne néhány gondolatot, amelyeket az ökümenikus, valamint a hívők és nem hívők közti párbeszédre nézve ma is mindnyáján megszólíthatunk. Íme az egyik: „Mi sem könnyebb, mint rágalmakkal tetézni azt, akit valaki gyűlöl, avagy véleményét olyan más értelemre elcsúfírní-csavarni, amellyel pedig az illető ellenkezik.” (*Modesta disquisitio*, X. §, 36. l.)

(Sági István)

JEGYZETLAPOK. (*A süketnéma.*) München óta egyedül ülök a fülkében. Lassan befut a vonat Salzburgba. Alig néhány utas várja az óriási pályaudvaron. Egy idős asszonyt látok, mellette elegáns, nyurga, harmincöt év körüli férfit. Előttük bőrönd.

A következő percben beszállniak, az én fülkémbé. A néni letelepszik velem szembe; a férfi fölrakja a bőröndöt a csomagtartóba, hátralep, megáll az ajtóban, a néniére mosolyog.

A néni nyomban föláll, arca csupa aggodás; a férfinél lép, megsímogatja az arcát, s valami különös hangot hallat, amiről az első pillanatban azt hiszem, visszafojtott sírás.

De nem az. Nem sír; nem vonaglik az arca, nem könnyes a szeme. És mozdulatlan ajka mögül még egyszer hallok a különös hangot; most egészen gyerekes. Mint egy gyermeki dühnyögés.

A férfi szelíden, elegánsan elhárítja, talán egy kicsit zavartan is. A néni elveszetten topog. Hetvennek nézem. A férfi szórakozottan vállon veregeti, visszanyomja az ülésre, aztán ellép, megint az ajtóban áll; feszélyezetten mosolyog. Németül kérdezi, meddig utazom.

Mikor hallja, hogy Bécsig, megkönnyebbül. Akkor, ha útközben valami nehézség adódik, kéri, igazítsam el. S még zavartabban, szinte mellékesen: — Meine Mutter ist nämlich taubstumm.

Tehát az anyja. És süketnéma. Ez volt hát az a furcsa, sírásforma, dühnyögésforma nyöszörgés.

Mondom a férfinél, legyen nyugodt. A néni mohón figyeli a szám mozgását. Mintha megkönnyebbülne. A férfi képeslapokat ad neki. A néni a fejem fölé néz. Látom, hogy a táskám névtábláját nézi, benne a névjegyet. A magyar nevet. És most szélesen elmosolyodik; ráncos kezével megérinti a térdemet.

Sípszó. A férfi felém bólint, majd anyjához lép, gyorsan megcsókolja a homlokát, aztán a haját. Mire a néni utána nyúl, hogy átkarolja a nyakát, már nincs a fülkében. A vonat lassan elindul.

A néni fölugrik, kirohan a folyosóra, lerántja az ablakot, mélyen kiha-jol; integetni akar, de keze megáll a levegőben. Nincs kinek integessen.

Visszajön, leül a helyére. Arca mintha összetört volna. Néz maga elé, aztán lassan rám emeli a szemét. Legyint; mint amikor azt mondjuk: vége... És újra a térdemre teszi ráncos, öreg kezét. Érzem, hogy remeg.

Rátesszem a kezemet a kezére. Néz rám, végtelen hálával; szeméből folyik a könny, és megint az a furcsa hang, a zárt ajkak mögül. De most már sírás.

Ahogy a vonat rázkódik, a képeslapok közül lassan kicsúszik az ülésre egy boríték. Rajtos szélű, türelmetlenül föltépett boríték; sokat forgathatták, mert foltos.

Rajta egy magyar város neve.

(r. gy).

Felolós kiadó: Saád Béla

S Z E R K E S Z T Ő I Ü Z E N E T E K

Mihelics Vidnek, lapunk felelős szerkesztőjének hivatalos római tartózkodása miatt, az általa írt „Eszmék és tények” című rovat, jelen számunkból elmaradt.

„Türelem”. — A levélíró által fölvetett probléma, ma széles körben foglalkoztatja világszerte a katolikus gondolkodókat. *Andreas Iten* írásából idézünk az alábbiakban, mert nemcsak a levélben fölvetett problémákra ad választ, hanem általában megkönnyíti, hogy világosan lássunk ebben a kérdésben. Ezt a szót, hogy „türelem” — írja Iten — banális értelemben is használhatjuk, amikor nem jelent többet, mint valami kellemetlenség elviselését. De a „szeretet” szót is használhatjuk csupán valamilyen vitális vonzalom megjelölésére. Ezzel azonban még távolról sem merítettük ki a szó tartalmát. Ha azt halljuk, hogy sok ember szerette XXIII. János pápát jóságáért és türelméért, akkor semmiképpen sem fejezné ki a mondat értelmét, ha az utolsó szón csak azt értenénk, hogy „megtűrte a rosszat”. Éreznünk kell, hogy a türelem éppen ebben az összefüggésben pozitív etikai magatartást jelent. És követelést is kifejezésre juttat, normatív jellege van. Arra a kérdésre, hogy mi a türelem igazi tartalma, azt kell válaszolnunk: a türelem abból áll, hogy a másik embert emberi méltóságánál fogva komolyan veszem és az őt megillető tiszteletben részesítem. Ezen van a hangsúly. A türelem alapja, embertársunk méltósága. A követelmény parancsoló jellegén mit sem változtat az, hogy a másik az én véleményem szerint csak „negyedrésznyre”, vagy „tizedrésznyre” becsületesen törekedett az igazságra. A türelem objektív kritériuma a másik ember a maga adottságában, és eleve türelmesnek kell lennem vele szemben, nemcsak azután, miután már valamilyen módon „kipuhattam”. Ilyen értelemben a türelem radikális nyíltságot jelent. Ugyanakkor etikus magatartás a türelem, amely arra irányul, hogy az emberi méltóságból eredő követelményeknek eleget tegyen. Mint ilyen, egyedül alkalmas arra, hogy az emberek együttélését értelmesen szabályozza. E magatartás tartalma, hogy a másik embert elismerem, tisztetem és komolyan veszem. Az a követelmény, hogy a másik emberhez, akit esetleg nem is ismerek, eleve nyíltan közelítsek, nagyfokú önuralmat föltételez. Ha már a mindennapi életben sokszor nehézséget okoz, hogy tiszteljük azokat, akik körülvesznek bennünket, még inkább fokozódik ez a nehézség, ha más fajtájú, tőlünk távoli világnézetű emberrel állunk szemben. Különösen az aktivista szellemben nevelkedett európai ember számára jelentkezik ez a nehézség és itt kell fontos szerephez jutnia a természetfölötti hitnek. A hívő embernek természetfölötti egzisztenciájából kifolyólag kell türelmesnek lennie olyannyira, hogy szinte a hitének próbája lehet, vajon hozzásegíti-e őt a türelemhez. Ha azt tapasztalná, hogy nem, akkor a hitbeli meggyőződésében, vagy a módban, ahogy megvallja, kell valami hibának lenni. Végül mindenképpen el kell utasítani azt a magatartást, amikor a személyt elválasztjuk a meggyőződésétől. Gyakran halljuk: a támadás vagy elítélés nem az embernek, hanem téves nézeteinek szól. A gyakorlatban ez a megkülönböztetés nem vihető keresztül. Csak az egész emberrel szemben lehetek türelmes. Ha a másik embert nem a meggyőződésével együtt veszem komolyan, akkor egyszerű szkémává redukálom őt és az így maradt „csontváznak” türéséhez már nem kell semmiféle erőfeszítés.

Giovanni Casanova, lapunk vezető tanulmányának szerzője, 1916-ban, Olaszországban született. Tanulmányait Udineben és Rómában folytatta, majd Udineben és Salzburgban tanított rövidebb ideig. Később hosszabb időt töltött az Egyesült Államokban, mint a teológia és filozófia professzora. 1964-ben Bécsben vállalt tanári katedrát az ottani Katolikus Akadémián, ahol a katolikus egyház és a nem-keresztény világ közötti párbeszéd filozófiájával és teológiájával foglalkozik. Az ezzel kapcsolatos kutatást életfeladatának tekinti.

„Lelki szárazság”. — A lelki élet írói sokat foglalkoztak és foglalkoznak változatlanul, a lelki életben és az imádságos életben gyakran jelentkező szárazsággal, fásultsággal. Tapasztalatból tudja minden vallását gyakorló ember, hogy néha csak kedvetlenül, és a legnagyobb önlegyőzés árán tudja az imádságra elhatározni magát. *Erich Puzik* írja az elmélkedő imádságról szóló nemrégiben megjelent kis könyvében, hogy voltaképpen meglepőnek kellene tartanunk, hogy a gyónásban imádságot rónak ránk engesztelésül. Emberekkel együtt lenni, néha valóban büntetés lehet, de a beszélgetés Istennel? Nem sértő Istenre, hogy a vele való találkozást is mintegy büntetésként fogjuk fel? A feleletet éppen a fent említett és a levélíró által is panaszkodt kedvetlenségben és szárazságban találhatjuk meg. Hiába mondjuk magunknak — írja Puzik —, hogy a szeretetreméltó és fölséges Istenhez járulunk; ha láthatóan, közvetlenül megragadhatóan jelenne meg előttünk, akkor, úgy érezzük, csupa boldogság lenne az imádság. Néha azonban az az érzésünk, hogy üres, sötét szakadékba kiáltunk; lessük a visszhangot, de minden hallgat. Néha megrettent ez a hallgatás, máskor meg szomorúan elmegyünk, s a felelet nélkül maradt szív, más élményekben keres vigasztalást. A szentek tanítják, hogy ennek így kell lennie. Az ember túlságosan elkényelmesedne, ha mindig csak vigasztalásban és örömben lenne része. Keresztes Szent János „az érzékek és a szellem éjszakájának” nevezi azt a megpróbáltatást, amelyet Isten azért ró ránk, hogy próbára tegye hűségünket. Lelkipásztori tapasztalat igazolja, hogy a modern embernek sokkal gyakrabban jut osztályrészül ez a reménytelennek látszó lelkiállapot, mint a középkori misztikusok elragadtatott imádsága. Éppen ezért van azonban ma különösen szükség a reménység és bizalom erényére.

„Péter hajója”. — Olvasónk megírja, hogy társaságban vita támadt arról, hogy az egyháznak hajóhoz hasonlítása Noé bárkájától, vagy Péternek a viharban táncoló hajócskájától származik-e. Nos, Hugo Rahner az egyház szimbólumairól írt könyvében nem kevesebb, mint kilenc ókeresztény jelképes hasonlítást gyűjtött össze, amelyek mind a hajóval kapcsolatosak. Miután esetleg többeket érdekel, itt felsoroljuk őket: 1. Az árbóchoz kötött Odisszeusz. A keresztény Odisszeuszként bolyongva hajózik mennyei otthona felé, a szirének a kísértéseket jelképezik. 2. A viharos tenger általában, mint a világ jelképe. 3. A patrisztikus teológia szívesen alkalmazza, antik hagyományok alapján, a fából készült hajó szimbolikáját. 4. Az árbóc és keresztárbóc, mint a kereszt jelképe. 5. A misztikus tau; ti, a görög τ betű, ami hajó-kikötő kötelet is jelent. 6. A hajótörés, mint a kárhozat szimbóluma. 7. Péter hajója a viharban. 8. Noé bárkája, mint az üdvösség hajója. 9. A boldog kikötőbe érkezés.